

N

eoliberalisation in Turkey and in the UK – A Critical Perspective

Özge Yaka

Einstein Post-Doc Fellow, John F. Kennedy Institute for North American Studies, Freie Universität Berlin

Assistant Professor, Department of Political Science and Public Administration, Ondokuz Mayıs University, Samsun

Abstract

This paper provides a detailed account of neoliberalism as a “particular organisation of capitalism”. It aims at a modest contribution to the discussion of the conceptual background and historical development of neoliberalism, focusing not only on its economic outcomes but also its social, cultural and ideological effects. This paper shows that there is no single neoliberalism but there are variegated-hybrid forms of it; hence it stresses the “socially and spatially differentiated character” of neoliberalisation. This study also draws interesting parallels between the neoliberalism experiences of UK and Turkey through a comparative historical analysis. Here the political and discursive similarities between Thatcherism and Özalism, in terms of their authoritarian and populist characteristics, draws special attention. As a conclusion, this paper introduces moral economy, with reference to Andrew Sayer, as an alternative point of view. Moral economy, this paper argues, provides a theoretical and ethical ground on which the hegemonic neoliberal premises of our time could be questioned and criticised.

Keywords

Neoliberalisation, variegated neoliberalism, Thatcherism, Özalism, moral economy.

yaka@zedat.fu-berlin.de

Introduction

Neoliberalism has been a part of both academic and political vocabulary since the late 1970s. This article aims at a modest contribution to the literature on neoliberalism, emphasising its variegated nature. In other words, the article attempts to discuss neoliberalism not as “a unified social (or state) structure” but stresses the processes of neoliberalisation instead, as “the constitutively uneven, institutionally hybrid and chronically unstable” forms of regulatory transformation (Peck, *et al.* 2012, 268). Peck, Theodore and Brenner argue in a recent article (2012, 269), that the process(es) of neoliberalisation represents “a historically specific, unevenly developed, hybrid, patterned tendency of market-disciplinary regulatory restructuring”. The argument follows that even though neoliberalisation “produces geoinstitutional differentiation across places, territories and states, it does this systematically, as a pervasive, endemic feature of its basic operational logic”. What should be added to this sophisticated understanding of neoliberalism is that these processes of neoliberalisation are shaped through diverse and multi-levelled social struggles and represents more than regulatory restructuring as they involve political, social, cultural and ideological transformations, which are again spatially and temporally differentiated and hybrid but remains closely related with the systemic and pervasive operational logic of neoliberalism that Peck, Theodore and Brenner underline.

Adopting their emphasis on the geographically and institutionally differentiated character of neoliberalisation, this study aims at different manifestations of its operational logic through a comparative analysis of the processes of neoliberalisation in the UK and in Turkey, focusing on the historical period between 1980 and 2002. The AKP (Justice and Development Party) period in Turkey requires a much deeper analysis which is beyond the limits and aims of this article, as does the post-Blair period of the Labour Party power in the UK and the Tory government that follows. Hence the article limits itself with a time frame that is useful to show the economic, social and cultural impacts of neoliberalisation and with a discussion of the initial policies of the Labour Party in the UK and AKP in Turkey. It also contributes to the discussion on the “alternatives to neoliberalism”, introducing the concept of moral economy is developed by E.P Thompson and used by social movements resisting neoliberalisation as well as scholars who work on the issue. In this article, I take Andrew Sayer’s contemporary interpretation of moral economy as a basis to criticise and transform neoliberalism.

Setting the Frame: Neoliberalism as a Historically Specific Organisation of Capitalism

Defining neoliberalism is not easy as it is a complex phenomenon with economic, political, ideological and cultural dimensions. To reduce neoliberalism to an economic theory and strategy would conceal its profound social and political effects that are transforming entire social formations in complex ways. Thus, instead of defining neoliberalism in a limited manner, we should develop a more comprehensive understanding that conceives it as a prospective social order, a hegemonic system based on a specific understanding of the world (Duménil and Lévy 2005).

Neoliberalism emerged as a reaction to the crises of Keynesian welfare national states in the advanced capitalist countries (particularly in the US, the UK, Australia, New Zealand, and Canada) and gradually became a global phenomenon affecting, directly or indirectly, most other countries. What makes neoliberalism a pervasive global phenomenon is not

only its direct impact in social formations in which it is adopted and more or less actively pursued by capital and/or the state (whether or not this pursuit secures active popular consent or is imposed upon the subordinate classes and the population), but also its broader repercussions in creating, reinforcing, and institutionalising neoliberal rules of the game through the logic of the world market under threat of exclusion. "Either adjustment or exclusion" is the neoliberal motto of our epoch.

The post-war period in advanced capitalist economies is often characterised as based on the expansion of Atlantic Fordism and its associated state form, i.e., the Keynesian welfare national state¹. The basic features of the Keynesian welfare national state were the state's steering of the economy through either direct or indirect mechanisms, construction of systems of welfare provision through a mixture of collective consumption financed by the state and individual state-sponsored social insurance for the purposes of public health, education, housing, pensions, and unemployment. This economic-social organisation of capitalism in the advanced economies worked well during "les trente glorieuses" from post-war reconstruction through to the mid-1970s. Fordist economies managed to improve their productive capacity and profitability while maintaining a compromise with the working class on the basis of continuously increasing living conditions, development of the welfare system and low unemployment rates. And export-oriented economies, while they had less well-developed and often dualist welfare systems, did, at least benefit, from increasing prosperity even though export success often rested on the repression of organised labour and restrictions on democracy.

However, the 'Keynesian compromise' began to decompose in the first half of 1970s. The collapse of the Bretton Woods system of fixed exchange rates in 1971 was the first serious signal indicating the downturn of the system. As Lapavistas argues (2005), the crises following the first oil shock of 1973-74 could be seen as the end of Keynesianism and post-war international institutional arrangements as the basis for a global order. The mid-to-late 1970's were lived as a period of crises especially in the western world. Inflation and unemployment increased in a serious manner — producing the unique phenomenon of stagflation — while the rates of profitability and growth tended to fall. The golden years of capitalism were coming to an end and it took just a few years before there was widespread acceptance of the argument that capitalism could no longer afford the 'burdens' of the Keynesian compromise.

Neoliberalism was one of the responses to the crisis of Atlantic Fordism and the Keynesian welfare national state and it proposed an entirely different organisation of capitalism². The main ideas of the Austrian School and, especially, Friedrich von Hayek, which were developed in the 1930s and 1940s, were taken over by the Chicago School and re-shaped

¹ John Maynard Keynes is a British economist who developed a new macroeconomic theoretical and policy paradigm in response to the context of the Great Depression. Overturning key tenets of mainstream economic theory at the time, Keynes argued that aggregate supply tends to exceed aggregate demand in free market conditions with the crises emerging tendentially from the imbalance between (over-) production and (under-)consumption (cf. Lapavistas 2005). On this basis, he recommended that the state achieve stable economic growth through counter-cyclical economic policies to secure full employment levels of demand.

within a monetarist perspective primarily by Milton Friedman in the 1970s. Monetarism conceived stagflation, which was the novel form of economic crises during the 1970s, as a monetary phenomenon and proposed the restriction of the growth of the money supply in order to prevent inflation (Lapavitsas 2005). This monetarist revival of economic liberalism, which became an important plank of roll-back neoliberalism (see below), was influential among right-wing political circles, business organisations, think-tanks and academic orthodoxy during the crises of the 1970s and 1980s. The neoliberal prescription of non-interventionism came to be seen as the only way to break out from the prevailing structural crises, as crystallised in stagflation, increasing taxation, the legitimacy crises of the state, the disorientation of party politics, and the rise of new social movements campaigning against the crisis-prone features of post-war capitalism, the Keynesian welfare national state, and the wider social order.

Neoliberals initially demanded a re-organisation of state-society and state-market relations on the basis of free market rationality. Prevailing forms of economic regulation and social protection were conceived as obstacles preventing the full functioning of the free market economy. Thus, all the basic premises of the Keynesian welfare national state on state intervention, income distribution, employment determination and welfare provision were rejected and, where neoliberal policies were pursued, all social relations were progressively exposed to the logic of free market. The election victories of Thatcher in the UK and Reagan in the USA signalled a rupture in terms of the official embodiment of neoliberalism. As underlined by Peck and Tickell (2002), these electoral victories signalled the transition in neoliberalism from being an abstract intellectual project to one promoted by specific states. This transformation was realised through complex social struggles. In this sense, the rise of neoliberalism as a social phenomenon designates the changing balance of forces in the post-1980 era. Whilst the Keynesian welfare state rested on and symbolised a kind of compromise between working class and capital (especially industrial capital oriented to domestic markets) in a social environment in which the working class was well organised to pursue its immediate economic-corporate and political interests within the logic of the market and electoral politics, the neoliberal era involves the breakdown of the compromise in favour of capital and a concerted effort to reduce the power of working class organisations, to fragment the working class more generally, and to undermine class-based politics in general.

This attack on the rights of the working class and its power over the social-political system in general, is closely related to the changing accumulation strategy. In the Keynesian

---

The key instruments for this, at least as far as the liberal economist was concerned, would be monetary and fiscal policies, allowing market forces to work within the resulting macroeconomic parameters.

² Neoliberal ideas were not new. In fact, the Austrian School-especially its primary figure Friedrich von Hayek-began to criticise Keynesian state interventionism, together with Soviet socialism, immediately after the Second World War. Hayek revived and adapted neo-classical economics (giving more weight to the epistemic functions of markets) and praised the role of free markets and the rule of law as twin sources of economic development and individual freedom. In turn, state interventionism, in all its forms, was accused of creating inefficiency and injustice through monopolisation, its bias towards vested interests, and corruption. Conversely, the free market was presented as a self-regulating mechanism of economic development, individual freedom, collective learning, and social justice and should not be disturbed by any other external mechanism.

period the economic-corporate interest of the working class was compatible with rising profits — for rising wages within a relatively closed national economy were conducive to rising demand and rising profits. Conversely, in a neoliberal era, under the competitive pressures of the global market, wages began to be treated as a cost of production rather than a source of domestic demand (Jessop 2006). This change of accumulation strategy was not disconnected from the social-political struggles of the period. The regression of left-working class forces within the social-political struggles and the rise of neoliberal strategy mutually reinforced each other within the historical conjuncture of the late 1970s and 1980s. Thus, the victories of Thatcher and Reagan, and neoliberalism in general, could be seen as a product of social struggles of the post-war era, which witnessed the defeat of the working class.

Thatcher and Reagan applied rigid monetarist policies to overcome the stagflationary crises and to maintain macro economic stability. Their simple formula, which would be exported to other parts of the globe throughout the 1980s and 1990s, was full application of strict monetary policies, removal of obstacles preventing free movements of capital, goods and services, privatisation of state-owned enterprises, cuts in public expenditure, gradual elimination of welfare provisions and employment protections, deregulation of the labour market. These neoliberal policies were not simply about economics; on the contrary, they sought to transform the entire social and political formation. In this sense, it was not surprising for neoliberal governments of the USA and the UK to present trade unions as a source of instability and to attack the labour movement. Neoliberalism is not an economic theory solely concerned with macroeconomic stability; it is a comprehensive social project that aims to re-organise social relations in favour of capital in general in economic, social, political and ideological sense. In the words of Saad-Filho and Johnston it is “a particular organisation of capitalism which has evolved to protect capital(ism) and to reduce the power of labour” (2005, 3).

Variegated Neoliberalism

Despite having certain common characteristics, the process of neoliberalisation has been realised in different ways in different parts of the world. Since capitalism itself “is a relatively unified but unevenly developed and polymorphic” system (Peck and Theodore 2007, 732), neoliberalism emerged in different forms within the very polymorphy of global capitalism. We can distinguish different forms and degrees of neoliberalisation, referring to Jessop (2002), in terms of neoliberal regime shift, neoliberal policy adjustment and neoliberal system transformation. Neoliberal regime shift reflects a paradigm shift in accumulation and regulation regimes and the introduction of new (neoliberal) economic and political principles. The USA, the UK, Canada, Australia and New Zealand experiences illustrate the neoliberal regime shift. Neoliberal policy adjustment involves adaptation of certain neoliberal policies to improve economic performance in line with the new circumstances but aims to maintain, as far as possible, the prevailing mode of growth and mode of regulation. We could see different examples of neoliberal policy adjustment in coordinated economies including the Rhenish cases and Scandinavian economies. Neoliberal system transformation, on the other hand, involves the pursuit of neoliberalism as a strategy in the transition from state socialism to capitalism. This mode of neoliberalisation, which has

been experienced in post-socialist Eastern and Central European economies, illustrated the most brutal face of neoliberalism with severe effects on the living conditions of the people (Jessop 2002).

While trying to make generalisations about the “socially and spatially differentiated character” of neoliberalisation by distinguishing certain forms, we should keep in mind that there are intermediate positions between those forms, nuances that could not be analysed through them. In this sense, the approach of Peck and Theodore (2007), which offers the term *variegation* (as a response to the limitations of varieties of capitalism approach) as a relational conception of variety, should be considered. This approach of *variegation* directs attention to deeper forms of geographical differentiation and spatial dynamics, to variegated hybrid forms of neoliberalisation and to dynamic polymorphism of capitalism in general shaped by its uneven and combined development (Peck and Theodore 2007).

Thus, as long as neoliberalism exists in variegated-hybrid forms, the analysis should focus on the historical analysis of specific cases of neoliberalisation. As long as forms of neoliberalisation vary, the effects of the process will change from country to country, and from region to region. Although neoliberalism has made a negative impact on general economic performance and the living conditions of the people throughout the globe in terms of declining economic growth rates, rising unemployment and widening income inequality in comparison with the previous period (Palley 2005; Saad-Filho and Johnston 2005), the real sufferers of neoliberalism have been the periphery. As Duménil and Lévy state “the further a country was from the centre, the more damaging was its transition toward neoliberalism” (2005, 17). The typical neoliberal recipe imposed on peripheral countries resulted in consecutive financial crises, a considerable increase in unemployment and debt, and decrease in living standards. In 2000, the debt of the peripheral countries was four times larger than in 1980 (Duménil and Lévy 2005, 17). This rising debt also acts as an anchor ensuring the loyalty of those countries to neoliberal strategy by preventing them from pursuing independent development strategies.

Besides raising inequality, unemployment and poverty, and leading commodification of previously non-marketised services and resources, political access of the people in decision-making processes has been progressively reduced with decision-making in key issues transferred to supranational bodies that generally function beyond democratic-popular access. Politics ceased to be a process based on the collective participation of citizens, but instead proved to be an instrument in the service of economic requirements, a complementary mechanism that would ensure the necessary legal and institutional adjustments. “The dominant mode of political imagination become technical know-how as technocrats replaced the politicians” as Cizre and Yeldan state (2005, 400). Since the adversaries of neoliberalism have been marginalised and since acceptance of the “rules of the game” has become the legitimate grounds of mainstream politics, real political differences have disappeared and the political discussion reduced to the personal

³ See Crouch (2004) and Dean (2009) for the discussion of 'post-democracy' and 'post-politics' and see Ranciere (2006a) and (2006b) for a more philosophical approach.

qualifications and charisma of politicians. This condition is depicted by concepts such as 'post-democracy' or 'post-politics'³.

Neoliberalism has also shaped the realm of ideas, ideology and meaning making. As Harvey notes (2005, 3), the basic premises of neoliberalism have become “incorporated into the common sense way many of us interpret, live in and understand the world”. Neoliberal ideology and discourse has become so widespread that it appears to lose its ideological character. As Fairclough (2001) underlines, this effect of obviousness created through the incorporation of the discourse into the common sense is the main ideological effect. In other words, the ultimate success of the ideology is to appear as if it is non-ideological since “ideology works through disguising its nature, pretending to be what it isn't” (Fairclough 2001, 92). Neoliberal ideology is a good example of this functioning of ideology by disguising itself. It has succeeded to presenting itself as a universal and objective truth, as if a natural phenomenon.

The ultimate success of neoliberalism is closely related to its capacity to penetrate common sense. It made people accept that “there is no alternative”, that the free market is a natural order, that economics has 'scientific' rules that should not be disrupted by popular political will. Most importantly, it successfully depicted human beings as self-seeking individuals rather than as social beings. It is widely accepted that we have a “human nature” independent from our social existence that drives us to maximise our interests and that the free market order provides the optimal context to realise our interests as atomised individuals. Thus, the key achievement of neoliberal ideology is to decompose society into atomistic individuals. This decomposition of society is crystallised in Thatcher's claim that: “there is no such thing as society, there are individual men and women, and there are families”.

**Development of
Neoliberalism
in the UK and
Turkey: A
Comparative
Analysis**

With respect to the variegated characteristics of the processes of neoliberalisation across territories, it is possible to make comparative analysis of two historically specific cases of neoliberalisation thanks to the systemic features of the process and its pervasive operational logic. Also as neoliberalism has “only ever existed in a range of partial and ‘impure’ forms and messy hybrids” (Peck, *et al.* 2012, 274), the process of neoliberalisation manifests itself as differentiated articulations of free-market orthodoxy and path-dependent regulatory landscapes, historically specific and geographically varied forms of state and institutions, shaped in and through previous political contestations and social struggles. The reason for comparing the UK and Turkey is the interestingly similar articulation of free market and authoritarian populism, which marked the discourses and practices of the Tory regime in the UK and the ANAP government in Turkey, followed by a military coup. In this section, I will try to draw parallels between the British and Turkish experiences of neoliberalisation, in the light of a comparative logic.

As stated frequently, the election victory of Thatcher in May 1979 was the 'official start' of the era of neoliberalism. In this sense, the UK could be seen as the pioneer, as a sample case to understand the main dynamics that prepared the ground for the rise of neoliberalism. Mrs. Thatcher's victory indicated a major shift in British politics since her discourse was

represented a brutal attack on the fundamentals of the post-war economic and political order. It is true that certain transformations had already begun in the Labour Party period, but it was her regime that set out to roll back the post-war settlement and would later seek to re-organise the entire economic and social system to conform it to a neoliberal vision of the best economic, political, and social order. The Thatcher government introduced a strict monetary macroeconomic policy to overcome the structural crises of British economy crystallised by stagflation. Reducing the money supply to control inflation was followed by reductions in unemployment benefits and in marginal tax rates. This monetary macroeconomic policy was accompanied by privatisation of main public utilities such as telecommunications, gas, electricity, and water. Removal of the barriers to the operation of the market (such as regulations that limit the entry into a market or industry) and a retreat from the industrial policies of the post-war period were among the main policies of the Conservative government (Arestis and Sawyer 2005). These policies broke with Keynesian economics and were accompanied by a rigid discourse breaking the Keynesian compromise. Trade unions were attacked as the main supports of the post war settlement among the working class. Thatcher presented trade unions as a source of inefficiency and instability and undertook several reforms to reduce the power and influence of trade unions.

Her hostility to trade unions became apparent even before the elections, especially during the 'Winter of Discontent' (1978-1979), which became the symbol of the militancy of the working class movement with widespread strikes and demonstrations. This made the Conservative slogan, "Labour isn't Working", a very effective battle slogan in the electoral campaign. The election victory gave Thatcher power and legitimacy to attack trade unions severely. In other words, she used the popular discontent towards the long-term strikes and the short-term collapse of public services as the basis on which to reinforce her right-wing, authoritarian project. In this sense, Thatcherism could be analysed as a hegemonic project that mobilised popular support around its right-wing neoliberal solution to the economic and political crisis of British social formation. As Jessop *et al.* state, it is a comprehensive project involving economic, political and ideological dimensions, which had gained a hegemonic position following a conjuncture of crisis. Besides the structural crisis of the British economy, in the 1970s, the British state experienced a dual crisis of parliamentarism and corporatism (Jessop, *et al.* 1988). As a response to these political and economic crises, Thatcherism introduced a new hegemonic project (that was defined with the term authoritarian populism by Stuart Hall (1985)), which was accompanying a neoliberal accumulation strategy promoting full functioning of the free market.

This new hegemonic project broke with the traditional 'One Nation' consensus politics of the post-war, with its polarising discourse and practices, and pursued a 'Two Nations' project that conceives society in a duality between productive and parasitic (see Jessop, *et al.* 1988). In this sense, Thatcherism was a radical break with the inclusionary one nation project of the post-war period, which was "an attempt to integrate the poor, deprived and unprivileged into membership of the community through economic growth, full employment, and, increasingly, universal welfare benefits" (Jessop, *et al.* 1988, 87).

The Two Nations project was exclusionary and argued that the first (productive) nation was not obliged to support the second (parasitic) nation. Thatcher's two nations project, despite its exclusionary nature, gained popular consent, hence, hegemony by re-defining the 'national-popular' interest and creating a new common sense, new modes of thought, and a new philosophy and morality.

This two-nations hegemonic project emerged not immediately after the election victory, but formed gradually through complex social and political struggles, through the interaction of agency and structure. In this sense Thatcherism is not a uniform phenomenon but a complex process, "a complex, contradictory, unstable, inchoate, and provisional product of social forces seeking to make their own history" (Jessop, *et al.* 1988, 13). As Jessop *et al.* (1988) indicates, Thatcherism should be analysed in its historical development through an appropriate periodisation of its era. We can periodise Thatcherism on the basis of three main stages: development of Thatcherism as an oppositional force, consolidation of Thatcherism through its control of the Party, the Cabinet and the government, and finally, the era of consolidated Thatcherism in which a coherent Thatcherite project emerged (Jessop, *et al.* 1988).

It follows that the full Thatcherite project was not on the agenda (or in mind) from the beginning; it has emerged as a result of complex process of strategic development of Thatcherism itself. At first, Thatcherism emerged as an oppositional force, as a reaction to the organic crises of British society, which deteriorated in the mid-1970s. By gaining the support of pressure groups, think tanks, mass media and certain intellectuals in addition to big capital and 'Middle England', it seized the leadership of Conservative Party, and then, the government. The second stage of Thatcherism is the consolidation through achievement of real control of the Party, the Cabinet and the government. In this stage Thatcherism raised its popularity and legitimacy, aided by conjunctural developments such as the Falklands War while raising its effectiveness through internal struggles gaining support from the Establishment (or traditional power bloc). Finally, in the third stage, thanks to its control of the political apparatus, Thatcherism could pursue the longterm transformation of British society. In short, Thatcherism as a coherent project that aimed to remake the British economy, state and civil society emerged in the third stage, after its political consolidation. Only then did Thatcher and her radical circle try to eliminate the main pillars of the post-war settlement and transform the social formation.

Thatcherism made a great impact on British society. It radically transformed the entire social and political structure of the country. The privatisation of council (social) housing, the sale of shares in privatised industries, the freeing of private sector workers to engage in wage bargaining, and reductions in taxes enabled by North Sea Oil revenues brought some measure of legitimacy to Thatcherism in the form of 'popular capitalism'. Some initial measures were also introduced that pointed towards an eventual commodification of health care and the penetration of education by market values and entrepreneurial culture. Competitive pressures of the market penetrated each and every aspect of social life and individualism dissolved legendary working class culture based on values such as solidarity. Ideological apparatuses, especially the mass media, were one of the main

tools of this re-structuring process. Thus, Thatcherism not only sought to transform the socio-economic structure but also aimed at changing the meanings, values, perceptions and everyday practices of the people, in short, the common sense.

Conservative rule ended in 1997 with the victory of Tony Blair but this did not cause a radical break with the neoliberal project. The 'Third Way', which was an attempt to humanise neoliberalism, adopted the fundamentals of Thatcherism since they accept that free market economy is the requirement of our age. It attempted to change the exclusionary and authoritarian two-nations project with a more socially inclusive project but remained its neoliberal accumulation strategy remained intact (Jessop 2003). In other words, despite changing some forms, it maintained the core content of neoliberalism⁴. For instance, the basic impacts of the neoliberalism, such as inequality, continued to increase under Labour rule⁵.

Under the rule of New Labour the basic elements of Thatcherism's neoliberal accumulation strategy, which were liberalisation, deregulation, privatisation, (re-)commodification, internationalisation and reduction of direct taxes, have continued to dominate policy. But New Labour did attempt to adapt neoliberal strategy on the basis of a more inclusionary hegemonic vision that aims to ameliorate its effects and thereby to enable its continuation. In this sense, what New Labour has introduced are flanking and supporting measures to keep neoliberalism on its trajectory in changed circumstances. The notion of social inclusion, interpreted differently from the welfare state period, is understood and secured through labour market attachment and imperatives of economic flexibility. As long as social policy is subordinated to the demands of labour market flexibility and global competition, we can define it as a workfare regime in which social policy becomes a form of human resource management (Jessop 2006).

Using the terms of Peck and Tickell (2002) and referring to Bob Jessop (2006), the successive phases of the Thatcherite period could be seen as pursuing primarily 'roll-back' neoliberalism while New Labour could be understood as shifting the balance in favour of the 'roll-out' phase. In other words, whilst conservative rule was mainly concerned with discrediting and eliminating Keynesian-welfarist and social-collectivist institutions, New Labour has been busy constructing the institutional architecture of a new regime by introducing new (neoliberal) forms of state, modes of governance, etc. (Peck and Tickell, 2002; Jessop 2006). Thus, New Labour has been attempting to consolidate and "routinise" neoliberalism, "securing the operation of the emerging neoliberal regime through normal politics, developing supporting policies across a wide range of policy fields and providing flanking mechanisms to compensate for its negative economic, political and social consequences" (Jessop 2006). Introducing an institutional architecture and policy framework conducive to a globalising 'knowledge-based' economy and constructing a new state form (which Jessop (2006), has termed the Schumpeterian workfare post-national state) are key indicators of the consolidation or 'rolling-out' of the neoliberal project.

⁴ For instance they went along with the privatisation trend under the form of private finance initiative (PFI) which is the private provision of services to the public sector (Arestis and Sawyer: 2005: 200-201).

⁵ Arestis and Sawyer states (2005: 206), that "amongst households, the share of income received by the top 10% increased from 20.4% in 1979 to 26.0% in 1990 and 27.8% in 2002, whilst the share of the bottom 10% decreased from 4.2% in 1979 to 2.9% in 1990 and 2.7% in 2002".

Turning to the Turkish case, we can say that British neoliberalism, Thatcherism in particular, was seen as a model case by Turkish rulers. Turgut Özal, who took the role of Thatcher in Turkey, adopted both authoritarian and populist characteristics of Thatcherism and its 'two nations' project. Under his rule, the political system disclosed typical features of authoritarianism such as limitation of parliamentary democracy to ensure fast implementation of neoliberal reforms and use of Cabinet Decrees to bypass normal parliamentary procedures. At the same time, he was a populist politician who presents even the most exclusionary policies with an anti-elitist, anti-statist and anti-bureaucratic discourse as if those policies were promoting people's interests and freedoms against the establishment.

As with the UK experience, "putting an end to the class-based politics" was the core of the new hegemonic strategy in Turkey. This strategy, which crystallised in the 'law and order' rhetoric, gained the consent of the masses to a certain degree "who were disencharnted by the repercussions of the political as well as the economic crises on their daily lives during the pre-coup era" (Yalman 2001, 41). As Yalman (2001, 41) emphasises, both Thatcherism and Özalism "were keen to consolidate the new order by portraying the previous one as a highly undesirable one characterised by civil strife and disorder on the one hand, and an economic crisis caused by outdated policies on the other". The "there is no alternative" rhetoric to justify the detrimental effects of the neoliberal economic policies are also borrowed from Thatchers Britain (Yalman 2001, 42).

As minister of economics, Özal designed the January 24th (1980) decisions, i.e., the famous stability programme that prescribed neoliberal structural adjustment based on devaluation, privatisation, elimination of import quotas and liberalisation of foreign trade regime, promotion of exports, elimination of state investments (especially in heavy industries), social expenditures and real wages of working people (Boratav 1993). These decisions were a response to the crises of the inward-oriented accumulation strategy and were supported by large-scale domestic capital groups, which were aiming at further integration with the world market. However, these decisions could not be implemented within a political environment conditioned by left-wing militancy and a strong working class movement. Their effective implementation had to await changed conditions and the articulation of neoliberal economics with more popular (or populist) politics-this is where the Thatcherite model became influential.

The military coup of 12th September provided a 'sterilised' environment for the 24th January decisions to be implemented without any reaction. After three years of military regime, Özal came to power in 1983, to rule in a political environment, which was radically different from the end of 1970s. As noted by Ercan and Oğuz (2007), export promotion and wage suppression were the main features of the earlier phase of neoliberalism. When this phase reached its limits and the export drive lost its momentum in the late 1980s, financial liberalisation was introduced in 1989 through the transition to the convertibility of the Turkish lira (Ercan and Oğuz 2007) and capital account de-regulation. This second phase of neoliberal transformation, i.e., financial deregulation, led to instability, making the Turkish economic structure extremely fragile in the face of financial crises. The cost of

fiscal instability in an environment of an open capital account regime was three successive financial crises in 1994, 2000 and 2001 (Öniş 2006). This crisis-proneness of the Turkish economy is still there because of large current account deficits and dependence on short-term capital inflows has continued to haunt the economic system (Öniş 2006). In this sense, the Turkish economy illustrates important general features of peripheral economies that have adopted neoliberal policies: instability, successive financial crises, unsustainable growth, current account deficits, and increasing internal and external indebtedness.

The Turkish case is also typical in terms of the mechanisms through which neoliberal transformation operates. Neoliberal formula of privatisation, flexible labour markets, financial deregulation, flexible exchange rate regimes and fiscal austerity, which has been imposed on nearly all developing countries, caused serious crises in Turkey. But these were presented as government failures to maintain the macroeconomic targets and implement the structural adjustment reforms (Cizre and Yeldan 2005). Thus, the crises have been used to deepen the neoliberal transformation process under the guidance of international financial organisations such as the IMF. Within such circles, every crisis prepares the ground for another, usually for a more destructive one, while serving the re-organisation of social relations in line with the neoliberal free market order. In this sense, as Cizre and Yeldan states (2005, 389), “the post-February 2001 predicament in Turkey painfully illustrates the theoretical debate on how to modify the state-market relations in a country to convert it into a reliable and stable partner state in the global capitalist order”.

This cycle of worsening crises also heightens Turkey's dependence on external debt and, hence, on the prescriptions of financial organisations such as the IMF (see Yeldan 2006). In each crisis, an urgent need for financial aid occurs and, in return for each round of aid, a stand-by agreement must be signed that reinforces the structural adjustment process. Thus, foreign aid has been used as an instrument of neoliberal transformation. It is true that this vicious circle of crises and simultaneous IMF agreements condemned Turkey to implement the typical structural adjustment programme that would deepen neoliberal transformation. Given its huge debt, Turkey had no chance of developing an independent development strategy using heterodox policy instruments (Öniş and Şenses 2005). However, this does not mean that neoliberal transformation is purely an external imposition. On the contrary, it is driven by internal actors such as big business and its organic intellectuals in academia, in media, in politics and in bureaucracy. The fact that no mainstream⁶ political party, no major civil society or media organisation is openly opposing neoliberalism and/or fundamental neoliberal premises in Turkey indicates the success of the neoliberal project,

⁶ Big capital and its representative TUSIAD (Turkish Industry and Business Association) actively promoted neoliberalisation before and after the 1980 military coup. During May-June 1979 TUSIAD organised a media campaign demanding full liberalisation of the economy, respect and encouragement for free enterprise, abolition of government controls, efficient operation of state enterprises, pursuit of strict monetary measures and a tax reform (Arat 1991). The campaign, which brought the social democratic down, corresponds closely to the typical neoliberal economic policy set elsewhere in the world and anticipates concisely the early phase of neoliberal transformation in Turkey during the 1980s. For a detailed discussion of big capital's commitment to neoliberalism, see Ozan (2012); for the alliances it has built around neoliberalism and privatisation, see Öniş (2011); for a discussion of big capital and organic intellectuals, see Yaka (2011).

⁷ For a detailed account of the changing cultural climate and values in Turkey after 1980, see Gürbilek (2011).

as in Britain. Thus it became hegemonic in Turkey by penetrating common sense, changing the meanings and values of the people. The changing common sense is also reflected in the normalisation of corruption, nepotism and expediency. Honesty, solidarity and altruism have been depicted as old-fashioned, even ridiculous.⁷

1999 marked a new phase in terms of the neoliberal transformation of Turkish social formation. In December 1999, Turkey was accepted as a candidate for EU membership and the EU adjustment process served as a road map for the development of a legal and institutional framework to consolidate and stabilise the process of neoliberalisation. In this sense, while the Özalist period illustrates roll-back neoliberalism aiming to eliminate the economic, political, institutional and legal structure of the previous period, the post-1999 period can be interpreted as the roll-out phase of neoliberalism in Turkey, whereby the legal and institutional structure is constructed to regulate the neoliberal accumulation strategy. The EU project, which symbolised welfare and development for the majority of Turkish people, also assisted in the construction of a more inclusionary hegemonic strategy as a key part of the consolidation of the neoliberal project.⁸ In addition, the early phase of the AKP government⁹, which came to power in 2002, could be seen as a different form of the British Third Way in terms of its discourse of social inclusion on the basis of solidarity links and local communities compensating for the absence of state provision of social services (Türk 2005). AKP used the Islamist discourse of solidarity, charity, etc. to ameliorate the destructive effects of the neoliberalisation process.

To conclude the section, despite the geographically differentiated characteristics of neoliberalisation, drawing parallels between the early (roll-back) and late (roll-out) phases of different cases are possible. In the case of the UK and Turkey, while the specific articulation of free market and authoritarian populism marks the roll-back phase of neoliberalisation, different manifestations of the 'Third Way', which aimed at re-articulation neoliberalism with a more socially inclusive (hegemonic) project, were operationalised in the roll-out phase of it.

**How to Criticise
Neoliberalism:
Moral Economy
as an Ethical-
Theoretical
Standpoint**

Moral economy is a concept developed by E.P. Thompson during his extensive research on the food revolts during the 18th century. In his famous article titled “Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century” (1971), he opposes the view that bread riots of the 18th century were “instinctive reactions of virility to hunger”. Instead he argues that every 18th century crowd action involves a legitimising notion. The crowds, E.P. Thompson argues, believed that they were defending traditional rights and customs

⁸ This phase, however, has been exhausted after 2005, with the apparent signs of the 'enlargement fatigue', unwillingness of the core countries of the EU and growing disappointment of Turkish public opinion. This exhaustion of the EU membership project also corresponded to the rising hegemony of AKP (Justice and Development Party) government, which has acted as the major executor of the EU adjustment project between 2002 and 2005.

⁹ After its second election victory in 2007, though, AKP's discourse on EU membership and on other major issues has been gradually changed and the EU-led neoliberalisation has been transformed into a project of Islamic-neoliberalisation. AKP has been actively supported and supported by the so-called green capital (once small and medium sized Anatolian firms that shares a conservative-religious world view) See two excellent edited volumes for further discussion on the transformation of AKP: Duru and Uzgel (2009) and Sümer and Yaşlı (2010).

and were supported by the wider consensus of the community. Moral economy, for E.P. Thompson, was constituted by these traditional rights, customs, social norms and obligations “which taught the immorality of any unfair method of forcing up the price of provisions by profiteering upon the necessities of the people”. He contrasts moral economy with the modern capitalist political economy where the drive for profit overrides the 'subsistence ethic'. Peter Scott has worked with the concept of moral economy in his research on rebellion and resistance of Southeast Asian peasantry (1976).

I propose here that the idea of moral economy could be re-contextualised, not as a pre-modern, pre-capitalist set of normative attitudes shared by peasant communities but a modern idea of subsistence ethics. Andrew Sayer’s conceptualisation of moral economy, as “norms and sentiments regarding the responsibilities and rights of individuals and institutions with respect to others” (Sayer 2000, 79), helps us to modernise the concept as a basis to criticise and transform neoliberalism. This modern understanding of the concept has a potential to unite the subsistence ethics with an analytical intervention that reveals the (im)moral norms and sentiments are inherent in the functioning of market economy.¹⁰ In other words, to bring the forgotten normative dimension into play could help us to break the technical language of contemporary market economies.

From a moral economy perspective, one should first set an alternative definition of economy. The meaning we are familiar with is the distribution of scarce resources that involves complex calculations. Economy as we know it is an isolated system to be handled by highly specialised technocrats separate from other spheres of social life. Hence, challenging this idea by stating and showing that economy is indeed a part of social life and, as such, internally related to other social spheres, is necessary. The definition I suggest, inspired by Marx and shared by many critical scholars, is: a set of social relations among people mediated through the instrumentality of things. Thus economic phenomena (such as market, profit, price, unemployment, etc.) should be treated not as technical but as social phenomena. We can take the free market as an example. Despite its appearance as a system of exchange organised around the maximisation of self-interest that functions beyond any ethical principle, the free market order does have a clear moral implication. The market morality, which is implicit in the fundamental premises of neoliberalism, claims to reward hard work, foresight, initiative and enterprise and penalises the idle, the incompetent and the lethargic (Clarke 2005). This is the kind of morality that legitimises and naturalises raising poverty and inequality on the basis that the “market pays people what they are worth” (Palley 2005, 23). So, for neoliberals, the free market is not only a mechanism through which individuals achieve freedom, but also a moral principle that ensures 'social' justice. If individuals are born with unequal intelligence and talents, then justice requires the confirmation of this 'natural' inequality in social life.

This neoliberal understanding of morality illustrates the free market approach to all relations and values. Indeed, as Sayer argues, what is right is overridden by what is

¹⁰ Even though largely overlooked by contemporary literature, the normative standing of the market was one of the main issues discussed both by classical political economists such as Adam Smith and also by its radical critics.

profitable; in the moral economy of capitalism, economic and moral norms are mutually reinforcing (Sayer 2004). The imposition of neoliberal-free market morality is a dimension of general neoliberal transformation and an object of social struggle just like neoliberal transformation more generally. This understanding of morality should be challenged with an alternative morality emphasising social existence of human beings and our dependence on social co-operation and fellowship as well as social responsibilities and empathy. In this sense, the task is to establish an alternative conception of economy as a set of activities aimed at the substantive production and reproduction of human life rather than allocation of scarce resources to competing ends on the basis of expectations about profit. Thus, putting the human dimension at the centre of the analysis and thereby breaking decisively with the view that market economics is a natural order or a technical field best left to 'scientific' calculations by experts, is the first step toward developing an alternative understanding.

This perspective of moral economy can also be accompanied by a historical materialist critique, which would help us to reveal the social content of economic forms. The fundamental ideological effect of the capitalist mode of production is to naturalise and universalise historically specific forms of social relations such as free market, private property and money form. These historical forms are abstracted from their historical contexts, from the specific social relations that produced them, through attribution of transhistorical ontological essences. Thus, private property appears as a natural, God-given institution inscribed in human nature rather than being an expression of particular form of social production (Clarke 2005), disposition over other's labour power (Marx and Engels 1994).

Similarly, the free market presents itself as a natural-universal order even though, as Polanyi (1957) shows, the construction of the market order was far from spontaneous but had to be planned and implemented through concerted political action. The same point holds for neoliberalism today. In this sense, the self-regulating market is illusory because markets have been established and maintained by continuous state intervention, what Munck calls the political making of the market (2005). Universalisation of the neoliberal premise of human nature based on the idea of the rational, self-seeking, self-interested, atomised individual is another example of transhistorical abstractions being treated as objective truths. This premise could easily be challenged with the idea that social beings are bound up with each other through complex social relations and that these must be cultivated to ensure a just social order.

When certain historical forms are universalised and naturalised in this way they are protected from social criticism and political-normative contestation. As Sayer indicates (2004: 5) certain forms and relations (such as profit) have become normalised as if they were basic, timeless facts despite having been previously contested normatively. For example, despite the taken-for-grantedness of the profit motive in the neoliberal worldview, it has been regularly challenged in the name of other intellectual and moral principles as well as for its complicity in market failures and economic injustices. Turning to our current conditions, this normalisation process continues in terms of the commercialisation of sectors such as education and healthcare which were conceived as social rights before. It is important to

Conclusion

de-naturalise market forces and the profit-oriented, market-mediated, and amoral logic of capital accumulation and to promote alternative solutions to environmental, economic, political, and socio-cultural problems. In these terms, historical materialist critique and moral economy would be the main theoretical tools for establishing such a criticism of neoliberalism. But they must be combined with specific forms of social mobilisation and collective action on many different scales.

After a detailed discussion on neoliberalism, we could conclude that neoliberalism, which has emerged as an intellectual response to the crises of Atlantic Fordism and the Keynesian welfare state, has been translated from being an intellectual project into a political one by the conservative governments of the late 70s and early 80s. This translation, however, was realised through complex social struggles.

Another conclusion is that by stating the term neoliberalism, we are in fact talking about a variety of different neoliberalisms, emerged in different forms in different spatio-temporal contexts, and shaped by uneven development and polymorphic character of global capitalism. The term variegation, suggested by Peck and Theodore (2007), as a response to the limitations of varieties of capitalism approach and to introduce the relational conception of variety to the political economic analysis, could be helpful to analyse different forms of neoliberalism. This approach of variegation directs attention to deeper forms of geographical differentiation and spatial dynamics, to variegated hybrid forms of neoliberalisation and to dynamic polymorphism of capitalism in general shaped by its uneven and combined development (Peck and Theodore 2007).

A comparative-historical analyses of the UK and Turkish experiences of neoliberalism shows us how the social formations of those countries has been transformed in light of neoliberal principles under the right-wing, conservative governments of Thatcher and Özal, not only in economic but also in social, political and cultural senses. Various interesting common features are clearly observable in the UK and Turkey experiences both at the policy level and in terms of the discursive strategies used. Also we see in both cases that different phases of neoliberalisation, the roll-back and roll-out phases that articulate similar elements (authoritarian populism and Third Way respectively) although they differ in their targets, policy tools and discourses. It is also shown that the neoliberal transformations in both countries were held in and through various social and discursive struggles.

To conclude, this article introduces an alternative understanding of economy to challenge the basic premises of neoliberalism, with reference to the concept of moral economy and historical materialist critique. This alternative understanding stems from the idea that economy cannot be defined as a technical area of calculations and equations. It is a set of social relations mediated through the instrumentality of things. Putting the human dimension and social relations at the centre, it is possible to develop an alternative definition of economy as a set of activities aiming at the substantive production and reproduction of human life rather than allocation of scarce resources to competing ends on the basis of expectations about profit.

References

- Arat, Yeşim. 1991. Politics and big business: Janus-faced link to the state. In *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*. ed. Metin Heper, 135-148. New York: Walter de Gruyter.
- Arestis, Philip and Malcolm Sawyer. 2005. The neoliberal experience of the United Kingdom. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 199-207. London: Pluto Press.
- Boratav, Korkut. 1993. *Türkiye İktisat Tarihi. 1908-1985*. 4th Ed. Istanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cizre, Ümit and Erinç Yeldan. 2005. The Turkish encounter with neoliberalism: Economics and politics in the 2000/2001 crises. *Review of International Political Economy*. 12 (3), 387-408.
- Clarke, Simon. 2005. The neoliberal theory of society. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 50-59. London: Pluto Press.
- Duménil, Gérard and Dominique Lévy. 2005. The neoliberal (counter-) revolution. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 9-19. London: Pluto Press.
- Duru, Bülent, and İlhan Uzgel. 2009. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ankara: Phoenix.
- Ercan, Fuat and Sebnem Oğuz. 2007. Rethinking anti-neoliberal strategies through the perspective of value theory: Insights from the Turkish case. *Science and Society*. 71 (2), 173-202.
- Fairclough, Norman. 2001. *Language and Power*. 2nd Ed. London: Pearson.
- Gürbilek, Nurdan. 2011. *The New Cultural Climate in Turkey: Living in a Shop Window*. London: Zed Books.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Jessop, Bob, Kevin Bonnett, Simon Bromley and Tom Ling. 1988. *Thatcherism: A Tale of Two Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, Bob. 2002. Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretical perspective. *Antipode*. 34 (3), 452-472.
- Jessop, Bob. 2003. From Thatcherism to New-Labour: Neoliberalism, workfarism and labour market regulation. In *The Political Economy of European Employment: European Intergration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*. ed. Henk Overbeek, 137-153. London: Routledge.
- Jessop, Bob. 2006. Third Way: Neoliberalism with a human face. In *Großbritanniens New Labour und die Modernisierung*. eds. Sebastian Berg and André Kaiser, 333-366. Ausberg: Wissener Verlag.

- Lapavitsas, Costas. 2005. Mainstream economics in neoliberal era. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 30-40. London: Pluto Press.
- Marx, Karl and Friedrich Engels. 1994. German ideology. In *Marx: Early Political Writings*. ed. Joseph J. O.Malley, 119-182. Cambridge: Cambridge University Press.
- Munck, Ronaldo. 2005. Neoliberalism and politics, and the politics of neoliberalism. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 60-69. London: Pluto Press.
- Ozan, Ebru Deniz. 2012. *Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*. İstanbul: Metis.
- Öniş, Ziya. 2006. Varieties and crises of neoliberal globalization: Argentina, Turkey and the IMF. *Third World Quarterly*. 27 (2), 239-263.
- Öniş, Ziya. 2011. Power, interests and coalitions: the political economy of mass privatisation in Turkey. *Third World Quarterly*. 32 (4), 707-724.
- Öniş, Ziya. and Fikret Şenses. 2005. Rethinking emerging post-Washington consensus. *Development and Change* 36 (2), 263-290.
- Palley, Thomas I. 2005. From Keynesianism to neoliberalism: Shifting paradigms in economics. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 20-29. London: Pluto Press.
- Peck, Jamie and Nik Theodore. 2007. Variegated capitalism. *Progress in Human Geography*. 31 (6), 731-772.
- Peck Jamie, Nik Theodore and Neil Brenner. 2012. Neoliberalism resurgent? Market rule after the Great Recession. *South Atlantic Quarterly*. 111 (2), 265-288.
- Peck, Jamie and Adam Tickell. 2002. Neoliberalizing space. *Antipode* 34 (3), 380-404.
- Polanyi Karl. 1957. *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press.
- Saad-Filho, Alfredo and Deborah Johnston. 2005. Introduction. In *Neoliberalism: A Critical Reader*. eds. Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, 1-6. London: Pluto Press.
- Sayer, Andrew. 2000. Moral economy and political economy. *Studies in Political Economy*. 61, 79-103.
- Sayer, Andrew. 2004. Moral economy. Lancaster Sociology Research Paper. <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/sayer-moral-economy.pdf>.
- Sümer, Çağdaş and Fatih Yaşlı. 2010. *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan.
- Türk, Duygu. 2005. A critical evaluation of Third Way and its reflections in Turkish politics. Unpublished Master Thesis, Graduate School Social Sciences, Middle East Technical University.

Yalman, Galip. 2001. The Turkish state and bourgeoisie in historical perspective: A relativist paradigm or a panoply of hegemonic strategies? *In Politics of Permanent Crises: Class, Ideology & State in Turkey*. eds. Neşecan Balkan and Sungur Savran. New York: Nova Science Publishers.

Yaka, Özge. 2011. TÜSİAD as a hegemonic force in Turkish politics: A Gramscian analysis of the promotion and limits of EU membership as a hegemonic project. Unpublished PhD Thesis. Department of Sociology, Lancaster University.

Yeldan, Erinç. 2006. Neoliberal global remedies: From speculative-led growth to IMF-led crisis in Turkey. *Review of Radical Political Economics*. 38 (2), 193-213.

Özet

Türkiye ve Birleşik Krallıkta Neoliberalleşme Deneyimleri - Eleştirel bir Perspektif

Bu makale neoliberalizmin kapitalizmin tarihsel ve spesifik bir organizasyonu olarak bir incelemesini içeriyor. Makale neoliberalizmin kavramsal çerçevesi ve tarihsel gelişimi üzerine yürütülen tartışmaya yalnızca neoliberalizmin ekonomik sonuçlarına değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve ideolojik etkilerine de odaklanarak mütavazı bir katkı sunmayı hedefliyor. Makale tek bir neoliberalizm olmadığına, neoliberalizmin çeşitlenen-melez formlarına ve neoliberalleşmenin toplumsal ve mekansal anlamda farklılaşan karakterine dikkat çekiyor. Toplumsal ve mekânsal farklılaşma özelliğine rağmen farklı neoliberalleşme süreçlerinin farklı alanlarda ortak deneyimler ürettiği de bir gerçek. Makale bu bağlamda karşılaştırmalı bir analiz üzerinden Birleşik Krallık ve Türkiye'nin neoliberalleşme deneyimleri arasındaki ilginç paralelliğe dikkat çekiyor. Bu örnekte ekonomik süreçlerin ötesinde Thatcherizm ve Özalizmin siyasal ve söylemsel benzerlikleri, özellikle otoriter ve popülist söylemleri bağlamında göze çarpıyor. Sonuç bölümünde makale moral ekonomi kavramını, özellikle Andrew Sayer'e referansla alternatif bir bakış açısı olarak sunuyor. Bu bölümde moral ekonomi kavramının çağımızın hegemonik neoliberal öncüllerinin sorgulanması ve eleştirilmesi için teorik ve etik bir temel teşkil edebileceği savunuluyor.

Anahtar Kelimeler:

Neoliberalizm, neoliberalleşme süreleri, Thatcherizm, Özalizm, ahlak ekonomisi.

"Birlik" Arzusunda Araçsallaşan 'sosyalizm': Baas Partisi'nde Sosyalist Düşüncenin Niteliği

Mustafa Cem Oğuz

*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Özet

Ortadoğu coğrafyasına 20.yy'da damgasını vuran önemli siyasal oluşumlardan birisi hiç şüphesiz Baas Partisidir. Kendini belirli bir devlet ile sınırlandırmayan ve etki alanı olarak tüm Arap ülkelerini seçen bu partinin nihai hedefi kurgusal sınırlar ile birbirlerinden ayrılmış ve birbirine düşman edilerek, kalkınmaları engellenmiş Arap halklarını tek bir siyasi birim altında bir araya getirmektir. Muarız olarak bölgedeki aktif emperyalist güçleri ve onların gölgesinde hüküm süren monarkları hedef tahtasına oturtan parti, ideoloji olarak ise milliyetçilik ile terkip edilmiş bir sosyalizmi benimsiyordu. Anti-kapitalizmden ziyade, anti-emperyalizm üzerinden kendini konumlandıran bu sosyalizm, sınıf ve diyalektik gibi sosyalizmin temel kategorilerine de uzaktı. Arap halklarını ezilen bir ulus olarak gören parti, bu nedenle sınıf yerine ulusu oturtuyor ve tarihin öznesi olarak da ulusları görüyordu. Ulus ise bu bağlamda yer yer canlı bir organizma, yer yer de bir ruh olarak irrasyonel örüntüler ile karşımıza çıkıyordu. Bu nedenlerle parti her ne kadar tüzüğünde kendisini Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm üzerinden tanımlıyor olsa da, nihai noktada sosyalizmi, Arap ulusunun kurtuluşunu gözeten birlik ilkesinin gölgesine yerleştiriyor ve böylece onun içeriğini boşaltarak, araçsallaştırıyordu.

Anahtar Kelimeler

Baas Partisi, Michel Aflaq, Arap milliyetçiliği, sosyalizm.

oguzmustafacem@yahoo.com

Giriş

1947 yılında Mişel Eflak tarafından Şam'da kurulan Baas Partisi, başta Suriye ve Irak olmak üzere tüm Ortadoğu coğrafyasında son 50 yıla damgasını vurmuş bir siyasi oluşumdur. Kuruluş gayesini farklı siyasi yapılar arasında dağılmış bulunan Arap ulusunu bir araya getirmek olarak açıklayan Parti, bu hedefe ulaşmak doğrultusunda Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm ilkelerini ana ilkeler olarak benimsemiştir. Emperyal güçler altında yıllarca tahakküm içinde yaşayan Arap ulusunun kurtuluşunu ve özgürlüğünü yapay sınırları aşmakta gören ve bu nedenle devletler üstü bir siyaset izleyen Parti, Sosyalizmi de emperyalizme karşı mücadele de bir araç olarak kabul etmiştir. Özgürlük ve Birlik ilkeleri partinin genel siyaseti boyunca, biraz da kavramların müphemliğinden dolayı herhangi bir tartışmaya meydan vermeyecek şekilde süregelmiştir. Ancak sosyalizm ilkesi noktasında aynı şeyleri söylemek pek de mümkün değildir, zira kavramın evrensel anlamları ile Baas deneyimi arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır ve hatta bu yorum farkı iç ve dış siyasetteki dönüşümlere bağlı olarak da süreç içerisinde değişiklikler göstermiştir. Genel olarak diyalektikten uzak ve metafizik öğeler üzerinden yükselen bu sosyalist görüş, kendisini sınıfsal olarak değil, fakat ulusal bir özne olarak sunmuştur. Ulus da bu noktada birbiriyle çatışan öğelerden oluşan bir entite olarak değil, risklerle ve muarızlarla dolu bir coğrafyada yaşam mücadelesi veren bir organizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalizm ile milliyetçiliğin bu ilginç telifi Baas'a güçlü bir retorik kazandırmasına rağmen zamanla sosyalizm, birlik ilkesi karşısında araçsallaşmış ve onun içinde erimiştir. Biz de çalışmamızda, bu problemler çerçevesinde Partinin, Sosyalizm ile ilişkisini irdedeceğiz. Bu irdeme esnasında partiyi sosyalizme yönelten motivasyonları; partinin sosyalizm yorumu ile Sovyet ve Batı Avrupa deneyimi arasındaki temel farkları; sosyalist ilkeye atfedilen değerlerin iç ve dış konjoktüre göre değişiklik arz edip, etmediği temel başlıklar olacaktır. İnceleme nesnesi olarak hem tarihsel hem teorik nedenlerle Irak Partisini gölgede bırakan Suriye Baas Partisini benimseyecek olan bu çalışma, tarihsel süreç olarak ise hareketin şekillenme dönemi olan 1947 ve 1970 arasını ele alacaktır.

Baas'ın Doğuşu ve Gelişimi

Baas, İkinci Dünya Savaşı sonunda bölgedeki emperyalist güçlerin etkisinin azalması ile ortaya çıkan bir harekettir. Hareketin varoluş gayesi ise emperyalistler tarafından yapay sınırlar ile parçalanmış Arap ulusunu yeniden bir araya getirmektir. Parti bu gaye ile 1947'de Şam'da çoğunluğu öğrenci ve öğretmenlerden oluşan bir grup tarafından kurulur. Fakat partinin sırtını dayadığı ideoloji, bu topraklarda uzun süredir var olmakta ve kendini başka formlar ile sunmaktaydı. Öyle ki, Kaylani (1972, 3-4), Baas hareketini, 1916'daki Faysal'ın Büyük Suriye projesinin, 1932'deki Milli Hareket Birliği'nin ve de Zeki al-Arzusi'nin Arap Dirilişi(Baas) Partisi'nin bir devamı olarak okumaktadır. Bunlar içinden Zeki-al Arzusi'nin hareketi ve düşünceleri gerçekten de, Baas Partisi üzerinde büyük etkiye bulunmuştur. Bu etki sadece entelektüel düzeyde değil, kadro düzeyinde de olmuştur, zira Arzusi'nin Baas partisi kapatılınca tüm Alevi kadroları Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın al-ihya al-arabi partisine geçmiş ve bugünkü Arap Baas Partisini ortaya çıkarmıştır (Roberts 1987, 34).

Partinin resmi kurucuları olan Eflak ve Bitar, Sorbonne'da eğitim gören ve eğitimleri sırasında sosyalizm ve milliyetçilik ile tanışan iki öğretmendir. Arap ulusunun birliğine inanan ve bunun için mücadele eden bu iki şahıs, almış oldukları pedagoji eğitimi nedeniyle dava-

ları için önceliği zeka ve hissiyatta gerçekleşecek olan bir dönüşüme vermişlerdir (Hourani 1997, 467; Roberts 1987, 15-16). Yine bu nedenle takipçileri de öğretmenler, öğrenciler ve askeri personel olmuş ve daha geniş bir kitleye ulaşamamışlardır (Kaylani 1972, 7). Fakat bu zinde güçler, partiye ileride iktidarı getirecek yegane kaynağı sağlayacaklardır. Partinin gelişiminde bir diğer etken de, Suriye'nin özgül durumudur, zira Suriye Olson'un da ifade ettiği üzere, emperyalistlerin yarattığı bölge ile tarihi toprakları arasında en az örtüşme olan ülkeydi ve bu Suriye halkı için önemli bir direnme motivasyonu yaratıyordu (Olson, 1992: 9). Baas'ın gelişiminde belirleyici olan bir başka etken ise, Van Dam'ın (2000, 57), ayrıntılı şekilde gösterdiği gibi, Suriye'nin etnik ve dini heterodoksisinin, hakim, şehirli gruba olan ebedi tepkisini parti kanalı ile sağlanmış olmasıdır. Sharabi (1962, 123) ise daha bölgesel bir etkiye dikkat çeker ve İsraililere karşı Arap yenilgisinin tüm politik kültürü değiştirdiğini ve bunun da son noktada Baas gibi doktriner partileri başa getirdiğini iddia eder. Belirtilen tüm bu nedenler nihai olarak partiye hiç beklemediği bir canlılık katmış ve Arap halklarının modern dönemdeki en önemli ideolojisini yaratmıştır. Öyle ki, Robert Olson da Baas ideolojisi için şunları söyleyecektir: "Baas ideolojisi, birlik, özgürlük ve sosyalizm temalarını ulusal özgürlük temelinde bir araya getiren Arap birliğinin devrimci bir yaklaşımla gerçekleşebileceğini ortaya koyan ve eski mücadeleye yeni bir dinamizm ve heyecan vermek kadar bu mücadeleye manevi bir savaş duygusu da katan Arap dünyasındaki ilk ideolojidir" (Olson 1992, 91).

Arap dünyasının bu en etkili siyasi hareketinin ideolojik arka planını sunmadan önce tarihsel gelişiminin aktarılması da önemlilik arz etmektedir. Öncelikle parti yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1947'de Şam'da kuruldu, ancak siyasi olarak pek bir ses getiremedi. Parti buna karşılık, ordu içinde güçlü bir tesiri olan ve Arap gençleri arasında itibar gören Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek 1954'de Arap Baas Sosyalist Partisi haline geldi (Kaylani 1972, 8). Baas bu yeni adı ve kadrosu ile girdiği 1954 seçimlerinden 22 sandalye çıkarırken, 2 de bakanlık elde etti ve ordu içindeki desteğini yükseltti. Fakat parti sahip olduğu etkili ve hırslı isimler ile parlamento ve hükümet içinde sahip olduğu sandalyeden çok daha büyük bir güç elde etti. Öyle ki, kuruluş gayesi olan Birleşik Arap Dünyası fikrini de bu parlamento döneminde fiiliyata döküldü ve 1958 yılında Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmasında büyük rol oynadı. Parti her ne kadar birleşme sonrasında Nasr'ın isteği üzerine kapatılmış olsa da bu dönemde Baas Suriye siyasetinin en önde gelen hareketi olmayı başarmıştı. Ancak Suriye siyaseti bu birleşme ile durulmadı, birleşmeden memnun olmayan bir grup asker 1961 yılında darbe yaparak birliği fesih ettiler ve Suriye darbeler dönemine girdi. 8 Mart 1963'te ise bu sefer Baas'ın ordu içindeki temsilcileri iktidarı ele geçirdiler. Bu darbeyi 1966 Ocak ve Şubatındaki Baas içinden gelen diğer darbeler takip etti; fakat Baas artık yola çıktığı ideolojik içerikten büyük ölçüde uzaklaşmış, birlikten yana olmayan ve daha çok belirli bir mezhebe dayanan (Alevi) bir parti haline gelmişti. Öyle ki, zamanla partinin sivil kanadı ve teorik öncülleri olan Eflak ve Bitar partiden uzaklaştırıldı ve Hafız Esad'ın askerlerden oluşan kadrosu 1971'de iktidarı elde etti (Roberts 1987, 92-93).

Tüzükler bir kuruluşun bilinçaltını oluşturdukları için Parti tüzüğünün ayrıntılı bir değerlendirmesi Partinin lafzi sunumunun ardındaki ruhunun ne olduğunu gözler önüne

Baas Partisinin Tüzüğü ve Programı

serecektir. Partinin tüzüğü 1947 yılındaki kuruluş kongresinde oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.² Ana prensipler, genel prensipler, dış politika, iç politika, eğitim ve sosyal politika başlıklarından oluşan bu tüzüğün sonuna tüzüğün ana ve genel prensiplerinin değiştirilemeyeceği maddesi de eklenmiştir. Değiştirilemeyecek bu hükümlere yakından bakacak olursak, birlik ve Arap milletinin hürriyetinin düzenlendiği birinci prensipte, Arap halkının sınırlardan azade şekilde bir birlik oluşturdukları ve aralarında doğacak ihtilafların da bu nedenle geçici ve önemsiz olduğunun belirtildiğini görebiliriz. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere Baas için Arap halkı sınıfsal çelişkiler barındırmamaktadır. Var olduğu iddia edilen önemsiz çelişkiler ise sosyo-ekonomik dönüşümler ile değil, Arap şuurunun uyanmasıyla ortadan kalkacaktır. İkinci prensip ise Arap milletine canlılık, yaratıcılık ve yenilik gibi sıfatlar yüklerken, bunları milli menfaat ile sınırlandırır. Öyle ki, vatandaşların değeri de bu bağlamda, evrensel normlara referansla değil, Arap milletinin mutluluk ve ilerleyişini arttırmak için giriştikleri eylemle ölçülür. Parti, genel prensiplerin 3. maddesinde de, millete bağlı hareket etmenin yaratıcı kudret gücünü artıracaklarını; insanı, insan yapacağını iddia eder ve vatandaşların haklarından ziyade ödevlerinden bahseder. 5. Maddede ise devlete vatandaşların gelişimi konusunda görev yüklense de, bundan maksadın Arap milletinin ve devletin gelişimi olduğu sezdirilmiştir. Burada şu noktanın belirtilmesi önemlidir ki, Parti için Arap milletine bağlılık, ırk ve etnik referans ile değil, Arap kültürünü benimseme ve Arapça konuşma ile tanımlanmıştır (Madde 10). Bu nedenle parti dışlayıcılıktan ziyade kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışına sahiptir; fakat madde 20’de vatandaşlığın tanımı “kendisini Arap vatanına adanmış ve müfrit derneklerle ilgisi olmayan” kişiler ile sınırlandırılarak, vatandaşlığın bir hak değil, ödül/ımtiyaz olduğu ortaya konulmuştur.

Partinin ekonomi hakkındaki yargısını Sosyalizm başlığı altında inceleyeceğimiz için burada yine ekonomik hayatla ilgili olan Sosyal Politikaya değineceğiz. Tüzüğünde, her vatandaşa iş bulma görevini üzerine alan Baas partisi, işçilerin sosyal haklarını da şerefli bir yaşam referansı ile üstlenir (Madde 40: 1 ve 4). Parti aynı zamanda işçilerin haklarının ve yaşam standartlarının gelişiminde kendi örgütlenmelerine de izin verir ve sendikaların, birliklerin önünü açar (Madde 40: 5). Fakat hemen ardından gelen bu birliklerde devlet görevlilerinin de bulunacağı iddiası, birliklerin bir hak arama aracı değil, fakat emeğin kontrolünün aracı olduğunu göstermektedir. Madde 42 ise toplumda sınıfların varlığını kabul edip, aralarındaki farkları asgariye indirme -yok etme değil- görevini devlete verirken, aynı zamanda “sınıfların birbirinden ayrılması ve aralarında fark gözetilmesini” yasaklamaktadır. Burada yasaklanan şey sınıf olgusundan bahsedilmesi, toplumun mevcut polarizasyonunun dile getirilmesidir. Keza madde 41’de de “konuşma, yayım, toplanma, basın ve protesto” Arap menfaatleri içinde sınırlandırılmaktadır. Yine aynı şekilde, kulüp, dernek, parti ve gençlik örgütlenmeleri de Arap milli düşünce hudutları ile bastırılmış ve böylece sınıf tabanlı bir siyasal oluşumun önüne geçilmiştir.

Tüzüğe sinen bu otoriter hava, partinin eğitim programında da kendini göstermektedir.

²Parti tüzüğü için Bkz. Haim, Sylvia. 1974.

**Baas'ın Zor Terkibi:
Birlik, Özgürlük ve
Sosyalizm**

Bunun sebebi ise partinin toplumsal dönüşümü, sosyo-ekonomik bir değişimden değil de, eğitim aracılığıyla sağlanacak mental ve ruhsal gelişimden beklemesidir. Madde 44 bu doğrultuda, partinin eğitim politikasının, “milletin birliği ve misyonunun ebedi olduğuna inanan yeni bir Arap neslinin yaratılması” olduğunu ifade eder.

Görüldüğü gibi sosyalizmden çok Araplık üzerinde duran bu tüzük, partinin esas gayesinin ipuçlarını da bize sunmaktadır. Arap Baas Sosyalist Partisi için Arap birliği, tüm ferdi, toplumsal problemlerin üzerindedir; öyle ki, parti ferdi ve toplumsal programları dahi kendinde bir amaç olarak değil; bu birliğe giden yolda uygun araçlar olarak görmektedir. Bunun meşrulaştırılmasını ise tüm bireysel ve toplumsal özgürlüklerin, Arap Birliği'ne içkin olduğunu belirterek sağlamaktadır. Baas'ın her türlü sosyal olguyu bu şekilde birlik hedefine doğru yönlendirmesi üç kutsal ilkesi, Sosyalizm, Özgürlük ve Birlik, üzerinden de gözlenebilmektedir.

Baas ideolojisi için üç ilke arasında en önemlisi hiç şüphesiz birliktir. Birlikten kasıt ise Birinci Dünya Savaşı sonrası suni sınırlar ile birbirlerinden koparılan Arap ulusunun yeniden bir araya getirilmesidir. Bu nedenle Baas, Pan-Arabizmin savunucusudur. Öyle ki, her ne kadar Suriye merkezli bir parti olsa da, kendisini ısrarla Arap olarak niteler. Hatta parti tüzüğünün Genel Prensipler başlığı altında, partinin dünya şumul bir Arap partisi olduğu, bütün Arap memleketlerinde kolları olduğu ve merkezinin de şimdilik Şam'da olduğu ve şartlar gerektirirse başka yere de taşınabileceği önemle vurgulanır. Partinin varoluş gayesi, Arap milletinin yıllardır bastırılan şahsiyetini, medeniyetini yeniden ortaya çıkarmaktır; bunun tek yolu ise Arap ulusunun yeniden bir araya gelmesidir. Eflak'a göre bu bir araya geliş sadece Arap ulusu için değil tüm dünya halkları ve medeniyet için de büyük önem taşımaktadır (Şentürk 2003, 99). Öyle ki, parti tüzüğünün Arap milletinin misyonunu açıkladığı üçüncü prensip, Baas'ın sömürgecilğe karşı mücadelesinin sadece yerel değil; fakat küresel olduğunu ve partinin tüm sömürülen halklara yardım edeceğini beyan eder. İkinci olarak ise parti, Arap birliğinin sağlanması ile Arap halkının gelişeceğini ve bu gelişmenin insanlık medeniyetine de eksikliğini hissettiği kurumları ve değerleri kazandıracakını iddia eder.

Arap ulusuna yüklenen bu misyonun kökü, Baas Partisinin diğer kurucularından biri olan Zeki Arzusi'ye kadar gitmektedir. Fransa'da Bergson üzerine çalışmış ve eser vermiş olan Arzusi'nin başlangıç noktası, her ulusun bir ruhu, niteliği ve misyonu olduğu iddiasıdır. Ona göre, uluslara yaratıldıkları ilk anda Tanrı ya da Metafizik bir güç tarafından biricik bir özellik ve de dünya görüşü vakfedilir. Bu erken fazda ulus bir saflık, birlik, canlılık halindedir ve özel bir misyonu yerine getirmek ile yükümlüdür. Sahip olduğu bu canlılık ulusu edebiyatta, düşüncede ve askeri alanda büyük işler başarmaya yönlendirir. Ulus böylece kendi özünü, kimliğini formlaştırıldığı zaman “altın devresini” yaşamaya başlar. Fakat zamanla ulus diğer uluslarla karışır ve kendi özsellliğini ve misyonunu yitirir, bu artık ulusun gerilemeye başladığı anın ifadesidir (Omar 1996, 24). Arzusi bu misyonun içeriği hakkında ise yine Bergson'un izinde birçok çağdaş milliyetçi ile aksi istikamette düşünmektedir. Zira O, ulusun misyonunu ve niteliğini atalardan, geçmiş kültürden tevarüs eden dünyevi-tarihsel bir öge olarak değil, fitri, metafizik bir içerik olarak görür (Omar 1996, 34).

Tunus

Arzusi'nin Fransa'da Herder, Fichte, Bergson, Mazzini gibi düşünürlerin etkisinde ulaştığı bu "ulusal dirilme" fikri, onun tüm entelektüel hayatına damgasını vuracaktır. Öyle ki, Suriye'de ulusunun niteliğini keşfetmek ve onu diriltmek için Baas'ın (Diriliş) içinde yer alacak ve onun programına damgasını vuracaktır (Omar 1996, 25; Aoyama 2000, 91).

Görüldüğü üzere Baas, Arap ulusuna, adeta mesiyani bir nitelik yüklemektedir. Buna göre, Araplar sahip oldukları ancak henüz açığa çıkmamış olan yüce bir ruha sahiptirler ve bu ruh hepsinin bir araya gelerek, emperyalistlerden kurtulmaları ile tekrar yeryüzüne dönecektir. Arap medeniyetinin yeniden tesisi ise sadece Arap ulusu için değil, İnsanlık medeniyeti için kurtuluş anlamına gelmektedir (Aflaq 1974, 249). Eflak, Arapların sahip oldukları bu yüce ruha referans olarak ise İslam'ın erken dönemini göstermektedir.

Eflak için İslam, geçmişte Arapları birliği, güce ve gelişmeye götüren en önemli atılım olmuştur ve bugün de İslam'ın gücü yeni bir form içinde Arap milliyetçiliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Eflak, Hristiyan Arapların da İslam'ı, ulusçuluğun en değerli elementi olarak bağrılarına basmaları gerektiğini iddia etmektedir (Aflaq, 1974: 243). Öyle ki, Arap ulusu ve İslam arasındaki ilişki güçlü kaldığı ve İslam, Arap Bedeninin ruhu olduğu müddetçe hiçbir güç Arapları, milliyetçilik yolundan ayıramayacaktır (Babikian 1977, 294). Buradan da anlaşılacağı üzere seküler Arap milliyetçileri, mevcut Arap ideolojisi ile İslam'ın erken dönemi ve başarıları arasında bağ kurulmasında herhangi bir beis görmemekteydiler; zira onun doğrudan doğruya Arap İslam'ı olduğunu düşünüyorlardı; fakat İslam'ın, daha sonraki gelişmelerini ve sert pratiklerini Arap Kültüründen kopuş olarak yorumlayıp reddediyorlardı (Devlin 1976, 18). El-Azmeh de, Arap milliyetçiliği ve İslam'ı konu edindiği makalesinde, İslam ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin içsel ya da kavramsal değil; ittifaka dönük olduğunu söylemektedir. Ona göre Baas'ın başını çektiği Arap milliyetçiliği için, İslam kendi kendine yeterli olmayan, ancak ayrıcalıklı bir yan unsur olarak milliyetçiliğe eklenebilen bir birimdir (El-Azmeh 1985, 36). El-Azmeh bu araştırmaların en tipik göstergelerinden birinin de, İslam'dan devşirilen ümmet ve toplumsal birlik ülküsü olduğunu söylemektedir. Buna göre Arap milliyetçileri, halkı mobilize etmede tarihsel olarak halkın ethosuna gömülü bulunan ümmet fikrine sarılmada herhangi bir beis görmemişlerdir; aynı şekilde homojen bir ulus oluşturma sürecinde de toplumsal sınıfları reddetmek için toplumsal birlik nosyonu, milliyetçiler tarafından aynı iştah ile benimsenmiştir. Milliyetçiler yine bu tarihlerde, ulusal özerklik ile dinsel namus dönemlerini ve yabancı hükmü ile tanrısızlık dönemlerini birbirlerine eş kodlayarak, kitleleri arkalarına alma gayretinde olmuşlardır (El-Azmeh 1985, 39-40).

Zeki Arzusi ise Arapların sahip olduğu varoluşsal nitelik hakkında İslam'a saygı duy-makla birlikte farklı bir yönde düşünmektedir. Ona göre Arap halkının özsel niteliği ve insanlığa katkısı İslam değil; fakat doğayı doğrudan, kendiliğinden yansıtan dildir, yani Arapça'dır. Buna göre İslam'ı, İslam yapan temel faktör de, Arap dilinin bu özel niteliğidir. Arapların altın çağı, buna bağlı olarak İslam devresi değil, Cahiliye dönemidir. Arzusi için Cahiliye, bilgisizlik değil, tefekkürün olmadığı, gerçeklik/evren ile araya herhangi bir mesafenin konmadığı bir dolaylılık dönemidir. Bu nedenle Cahiliye, tembellek ve çürümüşlük değildir, aksine yaşamsallığın, doğrudanlığın bir ifadesidir (Aoyama 2000,

106). Arzusi buradan hareketle Arap ulusunun özünün Cahiliye kültüründe bulunduğunu ve tekrar o zamanın yaşamsallığının yaratılması gerektiğini iddia eder. Ona göre İslam, bu yüce kültürün ve Arap dilinin en güzel ürünüdür (Baram 2003, 42); fakat İslam, ağacını kurutan bir meyve gibi içinden çıktığı kaynağa istemeden zarar vermiştir. Çünkü İslam, Arap kültürünün bozulmamış özünü, diğer kültürlerle açmış (Bizans, Pers, Kıpti vb.) ve onun içeriğini çürütmüştür (Omar 1996, 26).

Buradan şunu diyebiliriz ki: Arap ulusçuluğu, tıpkı modern ulus yaratma faaliyetlerinde olduğu gibi, kendini muzaffer bir tarih üzerinden tanımlamaktadır. Baas ekibi için Araplar, tarihin en eski ve gelişmiş halklarından biriyken zaman zarfında gerek içeriden, gerekse de dışarıdan yıpratılarak, zayıf düşürülmüş ve böylece başka güçlerin vesayeti altına girmiştir. Bu nedenle Baas partisi, bir ulus yaratmaktan ziyade var olan ama baskı altında dağılan ve içine kapanan şanlı bir ulusu diriltmeye meyl etmiştir. Zira partinin adı da, bu gayeden dolayı diriliş anlamına gelen Baas'dır.

Kısacası, Arap milliyetçiliğinin gayesi Arap toplumunu yeniden canlandırmak, eski müreffeh ve muzaffer günlerini geri getirmektir. Bu, aynı zamanda partinin kutsal vazife olarak da adlandırdığı şeydir. Öyle ki, Eflak için kutsal vazife bir devrimdir; fakat bu devrim geleneksel anlamda bir devrim değildir. Eflak bir konuşmasında devrimi (İnkılâp) şöyle tanımlar: "Devrim bizim için, politik ve siyasal bir programın ötesinde, ulusun yeniden uyanışını sağlayan çok güçlü bir fiziksel akım, yaşamsal bir kavga ve asli hareket ettirici güçtür." (Aflaq 1974, 244-245). Öyle ki, Arap Halkının "tarihsel misyonu da, prensiplere, programlara gelmeyen ve yasamanın konusu olamayan bir niteliktedir. Zira tüm bunlar ölü nosyonlarken, Arap Ulusu sürekli dönüşen ve gelişen bir ruha sahiptir" (Aflaq 1974, 248). Bu nedenle de devrim, Baas için, bir sistem değişiminden ziyade, belirli bir kadronun öncülüğünde halkın, diri, canlı bir topluma doğru dönüştürülmesidir (Kaylani 1972, 5). İnkılâbın, halkın dönüşümü olarak planlanması, partinin eğitim programında da kendini göstermektedir. 45. Madde şöyledir: "Partinin eğitim politikası, ulusun birliğine ve vazifesinin sonsuzluğuna inanan yeni bir Arap jenerasyonu yaratmaktır..Böylece eğitim devletin özel bir fonksiyonu olduğu için, tüm yabancı ve özel kurumlar kapatılmalıdır." Kısacası Baas ideolojisi, salt yapay siyasal sınırları sona erdirmeyi ve ekonomik kalkınmayı değil, Arap karakterinde ve toplumunda dönüşüm yapılmasını hedeflemekteydi (Olson 1992, 9).

Baas Partisi, Arap birliğini, Arap özgürleşimi için bir anahtar olarak görüyor ve parçalı bir yapıda bulunmanın, özgür olmanın önündeki yegâne engel olduğunu iddia ediyordu. Eflak, bir yazısında özgürlük ve birlik ilişkisini şu şekilde açıklıyor: "birçok bölgedeki Arap halkının, muradı bir olsa da, mücadeleleri koordinesiz ve zayıftır... Bu bölünmüşlük hali sadece Arap ulusunu birleşmeden alıkoymamakta; fakat onları kendi aralarında mücadeleye, çatışmaya itmektir... şu çok aşikardır ki, Arap Halkı birlik için mücadele etmedikçe, özgürlüğünü elde edemeyecektir." (akt. Devlin 1976, 32). Görüldüğü üzere Baas için özgürlük ilkesi içeriği belirsiz, salt bir motivasyon unsurundan ibarettir. Öyle ki bu durum, Arap birliği elde edilse, özgürlük kendiliğinden elde edilebilecekmiş gibi bir izlenime neden olmaktadır. Dolayısıyla Partinin vaaz edilen üç ilkesini ikiye indirgemekte bizce herhangi bir sorun yoktur.

Sosyalizm ya da Ethosun Bedeni

Baas Partisinin 'birlik' vurgusunun altında, Van Dam'ın da (2000, 21) ayrıntılı olarak belirttiği üzere Osmanlı'nın çözülmesi sonucu emperyalist güçlerin bölge üzerinde uyguladıkları siyasete bir tepki vardır. Zira bu dönemde İngiltere ve Fransa, Arap coğrafyasında kendi egemenliklerini sürdürebilmek için, bölgecilik ve aşiretçilik gibi unsurları yaratma ve tetikleme gayretlerine girişmişlerdi (Çandar 1983, 16–18). Bu dönemde en tipik yöntem, azınlıklara özerklik verilmesi ve kendi vesayetleri altına alarak çoğunluk karşısında kullanılmasıydı (Çandar 1983, 18; Hourani 1997, 467). Aynı şekilde azınlıklardan oluşturulan birlikler de hem hâkim etnik-dini grubun kontrol edilmesine, hem de siyasi birliğin engellenmesine katkıda bulunuyordu. Birlik arzusunun arkasında yatan son neden ise, tarih boyunca sınır bilincine sahip olmadan yaşamış olan Arap Halklarının yapay sınırlar ile ayrı bırakılmasıydı (Van Dam 2000, 23).

Birlik arzusunun bu derece yüksek bir motivasyona sahip olmasının bir diğer nedeni de, Suriye özelinde, bölgenin hâkim üretim formundan doğmaktadır. Zira sanayi-endüstri kompleksine sahip olmayan Suriye, coğrafi şartların da etkisiyle, tarım-kentlerinden oluşuyordu ve bu tarım-kentleri oldukça otarşik bir yapıya sahip oldukları için ulusal düzeyde bir etkileşime sebep olamıyordu. Bu nedenle siyasi ve ideolojik oluşumlar da, ulusal talepler çerçevesinde değil; bölgesel talepler çerçevesinde geliyordu. Bu olgunun nihai sonucu da, hiç şüphesiz, parçalanmış bir siyasi yapıydı (Van Dam 2000, 25). Tüm bu nedenlerden ötürü Baas'ın öncelikli hedefi mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik gibi toplumsal bölünmüşlüğü pekiştiren etkenleri ortadan kaldırmaktı. Bu konuda en büyük yardımcı ise Sosyalizm düşüncesi olacaktı.

Baas'ın sosyalizme bakışı, birçok Üçüncü Dünya sosyalizm deneyimine benzer şekilde teori karşılığı ile inşa edilmiştir. Teorinin, Batı'nın kültürel, ekonomik çıktısı olduğuna kani olan Arap sosyalistleri, onu derinlemesine incelemeyi boş bir çaba olarak görmüşler ve bu bilgisizliklerini de bir özerklik/özgünlük olarak sunabilmişlerdir. Tipik bir Arap sosyalisti olan Muhammed A. Hatim sosyalist teori hakkında şunları söyleyecektir: “Bizim spiritüel ve entelektüel tecrübelerimizin en büyük karakteristiği, hayatımızı araştırın teorilerle meşgul olmayışımızdır. Biz teori araştırın hayatımızla meşgul olduk” (akt. Jaber, 1970: 116). Jaber'in (1970, 117) aktardığına göre aynı kişi başka bir eserinde de, İngiliz ve Arap sosyalizminin teoriden değil fakat yaşamdan doğduğundan bahisle, benzer olduklarını iddia edecektir. Görüldüğü üzere Arap Sosyalistlerinin, sosyalizmden anladıkları şey mevcuttan acil ihtiyaçlardan doğan ve bu hali ile teoriye gelmeyen bir “yaşam atılımı”dır (Elan Vital). Kitlelerin kendi kültürel kodları ve mazisi ışığında, mevcuda karşı giriştikleri mücadeledir ve teori bu noktada eylemi takip etmek durumundadır.

Özgünlük /özerklik hedefiyle taklitten sakinme ve kendi gerçekliğinden hareket etme tutkusu daha öncede ifade ettiğimiz gibi geç-modernleşen ülke aydınlarında sık rastlanan bir semptomdur ve Baas'ın sosyalist liderleri de bundan varestede değildirler. Toplumu canlı organik bir varlık olarak gören Eflak, onun soyuta çekilemeyeceğini ve ancak kendi gerçekliği içinde anlaşılıp, değiştirilebileceğini iddia etmektedir. Bu nedenle Arap ulusçuluğu Eflak'ın gözünde bir soyut kurgu değil, onu düşünceye götüren, düşünceye neden olan esas yoldur (Jaber 1970, 118).

Görüldüğü üzere, soyut düşünceleri, iktidarda bulunanların hareket alanını sınırlandıran bir engel olarak gören ve Arap Sosyalizmini eylem içinden inşa etmeye yönelik Eflâk'ın bu gayretlerinin arkasında hiç şüphesiz tüm Arap düşünürlerinin kök paradigması olan Batı karşıtlığı vardır. Batı'ya ve onun fikri ürünlerine karşı gösterilen bu tepki, hiç şüphesiz, Batı sosyalizmine de yönelmektedir.

Jaber (1970, 120), Arap Sosyalistleri'nde görülen bu özgünlük arayışının dikkatle incelendiğinde bir tercihin neticesi olmadığını, fakat yapısal şartların bir dayatması olduğunu iddia etmektedir. Zira 20.yy'da gözlerini açan Arap halkı, sosyalizm gibi teorileri içselleştirebilecek ve uygulayabilecek eğitilmiş kadrolardan yoksundu. Buna karşılık ihtiyaçları aciliyet arz ediyordu ve teori öğrenmeye-uygulamaya vakitleri yoktu, kaldı ki Batı Sosyalizmi'nin üzerinden konuştuğu ekonomik yapı da Arap topraklarında bulunmuyordu. Tüm bunların neticesinde Baas elitleri, bir zorunluluk olarak teorizimden sakınmış ve pragmatizme yaklaşmışlardır.

Tüm bu veriler toplandığında, görülmektedir ki, Arap Sosyalizm deneyimi tıpkı tüm Üçüncü Dünya ülkelerinin modernleşme hamlelerinde olduğu gibi, sosyalizm ve kapitalizm arasında üçüncü bir yol arayışındadır. Bunun arkasında yatan etkenler ise daha evvel de dile getirdiğimiz üzere ülkenin yapısal şartları (beşeri ve ekonomik) ile iki kutuplu dünyada özerklik arayışlarıdır.³

Baas sosyalistleri öncelikli hedeflerini daha önce de ifade ettiğimiz üzere üç başlık altında toplamışlardır: Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm. Her ne kadar bu üç başlık birbirlerine eşit olarak sunulsa da uygulamaya ve söylemlere bakıldığında esas hedefin birlik, diğer ikisinin ise ona ulaşmada bir vasıta olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Eflak, bir konuşmasında bu durumu şu sözlerle ifade etmede bir beis görmeyecektir: “Bizim sosyalizmimiz, halklarımızı ve milliyetçiliğimizi yeniden yaşatmak için bir vasıta ve Arap milletinin tarihe yeniden girdiği bir kapı gibidir” (akt. Jaber 1970, 122). Buradan da anlaşılacağı üzere Arap birliği bir kez elde edilince, toplumsal ve ekonomik ilerleme için gerekli beşeri ve ekonomik sermaye sağlanmış olacak gibidir.

Patrick Seale de (1965, 154), Baas sosyalizminin, milliyetçiliğe ve birliğe ulaşmada bir araç olduğunu söyler. Ona göre, bunda Baas'ın temsilcilerinin, iktidar sahiplerini, emperyalistlerin ajanı olarak görmeleri etkindir. Bu akıl yürütmeye göre yönetici sınıfların aşağı edilmesi birliğe, birlik ise özgürlüğe götürecektir. Görüldüğü üzere Baas için sosyalizm her daim, milliyetçiliğe göre ikincil durumdadır. Eflâk'ın şu sözleri bunun açık bir kanıtıdır: “elbette ki, sosyal ve ekonomik konular önemlidir; fakat bunlar doğrudan doğruya milliyetçiliğe bağlı tartışmalardır; dolayısıyla biz sosyalizmin, milliyetçiliğimize hizmet etmesini arzu ediyoruz” (akt. Devlin 1976, 33). Devlin de, yapmış olduğu nicel analizde, Eflak'ın çalışmalarında, sosyalizm kelimesinin birlik, diriliş ve bağımsızlık kelimesinden çok sonra geldiğini belirtip, bu araçsallığı gözler önüne serecektir.

³ Baas'ın devletçiliği, Batı karşıtlığı ve komünizm ile kapitalizm arasındaki üçüncü yol arayışı bizlere o kadar da yabancı hasretler olarak gözükmemektedir. Zira yakın tarihimizde yeni kurulan rejimi tanımlamak ve bir yön çizmek gayretinde olan Kadro Dergisi çevresi de, tıpatıp aynı temalar çerçevesinde örgütlenmiş ve mücadele etmişlerdir. Bu konuda bkz. Türkeş 1999, Ankara: İmge Yayınları.

Sosyalizm 1947 parti tüzüğünde ve dönemin parti yazılarında da ılımlı bir içerikle sunuluyordu. Öyle ki, tüzükte, sosyalizm hiçbir şekilde Marksist düşünce ile ilişkilendirilmemişti. Parti 4. Maddede kendi sosyalizmini şu şekilde tanımlıyordu: “Sosyalizm, Arap ulusunun derinliklerinden neşet eden bir ihtiyaçtır... Sosyalizm, Arap milletinin imkanlarını gerçekleştirmede, milletin maddi ve manevi olarak devamlı bir şekilde kalkınmasını sağlayacak olan dehasının gelişmesinde yardımcı olan ideal toplumsal düzeni teşkil eder”. Görüldüğü üzere, tanımda hiçbir şekilde sosyalizme atfedilen toplumsal adalet, emek, işçi sınıfı gibi evrensel kategoriler bulunmamaktadır. Aksine sosyalizm, doğrudan doğruya Arap ulusunun potansiyelini açığa çıkarmada zorunlu bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Patrick Seale de (1965, 154), buradan hareketle Baas için ulusal birliğin ruh, sosyalizmin ise onun bedeni olduğunu söylemektedir. Öyle ki, tüzükte partinin adı da “Arap Baas Partisi” olarak belirlenmiştir. Sosyalist kelimesi Hawrani’nin Arap Sosyalist Partisi ile 1953 yılında birleşinceye kadar parti isminde yer almayacaktır.

Devlin’in bildirdiğine göre Eflak ve Bitar’ı parti tüzüğüne sosyalizmi koymaya yönlendiren şey kendi arzuları değil; Zeki Arzusi ve grubudur. Bu grup, partinin kuruluş toplantısına katılma şartı olarak, sosyalizmin tüzüğe dâhil edilmesini sunmuşlardır (Devlin 1976, 33). Sonuç olarak sosyalizm, parti tüzüğüne Marksizmden uzak bir içerikle, bin bir sınırlama ile girmiştir. Kısaca Partinin ekonomi programını özetlemek gerekirse; Madde 26, Anavatanın iktisadi zenginliğinin millete ait olduğunu söyler; Madde 28, başkalarının emeğinin istismarını yasaklar; Madde 29, Kamu hizmetlerinin, büyük milli kaynakların, ağır sanayi ve ulaştırma vasıtalarının millete ait olduğunu söyler ve bunların devlet idaresi tarafından yürütüleceğini ekler; Madde 30, tarımsal topraklara sahip olmanın, başkasının emeğini istismar etmeyecek derecede sınırlandırılacağını ifade eder; Madde 31, küçük çapta sınıai mülkiyetini yine aynı ifade ile sınırlandırır; Madde 32, işçilerin, fabrika yönetimine katılmasını ve kardan pay almasını düzenler; Madde 33, gayri menkul sahipliğini, başkalarına zarar vermemek kaydıyla, serbest bırakır; Madde 34, mülk ve mirası, milli menfaat çerçevesinde sınırlandırır; Madde 36, iç ve dış ticaretin devlet kontrolünde olacağını ifade eder. Görüldüğü üzere, tüzükteki sosyalist öneriler, maddi refahın paylaşımındaki adaletsizlikleri ve dengesizlikleri düzeltmekten ve fakirler ile imtiyazsızlar için sosyal önlemlerden başka bir şey sunmuyordu. Tüm bu niteliklerinden dolayı partinin sosyalizm tasavvurunun, Fabian sosyalizmini andırıldığına dair de yorumlar yapıla gelmiştir (Baram 2003, 48).

Bu yorumların arkasında Eflak’ın Marksizme getirdiği çok net eleştirilerin etkisi de yok değildir. Düşünür, Marksizm ile Komünizmi ayırmadığı bu eleştirilerini üç noktadan sürdürür. İlk olarak Komünizm bir Batı felsefesidir, bu nedenle Arap ethosuna yabancıdır; onun Arap tarihi, düşüncesi ve yaşamı ile hiçbir pozitif rabatası yoktur. İkinci olarak bu felsefe Hegel’in ilerlemeci tarih anlayışına dayanmaktadır, halbuki, Arap tarihi birbirini takip eden yükseliş ve düşüş aşamalarından oluşmaktadır ve bundan dolayı döngüselidir. Üçüncü ve son olarak ise Komünizm sadece bir ekonomik sistem değil, fakat milliyetçiliği ve maneviyatı reddeden materyalist bir felsefedir ve bu nedenle Arap ulusunun üzerinde yükseldiği ruhu yadsımaktadır (Babikian 1977, 291).

Jaber de, Baas'ın, Komünist Partiye ve onun temsil ettiği Marksizm anlayışına olan tepkisinden dolayı, Arap ve Batı Sosyalizmi arasında bir benzerlik olduğunu iddia eder (1970, 129). Ona göre her iki oluşum da, mutlak determinizme, sınıf mücadelesine, proletarya diktatörlüğüne mesafeli yaklaşmakta ve iktisadi programlarında millileştirme/devletleştirme önemli yer tutmaktadır. Partinin önderlerinin de, Batı Avrupa'da tahsil görmüş olmaları, sosyal demokrasi ile olan yakınlıklarını anlaşılır kılmaktadır. Fakat partinin köylü sorunlarına dönük ilgisi ve bundan mülhem milliyetçiliği de, sosyal demokrasi ile bu yakınlığının da bittiği noktadır. Tabi bunun yanında, Batılı sosyalistlerin desteklediği Lean Blum hükümetinin, Suriye ve Lübnan'a istiklal hakkı tanımamış olması ve de İngiliz İşçi Partisi'nin İsrail'in kurulmasına ses etmemiş olması da, Baas'ı Batı Sosyalizminden uzak tutan diğer etkenler olarak sıralanabilir (Seale 1965, 150) Ayrıca, Eflak da bu Fabian yakıştırmasını kabul etmemektedir. Ona göre Arap ve Batı Sosyalizmleri birbirlerinden çok farklıdır: “sosyalizm, Araplar için bir amaç değil; fakat toplumun dayanışma ve işbirliğini yüksek standartta bir üretim ile birleştiren bir araçtır. Bu nedenle Arap toplumu, ılımlı Fabian Sosyalizminin aksine, daha derin, daha geniş ve daha güçlü bir sosyal düzen değişimine ihtiyaç duymaktadır” (akt. Devlin 1976, 34). Eflak başka bir yerde de sosyalizmin, halkın refahının yeniden dağılımı için gerekli olan bir ekonomik organizasyondan başka bir şey olmadığını söyleyecek ve Fabianlarla olan farkını ortaya koyacaktır.

Bu noktada şunu da ifade etmek durumundayız ki, Baas içinde Jamal ATasi ve Munif Razzaz gibi Sosyalizmi, salt bir ekonomik düzenlemeden ötede, bir yaşam düzeni olarak yorumlayan isimler de vardı. Ancak, bu isimler sınıf mücadelesi, devrim ve demokrasi gibi kavramlar üzerinde durmuş olsalar da, Partinin genel programını etkileyememişlerdir (Devlin 1976, 37).

Görüldüğü üzere Baas için sosyalizm, Arap halkının emperyalist düzende ayakta kalabilmesi ve mücadele edebilmesi için olmazsa olmaz bir vasıttır. Yani sosyalizm, Araplar için bir dış politika aracıdır, içeride ise kapitalizm, devlet denetiminde milliyetçi motivasyonun ihtiyacı olan sermayenin birikimi için son sürat iş başında olacaktır.

Sömürge dönemiyle birlikte başlayan bu Arap Sosyalizmi fikri, sadece komünizmi değil; fakat liberal demokrasinin kurumlarını da reddeden bir içeriğe sahipti. Zira Araplara göre, parlamenter demokrasi bir Batı ihracıydı ve sömürge dönemi ürünüydü. Buna karşılık, Arap Sosyalizmi, halk demokrasisi fikrine mesafeli değildi; çünkü içeriğini bireysel özgürlük ile değil; fakat politik eşitliğin temeli olan sosyal ve ekonomik özgürlükle tanımlıyordu (Sharabi 1966, 83). Savaş sonrası oluşan bu sol entelektüel çevre için liberal entelektüeller, çürümüş entelektüalizmin simgesi olmalarının yanı sıra bu fikirleri ile karşı devrimci ve emperyalist güçlerin müttefiki olarak görülüyorlardı. Arap Sosyalist Birliği, FLN ve Baas Partisinden oluşan bu çevrenin savunduğu yegâne demokrasi ise halk demokrasisi olarak da adlandırdıkları sosyalist demokrasiydi. Batı tipi kapitalist demokrasinin karşısına yerleştirdikleri bu demokrasi türünü şu şekilde savunuyorlardı: “hiç kimse üç asli garantiye sahip olmadan oy kullanmada özgür kabul edilemez: sömürünün tüm formlarından azade olmak, ulusun refahından pay almada fırsat eşitliğine sahip olmak ve tüm gelecek güvenliği kaygılarından bağışık olmak” (Sharabi 1966, 85). Üç parti yine bu

Sosyalizm Versus Komünizm

minvalde, ulusal temsilde de köylü, işçi ve devrimci entelektüellere öncelik veriyorlardı. Örneğin Baas, hem partinin hem de devletin politik yapısını sistemin omurgası olarak gördükleri işçi ve köylülerden oluşturmayı taahhüt ediyordu.

Baas Partisinin Sosyalist ilkesinin anlaşılmasında en önemli araçlardan biri de, Van Dam'a göre, parti tabanının profilidir. Sünni Arapların kentlerde yaşadığı, Sünni olmayan Arapların ise daha çok az gelişmiş kentlerde ve kırsal kesimde bulunduğu Suriye'de, partinin daha çok azınlıklar tarafından benimsenmesi, sosyalizmin çevrenin, merkeze bir tepkisi olarak da yorumlandığını göstermektedir (Van Dam 2000, 46; Hourani 1997, 468). Öyle ki, Baas'ın Şam'daki merkezinde 600 üyeden sadece on ikisi Şam'lıydı; üyelerinin çoğu ise kuzeydeki tarım kentlerinden ve kırsal kesimden geliyordu (Çandar 1983, 97). Az önce de ifade ettiğimiz gibi bu kent-kırsal ayrımı aynı zamanda mezhep farklılıkları ile de örtüşüyordu.

Baas'ın en önemli gücü olan asker içindeki örgütlenmesinin niteliği de, bize partinin sosyalizm ile ilgili boyutlarını anlamamızda yardımcı olacaktır. Suriye ordusu, Fransız işgalinden bu yana, Fransa'nın sömürge politikaları ekseninde merkeze bağı zayıf olan azınlıklardan-özellikle Alevi, Dürzî ve Hrisityanlardan-oluşturula gelmişti. Öyle ki, Sunni Araplar, ordunun bu niteliğinden dolayı, subay kadrosuna dahi itibar etmemişler, daimi olarak uzak durmuşlardır (Çandar 1983, 98). Ancak ordu'da yaşanan bu dönüşüme sadece Fransızların böl-yönet siyasetleri değil, aynı zamanda çevrenin sefaletinden memurluk ile kurtulmaya çalışan azınlıkların temel motivasyonları da etkili olmuştur (Van Dam 2000, 57 ve 133).

Van Dam'ın Baas'ı okumasında belirtilen bu nedenlerden dolayı İbn-i Halduncu bir yaklaşım açıkça sezilmektedir. Zira Van Dam'a göre Baas'ın sahip olduğu yaşam atılımı/dirim-selliği, organize bir ulusal gücün planlı eyleminin sonucu değil, kırım, kente olan tarihsel tepkisinin sonucudur. Tıpkı Haldun'un belirttiği gibi, Suriye örneğinde de asabiyet bağları kente göre güçlü olan çevrenin farklı etnik-dini grupları, Baas ile örgütlenerek iktidarı elde etmişler, Suriye'ye yeni bir kan getirerek, ulusal birliği yaratmaya çalışmışlardır.⁴

Baas için sosyalizm bayrağının taşıyıcılığı yapan Sovyetler de tipik bir Batı devleti olarak görülüyordu. Baas tarafından emperyalist olarak kodlanan Sovyetler hem Arap nasyonalizmini reddettikleri, hem de İsrail'in kuruluşunda evet oyu kullandığı için bir model olarak benimsenmiyordu (Şentürk 2003, 113). Eflak bir çalışmasında "komünizmin Avrupa düşüncesinin kardeşi" olduğunu iddia etmiş ve milletlerin manevi değerlerini reddeden bu ideolojinin, Arapları, Sovyetler birliğine bağlama hedefinde bir araç olduğunu eklemiştir (Jaber 1970, 127).

Geleneksel, özgül değerleri, Batı karşıtlığı bağlamında koruma hassasiyeti yüksek olan Baascılar, Komünizm ile de manevi değerlerin önemi konusunda çatışmaktaydılar. Bu bağlamda diyalektik materyalizmin, tarihi sadece iktisatla izaha çalışmasının, her şeyi tek bir faktöre bağlı kılmasının, hayatı ve ilerlemenin manasını tahrif ettiğini söylemektedirler. Ve yine buna bağlı olarak, sosyalizmin tabii diyalektik süreç ile değil, fakat halkın ma-

⁴ İbn-i Haldun'un kuramı için Bkz. Hassan, Ümit. (1982)

nevi ve adil bir düzene olan ihtiyacından doğacağını iddia etmektedirler. Burada diyalektik sürecin reddi de, yaşam atılımı perspektifinden oldukça rahat bir şekilde anlaşılabilir. Zira tarihsel materyalizmin vaaz ettiği diyalektik süreç, üretim güçlerinin gelişimini birincil etken olarak görmekteydi; ancak Suriye gibi kapitalist ilişkilerin gelişmemiş olduğu bir coğrafya da, diyalektik sürece bel bağlamak, acil sorunların çözümü noktasında karşılık vermeyecekti. Bu nedenle Baascılar, diyalektikten ziyade halkın gerçek yaşam kudreti üzerinden politika yapmaya yöneldiler.

Arap manevi/kültürel değerlerine olan bu vurgunun doğal sonucu ise toplumsal sınıfların, Arap coğrafyası özelinde inkârdır. Eflak bunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Batı’da adaletsizlik sadece bir sınıfı etkiler, hâlbuki bütün Doğu, yalnız mağdur toplulukları temsil eder” (Jaber 1970, 127). Bu nedenle parti, bir sınıfı temsil etmekten ziyade sınıflar arasındaki farkı azaltmayı hedeflemiştir. Tüm bunlara rağmen partinin, Arap coğrafyasında komünist partiler ile ilişkileri politik bir seyir izlemiştir: Ürdün’deki Baas Partisi, memleketin İngiliz nüfusundan kurtarılmasında, Komünist parti ile ortak hareket etmiştir. Irak’ta da Baas rejimin devrilmesi için 1958’e kadar komünistlerle işbirliği yapmıştır

Suriye komünistleri ile Baas ilişkisi ise Eflak’ın komünistler hakkındaki yargısı nedeniyle uzun süre soğuk bir şekilde gelişmiştir. Ancak Stalin’in ölümü ile Baas, Komünist partiler ile ortak noktalarının farkına varmıştır, zira her ikisi de, yerel reaksiyonere ve feodallere karşı, emperyalizme karşı savaşıırken, eş zamanda köylü ve işçilerin önderliği için mücadele ediyorlardı. Bu nedenle Baas mevcut rejime karşı, Komünistlerle ortak, ulusal bir cephe kurulması yönünde harekete geçti; fakat bu ortaklık, tereddütlü ve yarı gönüllü bir nitelik arz ettiği için ancak Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin (1958) kuruluşuna kadar ayakta kalabildi. Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulması ile ülkede geleneksel partiler taban kaybettiği için Komünistlerle ittifakın da bir anlamı kalmadı ve Eflak ile Hurani komünistlere karşı yabancı, değersiz gibi suçlamalara başladılar (Kaylani 1972, 21).

Baas ve Sovyetler ilişkisi, Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin yıkılması ve 63 darbesinin sonucunda Baas’ın iktidarı elde etmesi ile farklı bir seyir izlemeye başladı. Eflak ve Bitar ulusçuluğunun parti içindeki etkisinin azaldığı bu tarihten sonra Baas uluslararası tanınma noktasında bir zorunluluk olarak Sovyetlere yaklaşmaya başladı. Fakat bu ilişki sadece tanınma ile de sınırlı kalmadı; askeri ve ekonomik konularda iki taraf arasında sıkı bir birliktelik başladı. Buna karşılık ise Baas kabinesine komünist bir bakan koydu, Komünist Partinin açılmasına, sürgündeki komünistlerin geri dönmesine izin verdi ve programını da daha Marksist-Leninist bir içeriğe (Demokratik merkezîyetçilik) doğru çevirdi (Ginat 2000, 157). Sovyetler bu gelişmeleri “İlerleme yolunda Suriye” başlıklı raporları ile takdir ederken; Baas da, “Bağlantısızlar Hareketi” içindeki yerini bu flört doğrultusunda yeniden izah etmeye çalıştı. Parti bu dönemde yayınladığı bir raporda Sovyetler ile ilişkisini şu şekilde sunacaktır: “Arap Baas Sosyalist Partisi, emperyalizme karşı mücadele sorununu uluslararası bir çerçevede yorumlamaktadır ve bu nedenle Sosyalist kampa bakışı negatif değildir (...) Parti iki kampa da eşit mesafede değildir, zira sosyalist blok Arap ulusunun çıkarları ile daha uyumlu bir programa sahiptir” (Ginat 2000, 155). Görüldüğü üzere Eflak’ın önderliğinde negatif bir içerikle başlayan Baas-Sovyetler ilişkisi, Eflak ve Bitar

**Arap Ulusunun
Elan Vital'i⁵ olarak
Sosyalizm:**

gibi eski kadroların tasfiyesi ile sola daha yakın bir seyir izlemeye başlamış ve bu ilişki Soğuk Savaş süresince devam etmiştir.

Görüldüğü üzere Baas Partisinde yer alan her türlü doktrin, Arap ulusunu diriltmeye ve birleştirmeye dönük bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle komünizmin evrenselliği ile Baas partisinin programı özsel olarak çelişkilidirler. Eflâk'a göre Marksist sınıf çatışması fikri de Suriye gerçeklikleri ile uyumamaktadır. Düşünür, "Kapitalizm ve Sınıf Mücadelesi Hakkındaki Düşüncelerimiz" adlı 1956 tarihli yazısında şöyle demektedir: "Marksizm, sınıf mücadelesinin önemini abartmıştır; ona küresel bir uygulama alanı verirken, ulusal hareketlerin gelişimini göz ardı etmiştir. Sömürgeciyi, sömürülene bağlayan bağı, sınıfı ulusa bağlayan bağdan daha sıkı bir bağ olarak görmüştür" (akt. Devlin 1976, 35). Ancak burada şunu belirtmek durumundayız ki, Eflak sınıf mücadelesini reddetmemiş, onu Arap milliyetçiliğinin altına yerleştirmiştir.

Netice olarak Baas, sosyalizm ile komünizm arasında bir ayrıma girmiş ve komünizmi, Rusya ve onun emperyalizmi ile kodlamıştır (Seale 1965, 152-153). Ayrıca komünizm, Baas için, tıpkı Batı sosyalistleri gibi dogmatizm, insanlıktan uzaklaşma ve şiddet ile de malul bir ideolojidir.

Tüm bu verilerin ışığında bizim iddiamız, Baas'ın Arap ulusunun kendini gerçekleştirmesi için öne sürdüğü üç ilkesinin esasında tek olduğu ve onun da birlik olduğudur. Diğer iki ilke birliği sağlama da sadece vasıta işlevi görmektedir. Çalışmamızın merkezine koyduğumuz sosyalizm ilkesi de bu minvalde evrensel içeriğinden boşaltılarak, Arap ulusunun kendini ifade etme aracına indirgenmiştir. Öyle ki, sosyalizm, diyalektik yasalarından arındırılmış ve bir topluluğun rasyonel ve irrasyonel nitelikleri ile direnme ve ayakta kalma mücadelesine, bir elan vital'e dönüştürülmüştür. Bu mücadelenin muarızı ise toplum içindeki egemen sınıflar değil; ulusun gelişimini engelleyen ve onu sakat bırakan emperyalistlerdir. Dolayısıyla partinin, kontrollü bir kapitalizm ile de herhangi bir sorunu yoktur. Ancak bizim iddiamız, partinin tüm bu tercihlerinin doktriner değil, fakat yapısal olduğudur. Zira her bir öge Suriye'nin ve Arap coğrafyasının yapısal şartları ile uyumludur. Kapitalist ilişkilerin yoğunlaşmadığı bu bölgede, diyalektik süreçleri dikkate almak ve bir teorinin peşinden gitmek elbette ki boş bir gayret olacaktır. Yine buna bağlı olarak, siyasal bilincin gelişmediği coğrafyada bir kadro hareketinden ziyade bir kitle hareketi ummak da aynı şekilde anlamsız olacaktır. Baas'ın programı ve eylemi bu hali ile gözünü açtığı an kendini tehlikede bulan bir canlının hayatta kalma refleksini andırmaktadır.

Berkes de (1969, 34), bir Ortadoğu gezisindeki gözlemlerinden derlediği çalışmasında, Suriye Sosyalizminin, tüm Arap devletlerinde olduğu üzere, milliyetçilik ve din sorunları ile hemhal olduğunu ve bunların birbirlerinden ayrıştırılamayacak şekilde iç içe geçtiğini

⁵ Bergson'un 1907 tarihli Creative Evolution adlı eserinde karşımıza çıkan bu kavram Türkçede "yaşam güdüsü", "yaşam atılımı" gibi karşılıklar bulmaktadır. Buna göre organizmalar, içsel psikik güdülerini hareket etmektedirler ve bu nedenle rasyonel şekilde açıklanamamaktadırlar (Bergson 1944, 10). Bergson'un organizmalar ve bireyler üzerinden aktardığı bu yaşam atılımı, takipçileri tarafından topluluklara ve uluslara da atfedilmiştir (Örneğin, Georges Sorel, Charles Maurras). Tarihin rasyonel yasalarla değil, fakat irrasyonel ve psikik güçlerin gelişimi ile ilerlediğini iddia eden bu görüşe göre ulusların gelişimi de salt endüstriyel ve entelektüel parametrelerdeki değişim ile değil, fakat ulusun metafizik potansiyelini açığa çıkarması ile mümkündür

söyler. Bu nedenle Berkes, partinin ismi ile müsemma bir nitelik arz ettiğini ifade eder. Zira ona göre, partinin adı “diri bir insan toplumunun belirlenmiş bir görünüşünü ya da sistemini anlatmaktan ziyade, dirilme çabaları içindeki bir toplumun çırpınmalarının, tutarsızlıklar ile dolu halini gösterir” (Berkes 1969, 42). Dolayısıyla Baas, ne İslamcı, ne milliyetçi, ne de sosyalisttir, sadece ayakta kalmak isteyen bir bedenin irrasyonel çırpınışlarının bir karışımıdır. Berkes, belirtilen bu nedenlerden dolayı, partinin ne bir ekonomi programının, ne bir kalkınma planının, ne de bir reform tasarısının olduğunu söyler ve partinin bu programsızlığı, doktrin karşıtlığı olarak sunmasını da oportünizm olarak yorumlar. Kaylani de aynı şekilde Baas’ın ideolojisini belirsizlikle suçlar, ona göre Baas, “sosyo-politik çöküşe karşı devrimi önerir, fakat çöküşün doğasını analiz etmez; sosyalizmi savunur, fakat sosyal eylem için gerçekçi bir program önermez; ruhu yücelten bir özgürlük vaat eder, fakat hayalperestliği aşamaz ve son olarak birlik ister, fakat içeriğini romantizm ile doldurur.” (Kaylani 1972, 22).

Baas bugün ise Eflak, Bitar ve Arzusi’nin yarattığı ideolojik yönelimin tamamen dışında bir diktatör partisi haline gelmiştir. Öyle ki, 40’ların sonunda ortaya çıkan Baas ile günümüzdeki Baas arasındaki ilişki salt bir isim benzerliğinden öteye gidememektedir. Parti artık Arap Birliği hedefini uzak bir mefkûre olarak anmakta, Arap coğrafyası ile ilişkisini çarpık bir Filistin politikası ile sınırlamakta ve sosyalizm kelimesine ise hiç itibar etmemektedir. Bu nedenle diyebiliriz ki, yüzyılın ortasındaki Baas partisi her ne kadar kapsamlı bir ideoloji geliştirememiş olsa da, Arap coğrafyasında yarattığı heyecan ve canlılık ile hem bölge tarihine hem de dünya tarihine damgasını vurmuştur.

Kaynakça

- Aflaq, Michel. 1974. *Nationalism and Revolution, in Arab Nationalism*, ed. Sylvia Haim, Berkeley: University Of California Press.
- Aoyama Hiroyuki. 2000. *Spiritual Father of the Ba’th-The Ideological and Political Significance of Zaki al-Arzusi in Arab Nationalist Movement*, Tokyo: Institute of Developing Economies.
- Babikian, Salem. 1977. A partial reconstruction of Michel Aflaq’s thought, *The Muslim World*, Vol. 67 (4), 280-294.
- Baram, Amatzia. 2003. Broken promises, *Wilson Quarterly*, Vol. 27 (2), 41-51.
- Berkes, Niyazi. 1969. *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*, İstanbul: Köprü Yayınları.
- Çandar, Cengiz. 1983. *Ortadoğu Çıkmazı*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Devlin, John F. 1976. *The Ba’th Party*, California: Hoover Institution Press.
- El-Azmeh, Aziz. 1985. Arap milliyetçiliği ve İslamcılık. *Toplum ve Bilim*, 29(30), s. 36–50. çev. İskender Savaşır.
- Ginat, Rami. 2000. The Soviet Union and the Syrian Ba’th regime: From hesitation to rapprochement. *Middle Eastern Studies*, 36(2), 150-171.

- Haim, Sylvia. 1974. *Arab Nationalism*, Berkeley: University Of California Press.
- Hassan, Ümit. 1982. *İbn Haldun, Metodu ve Siyaset Teorisi* (2. Baskı), Ankara: SBF Yayınları.
- Hourani, Albert. 1997. [1992] *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jaber, A. 1970. [1966] *Arap Baas Sosyalist Partisi*, çev. Ahmet Ersoy. Ankara: Altınoluk Matbaası.
- Kaylani, Nabil. 1972. The rise of the Syrian Ba'th, 1940–1958: Political success, party failure. *International Journal of Middle East Studies*, 3(1), 3–23.
- Nikolaos, Van Dam. 2000. [1996] *Suriye'de iktidar mücadelesi, Esad ve Baas partisi yöne timinde siyaset ve toplum*, çev. Semih İdiz. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olson, Robert. 1992. *The Ba'th and Syria* (1947–82), Princeton: The Kingston Press.
- Omar, Saleh. 1996. Philosophical origins of the Arab Ba'th Party: the work of Zaki Al-Arsuzi. *Arab Studies Quarterly*, 18(2), 23–48.
- Roberts, David. 1987. *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, New York: St. Martin's Press.
- Seale, Patrick. 1965. *The Struggle For Syria: A Study of Post-War Arab Politics*, London: Oxford University Press.
- Sharabi, Hisham. 1962. *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*, New York: D. Van Nostrand Company Ltd.
- Sharabi, Hisham. 1966. *Nationalism and Making of the Arap World*, New York: D. Van Nostrand Company Ltd.
- Şentürk, Doğan. 2003. *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Türkeş, Mustafa. 1999. *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*, Ankara: İmge Yayınları.

Abstract

Socialism Instrumentalised in 'Unity' Desire: The Essence Of Socialist Thought in Ba'ath Party

One of the significant political movements that dominated Middle East in 20th century, without doubt, was Ba'ath Party. The Party, which doesn't restrict itself with a national border and choose its impact region as all Arab geography, had the ultimate aim of re unification of all Arab nations that were separated by fictional borders and so were being hostile to each other, under a central government. Party treated active imperialist powers in region as enemies and targeted Monarchs who govern via these powers, also Party adopted socialist ideology which is compounded by nationalism. This socialism emphasised not on anti-capitalism, but on anti-imperialism and refrained from basic concepts of socialism such as 'class' and 'dialectic'. Party, also, recognised Arab people as an oppressed nation and therefore exchanged 'class' with 'nation', besides; it accepted nations as the actors of history. According to that, nation is sometimes acknowledged as an organism and some times as an spirit in an irrational manner. Thus, contrary to its charter principles, Unity, Freedom and Socialism Party, ultimately, devalued socialism principle and instrumentalised it under the unity principle, which means to salvation of Arab Nation.

Keywords:

Ba'ath Party, Michel Aflaq, Arab nationalism, socialism.

Yunanistan'ın Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında Ulusal Hedefleri ve Performansı

Dilek Yiğit

Hazine Müsteşarlığı

Özet

Avrupa 2020 Stratejisi Birliğin uzun vadeli ekonomik önceliklerini ve istihdam, inovasyon, eğitim, sosyal içerme, iklim ve enerji konularına ilişkin hedeflerini belirlemektedir. Strateji kapsamında belirlenen hedefler, üye devletlerin ulusal ekonomik koşulları dikkate alınarak ulusal hedeflere dönüştürülmüştür. Bu makalede amaç, Avrupa 2020 Stratejisi hedefleri doğrultusunda Yunanistan'ın ulusal hedeflerinin ve bu hedeflere yönelik performansının AB genelinde gözlemlenen performans ile mukayese edilerek değerlendirilmesidir. Söz konusu mukayesede diğer üye devletlerin Strateji kapsamındaki ulusal hedeflerine ve performanslarına yer verilmek suretiyle Avrupa 2020 Stratejisi hedefleri kapsamında Birliğin sergilediği heterojen yapının altı çizilecektir.

Anahtar Kelimeler

Lizbon Stratejisi, Avrupa 2020 stratejisi, istihdam, ar-ge harcamaları, eğitim, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, yoksulluk ve sosyal dışlanma.

dilek.yigit@hazine.gov.tr

* Makalede ifade edilen görüşler yazarın değerlendirmeleri olup, görev yaptığı kurumla ilişkilendirilemez.

Giriş

2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizi müteakip Avro alanında yaşanan borç krizi Avrupa Birliği'nin (AB) ekonomi yönetiminin, üye devletlerde mali disiplinin güçlendirilmesinde ve ulusal ekonomi politikaları arasında etkin koordinasyonun temininde yetersiz kaldığını göstererek, Birlik ekonomi yönetiminin revizyon sürecinin başlatılmasına neden olmuştur. Avro alanında yaşanan borç krizinin etkisiyle revizyona tabi tutulan AB ekonomi yönetiminde dikkat çeken girişimlerden biri 2000 yılında kabul edilen Lizbon Stratejisi'nin devamı niteliğindeki ekonomik büyüme stratejisi olan ve istihdam, inovasyon, eğitim, yoksulluk, iklim ve enerji alanlarında 2020 yılına kadar gerçekleştirilmesi gereken hedefleri belirleyen Avrupa 2020 Stratejisi'dir. Avrupa 2020 Stratejisi hedefleri, üye devletlerin küresel krizden farklı boyutlarda etkilenen ulusal ekonomik koşulları dikkate alınarak ulusal hedeflere dönüştürülmüştür.

2012 yılının 2.çeyreği itibarıyla kamu borcunun GSYH'ya oranının %150,3'ye ulaştığı, 2011 yılı itibarıyla bütçe açığının GSYH'ya oranının % 9,4 olduğu (European Commission 2012a; 2012b), dolayısıyla kamu borcu açısından Birliğin en kötü, bütçe açığı açısından ise en kötü ekonomilerinden biri olan ve dış yardım almak zorunda kalan Yunan ekonomisinin Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında ulusal hedeflerini ve performansını değerlendirmeyi amaçlayan bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Lizbon Stratejisi'nden Avrupa 2020 Stratejisine giden süreç ve bu süreçte küresel ekonomik krizin Avrupa Birliği ekonomisine ve Yunan ekonomisine etkileri, ekonomik büyüme, işsizlik ve kamu maliyesi göstergeleri üzerinden kısaca analiz edilecektir. İkinci bölümde ise Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında Yunanistan'ın ulusal hedefleri ve bu hedeflere yönelik performansı AB genelinde gözlemlenen performans ile mukayese edilmek suretiyle değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu çalışma, Yunanistan ekonomisinin ne ölçüde zayıf olduğuna ve 2020 yılına kadar da ekonomik ve sosyal koşullarında kayda değer bir ilerleme sergilemesinin beklenmediğine işaret edecektir.

Diğer taraftan Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında Yunanistan'ın ulusal hedeflerinin ve performansının, Birliğin hedefleri ve Birlik genelinde sergilenen performans ile mukayese edilmesi ve bu mukayese çerçevesinde diğer üye devletlerin ulusal hedeflerine de yer verilmesi, Birlik ekonomisinin heterojen niteliği ve Avrupa 2020 Stratejisi hedeflerinin gerçekçi olup olmadığını da fikir verebilecektir.

Lizbon Stratejisinden Avrupa 2020 Stratejisine

AB'nin küreselleşme, hızlı teknolojik gelişmeler gibi değişen koşullara uyum sağlaması ve nüfusun yaşlanması gibi sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele edebilmesi için, ayrıca Birlik ekonomisinin büyüme potansiyelini artırmak amacıyla yapısal reformların zorunlu olduğu gerekçesiyle, 2000 yılının Mart ayında bir araya gelen AB'ye üye devlet liderleri, Birlik ekonomisini, daha iyi iş imkanları ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik büyüme yeteneğine sahip, dünyanın en rekabetçi ve bilgiye dayalı ekonomisi haline getirmek amacıyla Lizbon Stratejisi'ni kabul etmişlerdir. Lizbon Stratejisi'nin "ekonomik", "sosyal" ve 2001 yılında Göteborg'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi kararına istinaden "çevre" olmak üzere üç sütunu bulunmaktadır. Ekonomik sütun kapsamında öncelik, inovasyonu güçlendirecek, verimliliği ve rekabet gücünü artıracak reformların gerçekleştirilmesidir. Sosyal sütun ise Avrupalıların yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi amacıyla istihdamın artırılmasına ve sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik reformları içermektedir. Stratejinin

çevresel boyutu ile ekonomik büyüme ve ekolojik kaygılar arasında denge gözetmek suretiyle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır (Ioannou ve Ferdinandusse 2008,7; Zgajewski ve Hajjar 2005,5-6).

2000 yılından itibaren, Lizbon Stratejisi kapsamında üye devletlerin sergiledikleri performans, Komisyon'a sundukları ulusal programlar aracılığıyla Komisyon tarafından değerlendirilirken, niceliksel değerlendirmeye de imkân verebilmek amacıyla 8 Aralık 2003 tarihinde Bakanlar Konseyi 14 yapısal göstergeden oluşan listeyi kabul etmiştir. Tablo 1'de yer alan yapısal göstergelerin, Lizbon Stratejisinin ekonomik büyüme, sosyal ve çevre sütunları kapsamında kategorize edildiği görülmektedir.

TABLO 1. Lizbon Yapısal Göstergeler

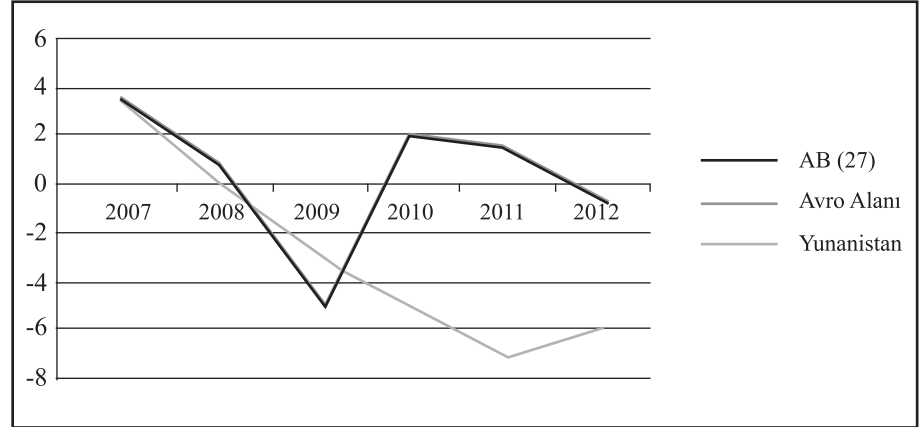
Gösterge	Ekonomik Büyüme	Ölçüm
1	Kişi başına GSYH	İndeks AB-25* ortalama
2	İşgücü verimliliği	İndeks AB-25* ortalama
3	İstihdam oranı	Toplam nüfusun yüzdesi
4	Yaşlı işçilerin istihdam oranı	Toplam nüfusun yüzdesi 55-64
5	Gençlik eğitim düzeyi	20-24 yaş grubunun yüzdesi
6	Araştırma ve geliştirmeye ayrılan gayri safi yurt içi harcama	GSYH yüzdesi
7	Karşılaştırmalı fiyat düzeyi	İndeks AB-25* ortalama
8	İş yatırımı	GSYH yüzdesi
Sosyal Uyum		
9	Sosyal transferler sonrasında yoksulluk oranı riski	Risk seviyesi altında geliri olanların yüzdesi
10	Uzun dönemli işsizlik oranı	Aktif nüfusun yüzdesi
11	Bölgesel istihdam oranı dağılımı	Ülke içinde NUTS-bölgeleri değişim katsayısı
Çevre		
12	Sera gazı emisyonu	İndeks yıl temelinde (90)
13	Ekonominin enerji yoğunluğu	Kgoe 1000 Avro için (1995 fiyatları)
14	GSYH'ya oranla yük taşımacılığı hacmi	İndeks yıl temelinde (95)

Kaynak: D. Ioannou, M. Ferdinandusse, et.al. (2008), Benchmarking The Lisbon Strategy, European Central Bank, Occasional Paper Series, No 85, s. 22. (*Bulgaristan ve Romanya'nın tabloya dahil edilmediği, ölçümlerin AB 25 üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu durum her iki devletin beşinci genişlemenin ilk dalgasında yer almamış olmalarının sonucu olsa gerektir.)

Lizbon Stratejisi'nin gözden geçirilmesi amacıyla, Wim Kok'un başkanlığını yaptığı grubun çalışmaları sonucunda hazırlanan ve 2004 yılında kamuoyu ile paylaşılan rapor-2004 yılı itibarıyla- Lizbon Stratejisi'nin beklenildiği kadar başarılı olamadığına dikkat çekmiştir (Zgajewski ve Hajjar 2005,3). 2005 yılında gerçekleştirilen Zirve'de de üzerinden beş yıl geçen Strateji'nin uygulanmasında eksiklikler ve belirgin gecikmeler olduğu ifade edilmiştir (Ioannou ve Ferdinandusse 2008,7). Dolayısıyla Lizbon Stratejisi 2005 yılında yenilenerek, sosyal ve çevre sütununun önemi yadsınmamakla birlikte Stratejinin büyüme ve istihdam odaklı olmasına karar verilmiştir (European Commission 2005). Lizbon Stratejisi'nin 2005 yılında yenilenmesinin nedeni 2000-2005 döneminde beklenen sonuçları vermemiş olması ise de, 2008 yılına gelindiğinde somut etkileri gözlemlenebilmiştir; zira 2005-2007 döneminde uygulanan reformlar Avro alanında ekonomik büyüme potansiyelini % 0,2 artırmış, AB'de 6,5 milyon yeni iş imkanı yaratılmış ve istihdam oranı % 64,6'ya yükselmiştir. Bu dönem içinde yaşlı işgücünün istihdamı % 42'ye, kadın istihdamı % 57,2'ye çıkmıştır. Diğer taraftan kamu maliyesine ilişkin olumlu gelişmeler olmuş, 2007 yılında AB'de bütçe açığının Birliğin gayri safi iç hasılasına oranı %1,1'e, kamu borcunun gayri safi iç hasılaya oranı % 60 seviyesine inmiştir (Butkovic ve Samardzija 2010, 8). Dolayısıyla söz konusu gelişmeler ışığında, Lizbon Stratejisi'nin Birliğe üye devletlerdeki reformların itici gücü olduğu kanısına varılabilmektedir.

Ancak Lizbon Stratejisi'nin son döneminde gözlemlenen olumlu gelişmeler ve Birlik ekonomisine ilişkin iyimser atmosfer 2008 yılında başlayan küresel kriz tarafından bertaraf edil-

GRAFİK 1. Reel ekonomik büyüme (%)

Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır. Eurostat'ın ekonomik büyümeyle ilişkin 2012 verileri tahmini olup; Yunanistan'ın 2008-2011 rakamları geçici rakamlardır. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

¹AB ve Avro alanı için kullanılan "EU(27)- EU(17) gross domestic product- GDP" kavramının, AB "devlet" niteliğini haiz olmadığından "gayri safi yurtiçi hasıla" olarak değil, "gayri safi iç hasıla" olarak tercüme edilmesinin daha uygun olacağı düşüncesiyle, makalede AB (27) ve Avro alanı için "gayri safi iç hasıla" kavramı kullanılmıştır.

miştir. Zira krizin etkisiyle, Birlik ekonomisi resesyona girmiş, AB'nin genelinde işsizlik oranları ile kamu borcu ve bütçe açığı hızla artmıştır.

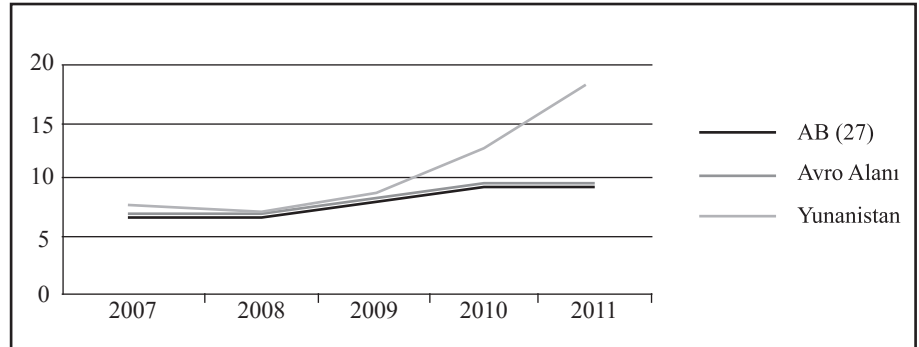
Krizin Birliğin genelindeki olumsuz etkileri, özellikle Lizbon Stratejisi kapsamında en kötü performans gösteren ekonomilerden biri olan (Tilford ve Whyte 2010) ve yapısal ekonomik sorunları nedeniyle “zayıf ekonomi” olarak nitelendirilen (Sklias ve Galatsidas 2010, 167) Yunan ekonomisi üzerinde daha yoğun hissedilmiştir.

Krizin etkisiyle AB ve Avro alanı ekonomileri daralırken, Yunanistan'daki ekonomik daralma Birliğin genelinde gözlemlenen daralmadan daha fazla olmuştur. Krizin AB'de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve özellikle Yunanistan'ın içine girdiği ekonomik resesyona ciddiyetini gösterebilmek amacıyla, Grafik 1'de 2007-2012 döneminde AB ve Avro alanında reel gayri safi iç hasıla artış oranları ile Yunanistan'da reel GSYH artış oranları gösterilmektedir.

İşsizlik oranları küresel krizin etkisiyle hem AB'nin genelinde, hem de Avro alanında artarken, kriz öncesi dönemde işsizlik oranı AB ortalamasından çok farklı olmayan Yunanistan'da krizle beraber gözlemlenen hızlı artış dikkat çekmektedir. 2008 yılı itibarıyla AB'de işsizlik oranı %7,1 iken, 2011 yılında %9,7'ye yükselmiştir. Yunanistan'da ise işsizlik oranı 2008 yılında %7,7 iken, 2011 yılında %17,7'ye yükselmiştir (Eurostat 2012c). Ayrıca, kriz sonrası dönemde Lüksemburg, Avusturya ve Hollanda'da işsizlik oranları %5'in altında kalırken, İspanya'da işsizlik oranının %21'i aşması (Eurostat 2011) AB'ye üye devletlerde işsizlik oranlarının yadsınamaz şekilde farklılaşmakta olduğunu, dolayısıyla işsizlik sorununun tüm üye devletler için aynı ölçüde öncelikli bir mesele olmadığını göstermektedir.

Grafik 2'de AB, Avro alanı ve Yunanistan'da 2007-2011 döneminde işsizlik oranları verilmektedir.

GRAFİK 2.
İşsizlik Oranları (%)

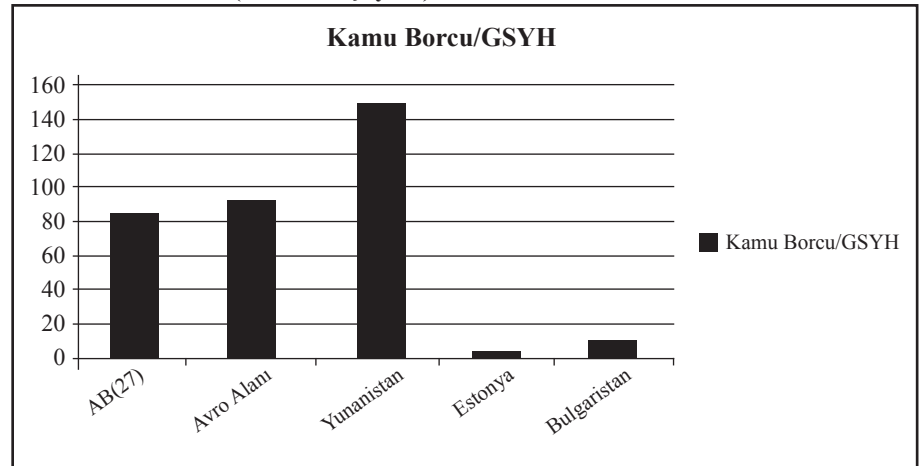
Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Küresel kriz ile birlikte, AB'ye üye devletlerde kamu maliyesine ilişkin göstergeler de olumsuz bir tablo sergilemektedir. 2008 yılında AB'de kamu borcunun Birliğin gayri safi iç hasılasına oranı % 62,2 ile Maastricht kriterleri uyarınca % 60 olan referans değere çok yakın iken, krizin etkisiyle bu oran 2010 yılında % 80'e ulaşmış, 2012 yılının ikinci çeyreğinde % 84'ü aşmıştır. 2010 yılında Avro alanında % 85'i aşan kamu borcunun gayri safi iç hasılaya oranı ise 2012 yılının ikinci çeyreğinde %90'a ulaşmıştır. Yunanistan'da 1980'lerin başından itibaren artan ve 1990'larda %100 civarında sabitlenen (Alogoskoufis 2012,17) kamu borcunun GSYH'ya oranı 2012 yılında Birlik içindeki en yüksek oran olan %150,3'e yükselmiştir (Eurostat 2012b). Grafik 3'te, kamu borcu açısından üye devletler arasındaki farklılaşmanın altını çizebilmek amacıyla, AB, Avro alanı, kamu borcu konusunda en kötü performans gösteren Yunanistan ile en iyi performans gösteren Estonya ve Bulgaristan'da kamu borcunun GSYH'ya oranları gösterilmektedir.

Diğer taraftan, AB'nin genelinde bütçe açığı da krizle birlikte artmıştır. 2011 yılı itibarıyla bütçe açığının gayri safi iç hasılaya oranı AB'de % 4,4, Avro alanında % 4,1'dir (Eurostat 2012a). Yunanistan'da ise bütçe açığı 1980'li yılların başından itibaren artmaya başlamış, söz konusu artış seyrinin önüne geçebilmek için alınan önlemler ile bütçe açığının GSYH'ya oranı 2006 yılında %3,6'ya (Alogoskoufis 2012,17) düşürülmüştür. Ancak küresel krizin etkisiyle 2009 yılında Yunanistan'da bütçe açığının GSYH'ya oranı %15'i (OECD, 2011) aşmıştır. Yunanistan bütçe açığı konusunda da Birlik içinde en kötü performans sergileyen üye devletler arasında yer almaktadır.

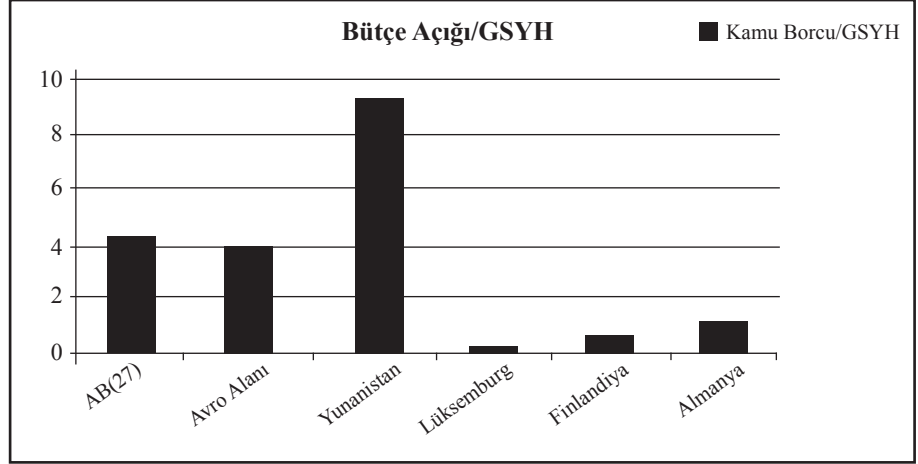
Grafik 4'de, AB, Avro alanı, Yunanistan ve bütçe fazlası veren Macaristan, Estonya ve İsveç hariç tutularak, en düşük bütçe açığı oranlarına sahip olan Lüksemburg, Finlandiya ve Almanya'da bütçe açıklarının GSYH'ya oranları verilmektedir.

GRAFİK 3.
Kamu Borcu/GSYH (%2012 2. Çeyrek)

Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

GRAFİK 4.
Bütçe Açığı/GSYH (%2011)

Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Yukarıda yer verilen makroekonomik göstergelerin sergilediği üzere, krizin yarattığı olumsuz ekonomik koşullar altında kabul edilen Avrupa 2020 Stratejisi'nin hazırlık çalışmalarının, küresel krizin yıkıcı etkilerinin henüz hissedilmediği döneme denk geldiğini belirtmek gerekmektedir. Zira 2008 yılının Mart ayında gerçekleştirilen Zirve'de, 2010 yılı sonrası için Lizbon Stratejisi benzeri bir stratejinin oluşturulması gerektiği yönündeki açıklamanın ardından, Avrupa Komisyonu, "post-Lizbon" Stratejisine ilişkin ilgili tüm tarafların görüşlerini almak amacıyla danışma süreci başlatmış, bu süreçte üye devletlerden, sivil toplum örgütlerinden ve bireylerden gelen katkılar ışığında "Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme İçin Avrupa 2020 Stratejisi" başlıklı bildirisini yayımlamıştır. Söz konusu bildiri, 2010 Bahar Zirvesi'nde üye devletler tarafından kabul edilmiştir.

Avrupa 2020 Stratejisi'nin kabul edildiği 2010 yılını yeni bir başlangıcın işareti olarak nitelendiren Avrupa Komisyonu Başkanı Barroso, Birliğin kısa vadeli önceliğinin krizden başarılı bir şekilde çıkılması olduğunu, ancak kısa vadeli önceliklerin ötesinde uzun vadeli önceliklerin de tespit edilmesi gerektiğini ve Avrupa 2020 Stratejisinin amacının da uzun vadeli hedefleri belirlemek olduğunu ifade etmiştir (European Commission, 2010). Krizden başarılı şekilde çıkmak hedefi, Birliğin kriz öncesi ekonomik koşullara gecikmeksizin dönmelerini ifade etmekte iken; uzun vadeli hedefleri içeren Avrupa 2020 Stratejisi kriz öncesi de mevcut olan, bir başka deyişle mevcudiyeti krizden bağımsız olan, ancak krizle birlikte derinleşen sorunlara yanıt niteliğini taşımaktadır. Zira kriz öncesi de Avrupa'da ortalama ekonomik büyüme Birliğin ekonomik ortaklarının gerisinde iken, AB'de istihdam oranları da ABD ve Japonya'daki istihdam oranlarından düşük kalmıştır (European Commission 2010).

Lizbon Stratejisi'nin kabul edildiği koşullardan daha zorlu ekonomik koşullarda kabul edilen Avrupa 2020 Stratejisi ile üç öncelik belirlenmiştir:

- Akıllı büyüme
- Sürdürülebilir büyüme
- Kapsayıcı büyüme

Akıllı büyüme, Birliğin eğitim, araştırma, inovasyon ve dijital toplum alanlarında performansını artırmasını; kapsayıcı büyüme ise Avrupa'da istihdam oranının artırılmasını, beceri ve eğitime yatırım yapılmasını, işgücü piyasası ile refah sisteminin modernize edilmesini ve büyümenin faydalarının Birliğin tüm bölgelerine ulaşmasının sağlanmasını ifade etmektedir. Sürdürülebilir büyüme, daha rekabetçi düşük karbon ekonomisi oluşturulmasını, çevrenin korunmasını, yeni yeşil teknolojiler ile üretim metotlarının geliştirilmesini ve iş ortamının iyileştirilmesini içermektedir (Yiğit 2011).

Avrupa 2020 Stratejisinde 2020 yılına kadar gerçekleştirilmesi gereken hedefler;

- 20-64 yaş grubunun %75'inin istihdam edilmesi,
- AB'nin gayri safi iç hasılasının %3'ünün araştırma ve geliştirmeye ayrılması,
- Sera gazı emisyonunun azaltılması, yenilenebilir enerji kaynakları ile enerji verimliliğinin artırılması için belirlenen 20/20/20 hedefinin tutturulması,
- Okuldan ayrılanların oranının %10'un altına düşürülmesi ve 30-34 yaş grubunun en az % 40'ının yükseköğrenim diploması almasının sağlanması,
- Yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısının en az 20 milyon azaltılması olarak belirlenmiştir (European Commission 2010).

Avrupa 2020 Stratejisinin hedefleri arasında istihdam yaratımı ve yoksullukla mücadelede yer verilmesi, Avrupa ekonomi modelinin, ekonominin sosyal boyutunu göz ardı etmediğinin altının çizilmesi olarak okunabilir (Agh 2010, 192).

Söz konusu hedefler, aynı zamanda üye devletlerin Strateji kapsamındaki performanslarını değerlendirmeye yönelik göstergelerdir. Avrupa 2020 Stratejisi göstergelerinin, Tablo 1'de yer alan Lizbon Stratejisi göstergelerinden daha az olması, yeni Stratejinin kısmen basitleştirildiğini, dolayısıyla Lizbon Stratejisi'nin "karmaşık" olduğu yönündeki eleştirilerin Avrupa 2020 Stratejisine de yöneltmesinin engellenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Diğer taraftan, kriz Birliğe üye tüm devletleri aynı ölçüde etkilememiş, Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi, yapısal ekonomik sorunları olan üye devletlerde krizin etkileri daha yıkıcı olmuştur. Dolayısıyla farklı ekonomik koşullardaki üye devletlerin aynı hedeflere aynı anda ulaşmalarını beklemenin doğru bir yaklaşım olmayacağı gerekçesiyle Avrupa 2020 Stratejisinde, Avrupa ekonomik ve parasal birliğin mimarisinde görülen "one size fits all" (tek ölçü herkese uyar) yaklaşımı benimsenmemiştir. Strateji hedefleri her üye devletin kendi ulusal ekonomik koşulları dikkate alınarak ulusal hedeflere dönüştürülmüştür.

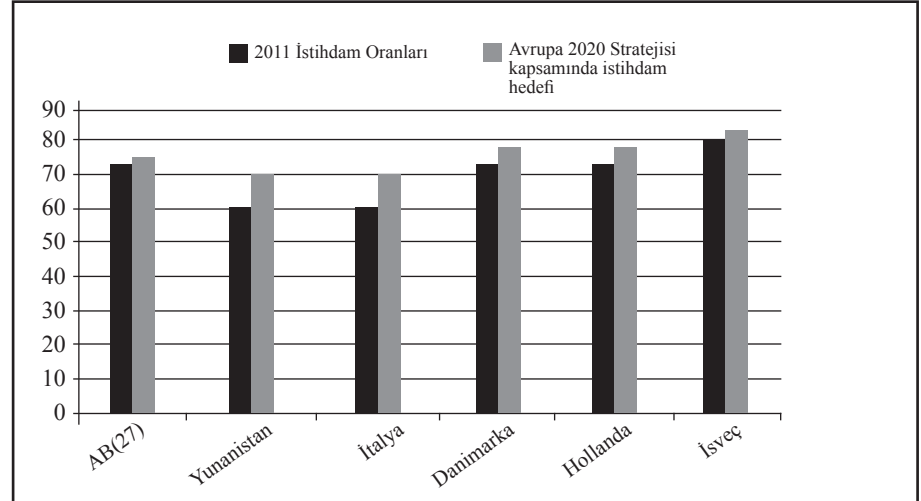
Stratejisi Kapsamında Yunanistan'ın Ulusal Hedefleri ve Hedeflere Yönelik Performansı

Avrupa 2020 Stratejisi'nin “2020 yılına kadar 20-64 yaş grubunun %75'inin istihdam edilmesi” hedefi, Yunanistan'da “20-64 yaş grubunun %70'inin istihdam edilmesi” şeklinde ulusal hedefe dönüştürülmüştür. Yunanistan için istihdam hedefinin Birlik düzeyinde belirlenen hedefe göre daha düşük tutulması, Yunanistan'ın içine girdiği ekonomik resesyona işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin, küresel krizin Birlik genelinde işgücü piyasalarına yansıyan etkilerinden daha olumsuz olmasıdır. Zira 2008 yılında Yunanistan'da % 66,5 olan istihdam oranı 2011 yılında % 59,9'a düşmüştür (Hellenic Republic Ministry of Finance 2012); AB'nin genelinde ise istihdam oranı, %70,3 olan kriz öncesi oranın altında olup, 2011 yılı itibarıyla % 68,6'dır. Ayrıca 2011 yılında işsizlik oranı AB'nin genelinde % 9,7'ye yükselmiş iken, Grafik 2'de de görüldüğü gibi işsizlik oranı Yunanistan'da % 17,7'ye ulaşmıştır (Eurostat 2012c); bu oran, İspanya'da % 21,7 olan işsizlik oranından sonra Birlik içindeki en yüksek ikinci işsizlik oranıdır.

Dolayısıyla, krizin Yunanistan'da işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkileri ışığında belirlenen ulusal istihdam hedefi, İrlanda, İtalya, Malta ve Romanya ile birlikte Birlik içindeki en düşük istihdam hedefidir. Diğer taraftan, Birlik içindeki en yüksek istihdam oranlarına sahip Danimarka, Hollanda ve İsveç'in 2020 yılına kadar gerçekleştirmeyi hedefledikleri istihdam oranları, %75 olan AB hedefinin üzerinde tutularak % 80 olarak belirlenmiştir. Grafik 5'te görüldüğü gibi, istihdam oranları yüksek olan üyeler Strateji kapsamında yüksek hedefler, istihdam oranları düşük olan üye devletler daha mütevazı hedefler belirlemişlerdir; dolayısıyla Avrupa 2020 Stratejisi hedeflerinin üye devletlerin özel koşullarına göre şekillendirilmesine bağlı olarak ulusal hedeflerin önemli ölçüde farklılaşabildiği görülmektedir. Diğer taraftan, hem üye devletlerin istihdam oranlarındaki hem de Avrupa 2020 Stratejisi

GRAFİK 5.

2011 yılı istihdam oranları ve Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında istihdam hedefleri (%)

Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

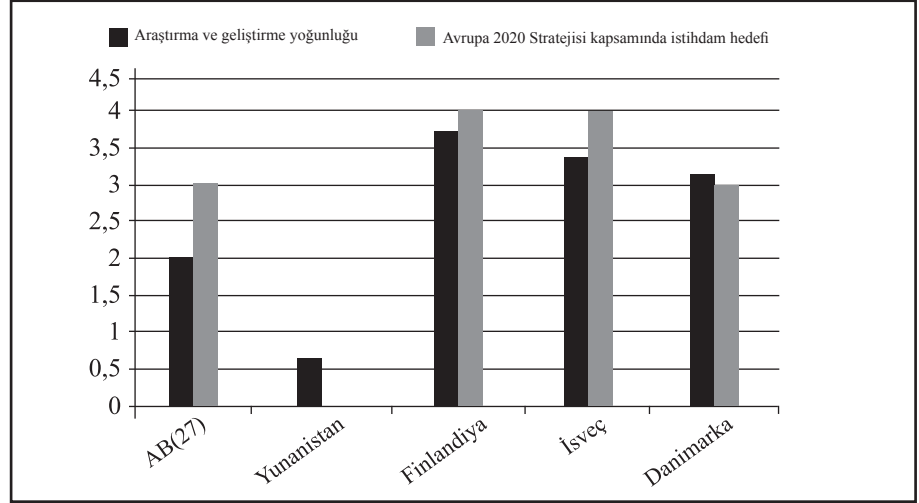
kapsamındaki ulusal istihdam hedeflerindeki farklılıklar Birlik ekonomisinin heterojen niteliğini işgücü piyasası açısından ortaya sermektedir.

Yunanistan 2012 yılında açıkladığı Ulusal Reform Programı'nda, ülkede kısa vadede istihdam artışı beklentisinin oldukça düşük olduğunu, istihdam imkânlarının artırılmasına yönelik yapısal reformlar ve yasal düzenlemelere bağlı olarak orta vadede istihdama ilişkin daha iyi sonuçların alınabileceği belirtilmektedir (Hellenic Republic Ministry of Finance 2012). Yunanistan istihdama ilişkin olumlu beklentilerini orta vadeye yaymış iken, halihazırdaki politikalarla Birlik düzeyindeki istihdam hedefinin 2020 yılına kadar yakalanamayacağını belirten Komisyon, Yunanistan'da herhangi bir politika değişikliği olmazsa 2020 yılında %70 olan ulusal istihdam hedefinin 1.6 puan gerisinde kalacağını tahmin etmektedir (European Commission 2012 a).

Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında "AB'nin gayri safi iç hasılasının %3'ünün araştırma ve geliştirmeye ayrılması hedefi", Yunanistan'da "GSYH'nin %2'sinin araştırma ve geliştirmeye ayrılması" şeklinde ulusal hedefe dönüştürülmüştür. Yunanistan hükümeti, Ulusal Reform Programında, anılan hedefin tutturulması için 2007 yılında 1.3 milyar Avro olan araştırma ve geliştirmeye ayrılan fonun, 2020 yılına kadar 4.9 milyar Avro'ya yükseltilmesi gerektiğini, ancak içinde bulunulan ekonomik durgunluk nedeniyle kamu ve özel sektörde araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımın azalma eğilimine girdiğini; dolayısıyla şimdilik gerçekleştirilmesi imkansız görünen %2'lik hedefin ekonomik koşullar dikkate alınarak revize edilmesinin bir gereklilik olduğunu belirtmektedir (Hellenic Republic Ministry of Finance 2012). Yunanistan'ın ulusal hedefin revize edilmesi gerektiğini belirtmesi nedeniyle, Avrupa Komisyonu'nun araştırma ve geliştirme harcamalarına yönelik tablolarında Yunanistan'ın hedefi "mevcut değil" şeklinde ifade edilmektedir. Yunanistan'ın kamu maliyesine ilişkin yukarıda değinilen koşulları, araştırma ve geliştirmeye kamu yatırımlarının artırılmasının kolay olmamasının başlıca nedenini oluşturmaktadır. Bu koşullar altında Yunanistan'ın Ulusal Reform Programında, araştırma ve geliştirmeye özel sektör yatırımları ile araştırma merkezleri ile üniversitelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerine aktif katılımlarının sürdürülmesinde AB yapısal fonlarının önemli bir kaynak olabileceğinin altı çizilmektedir (Hellenic Republic Ministry of Finance 2012). Bu ifade, ekonomik koşulları araştırma ve geliştirmeye kaynak aktarmayı zorlaştıran üye devletlerin AB fonlarına ihtiyaç duyduğunun Yunanistan tarafından altının çizilmesi olarak okunabilir. Zaten Avrupa Komisyonu da, Avrupa 2020 Stratejisi hedeflerine ulaşılmasında ulusal çabalara Birlik bütçesinden destek verileceğini belirtmiştir (Yiğit 2011).

Grafik 6'da 2011 yılı itibarıyla araştırma ve geliştirme harcamalarının GSYH'ya oranlarının en yüksek olduğu üye devletler ve Strateji kapsamında belirlenen ulusal hedefleri gösterilmektedir. Grafik'te Yunanistan'ın en son güncellenen 2007 yılı için araştırma ve geliştirme harcamalarının GSYH'ya oranı verilmekle birlikte, araştırma ve geliştirme harcamalarına ilişkin ulusal hedefin revize edilmesi beklendiğinden Avrupa 2020 Stratejisi kapsamındaki ulusal hedefi yer almamaktadır.

Grafik 6'ta yer alan ülkeler örneğinde görüldüğü gibi, araştırma geliştirme harcamaları

GRAFİK 6.**Araştırma ve geliştirme harcamalarının GSYH'ya oranı ve Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında belirlenen hedefler(%)**

Yazar tarafından Eurostat verilerine istinaden hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

ve harcamalara ilişkin ulusal hedefler açısından üye devletler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa Komisyonu araştırma ve geliştirme harcamalarına ilişkin ulusal hedeflerine ulaşma performansları açısından üye devletleri beş gruba ayırmaktadır. Birinci grupta, ulusal hedeflerine ulaşan ve yakında ulaşabilecek olan üye devletler; ikinci grupta 2000-2011 döneminde sergiledikleri ilerleme dikkate alınırsa hedeflerine ulaşma yolunda ilerleyen üye devletler; üçüncü grupta ulusal hedeflerine ulaşmak için araştırma ve geliştirme harcamalarını artırması gereken üye devletler; dördüncü grupta ekonomik koşullarına rağmen çok iddialı hedefler belirlediklerinden, ulusal hedeflerine ulaşmaları için AB ortalaması üzerinde çaba göstermesi gereken üye devletler; beşinci grupta ise, ulusal hedeflerini henüz belirlemeyen üye devletler yer almaktadır. Yunanistan bu sınıflama kapsamında beşinci grup içinde yer almaktadır (European Commission 2012 b).

Avrupa Komisyonu 23 Kasım 2011'de açıkladığı Avrupa 2020 Stratejisi İlerleme Raporunda, araştırma ve geliştirme harcamalarına ilişkin olarak üye devletler tarafından belirlenen ulusal hedeflerinin yetersizliği nedeniyle, 2020 yılına kadar % 3 hedefinin tutturulamayacağını, bu hedefin yaklaşık olarak 0,3 puan gerisinde kalacağını belirtmiştir (European Commission 2011a). Dolayısıyla, Komisyon üye devletlerin araştırma ve geliştirmeye yönelik harcama hedeflerini artırmasını beklerken, Yunanistan'ın belirlenen ulusal hedefi ulaşılabılır bulmadığı gerekçesiyle revize ederek azaltmak istemesi dikkat çekici bir husustur.

Avrupa 2020 Stratejisi kapsamındaki 20/20/20 hedefi, sera gazı emisyonununun 1990 yılı baz alınarak % 20 azaltılmasını -şartlar elverişli ise % 30-, AB enerji tüketiminde yenile-

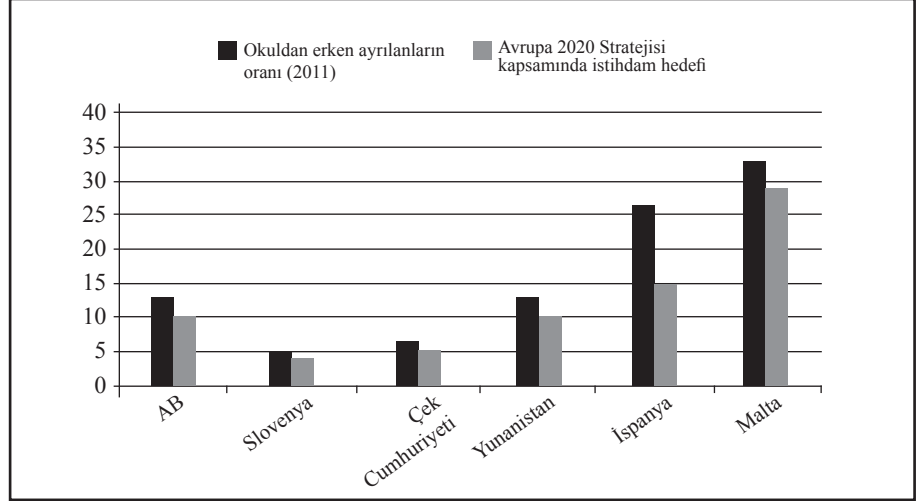
yenilenebilir enerji payının % 20'ye yükseltilmesini ve enerji verimliliğinin % 20 artırılmasını ifade etmektedir. Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında Yunanistan'da sera gazı emisyonunun 2005 yılı baz alınarak % 4 azaltılması ve enerji tüketiminde yenilenebilir enerji payının %18'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Enerji verimliliği hususunda ise, 4 Ekim 2012 tarihli Konsey Direktifi uyarınca belirlenen metodoloji uyarınca ulusal hedeflerin 30 Nisan 2013 tarihine kadar belirlenmesi ya da yeniden tespit edilmesi gerekmektedir (European Commission 2012 c). 1990 yılı baz alındığında 2009 yılında Yunanistan'da sera gazı emisyonu %17 artmıştır ve Yunanistan sera gazı emisyonu sıralamasında Birlik içinde 11. sıradadır (European Environment Agency 2012). Sera gazı emisyonunun azaltılması hedefi kapsamında üye devletlerin performanslarını değerlendiren Komisyon, üye devletler tarafından sunulan sera gazı emisyon projeksiyonları uyarınca sera gazı emisyonunun 1990 yılına kıyasla % 20 azaltılması hedefinin zamanında yakalanabileceğini ifade etmektedir; ancak Yunanistan Komisyon'un değerlendirmeleri uyarınca hedefe en uzak olan devletler arasında sayılmıştır (European Commission 2012 c). Diğer taraftan, üye devletler ulusal hedeflerini yakaladıkları takdirde, 2020 yılına kadar AB'de enerji tüketiminin %20'sini yenilenebilir enerjinin oluşturacağını belirten, bir başka deyişle yenilenebilir enerji konusunda ulusal hedefleri supranasyonal hedefe ulaşılması için yeterli gören Komisyon'un (European Commission 2011) verileri uyarınca, 27 üye devletten 7'si 2011-2012 dönemi için belirlenen ara hedefin gerisinde kalmıştır. Yunanistan ise % 9,1 olan 2011-2012 ara hedefini yakalayarak, olumlu performans gösteren üye devletler arasında yer almaktadır (European Commission 2012c).

Okuldan erken ayrılanların oranının %10'un altına düşürülmesi ve 30-34 yaş grubunun en az % 40'ının yükseköğrenim diploması almasının sağlanması hedefi kapsamında, Yunanistan 2020 yılına kadar okuldan ayrılanların oranının % 9,7'ye düşürülmesini, 30-34 yaş grubunun %32'sinin yüksek öğrenim diplomasına sahip olmasını hedeflemektedir. 2011 yılı itibarıyla okuldan erken ayrılanların AB ortalaması % 13,5 iken, Yunanistan'da % 13,1 olan oran AB ortalamasının altında, ancak AB için belirlenen %10 hedefinin üzerindedir. Avrupa Komisyonu, Yunanistan'da okuldan erken ayrılanların oranında görülen azalmaya dikkat çekmektedir (European Commission 2012 d); zira 2008 yılında %14,8 olan oran anılan yıldan itibaren azalma eğilimi göstermektedir. Okuldan erken ayrılanların oranı konusunda Yunanistan'ın olumlu bir görüntü sergilediğini gösterebilmek amacıyla Grafik 7'de, AB, en iyi durumdaki Slovenya ve Çek Cumhuriyeti ile en kötü durumdaki İspanya ve Malta'da okuldan erken ayrılanların 2011 yılı itibarıyla oranları ile Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında tespit edilen ulusal hedefleri gösterilmektedir.

Yunanistan'da 30-34 yaş grubunun en az % 32'sinin yükseköğrenim diplomasına sahip olması hedefi, %40 olan AB hedefinin altında tutulmuştur. Bu durumun nedeni Yunanistan'da 30-34 yaş grubunda yükseköğrenim diplomasına sahip olanların oranının, 2011 yılı itibarıyla % 34,6 olan AB ortalamasının altında olmasıdır. Grafik 8'de, AB, Yunanistan ve eğitim açısından en yüksek ulusal hedefleri belirleyen İrlanda, Fransa ve Belçika'da (European Commission 2011 b) 2011 yılı itibarıyla 30-34 yaş grubunda yüksek öğrenim diplomasına sahip olanların oranı ve Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında belirlenen ulusal hedefleri gösterilmektedir.

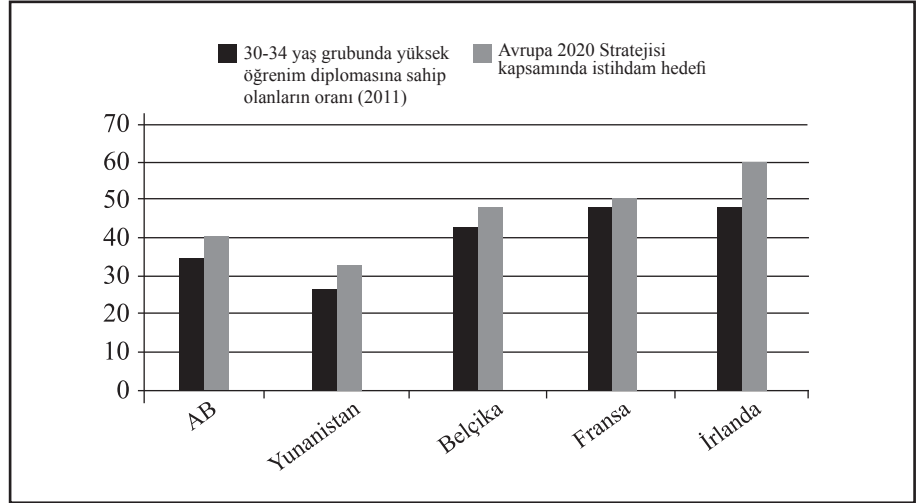

GRAFİK 7.
Okuldan erken ayrılanların oranı ve Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında ulusal hedefler(%)

Yazar tarafından Avrupa Komisyonu verileri uyarınca hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

GRAFİK 8.
30-34 yaş grubunda yükseköğretim diplomasına sahip olanların oranı ve Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında ulusal hedefler (%)

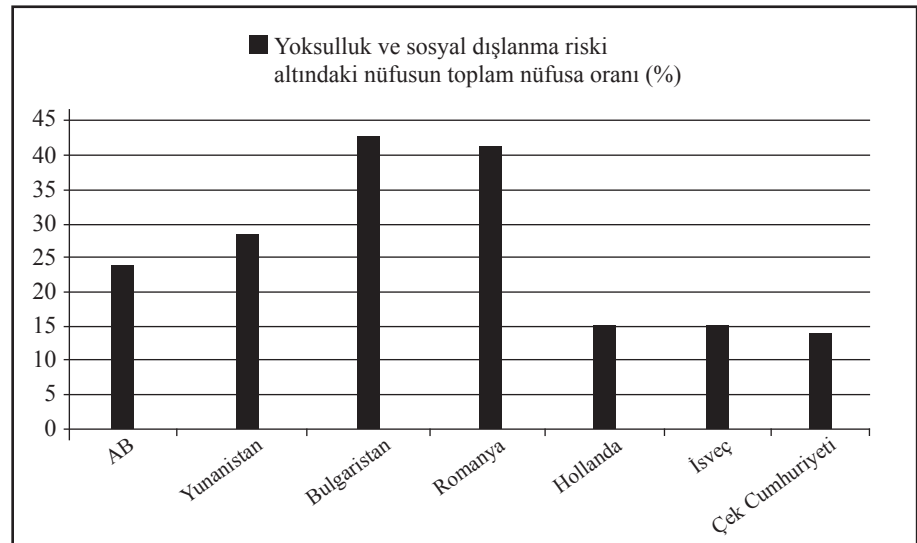
Yazar tarafından Avrupa Komisyonu verileri uyarınca hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Avrupa Komisyonu Avrupa 2020 Stratejisinin eğitime ilişkin hedeflerine yönelik değerlendirmesinde, ulusal hedefler baz alınır, okuldan erken ayrılanların oranının azaltılmasına ilişkin Birlik hedefinin gerçekleştirilemeyeceğini ve halihazırdaki eğilim sürdürülebilirse yüksek öğrenim gören 30-34 yaş grubunun oranına ilişkin hedefe ulaşılabileceğini belirtmektedir (European Commission 2011a).

Yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında yaşayanların Birliğin toplam nüfusuna oranının 2010 yılı itibarıyla % 23 (European Commission 2012e) gibi yüksek bir rakam olması nedeniyle, Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısının en az 20 milyon azaltılması hedeflenmektedir. Yoksulluk sınırı altında yaşayanların toplam nüfusa oranının %27,7 (European Commission 2012f) olduğu Yunanistan'da ise 2020 yılına kadar yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında yaşayanların sayısının 450.000, yoksulluk sınırı altında yaşayan çocukların (0-17 yaş) sayısının 100.000 azaltılması hedeflenmektedir. Yunanistan yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı açısından en kötü durumda olan üye devletlerden biri olmasa da, ülkedeki yoksulluk riski AB ortalamasının üstündedir. Grafik 9'da, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski açısından üye devletlerin farklılaşan bir görüntü sergilemekte olduğunu gösterebilmek amacıyla, Yunanistan ile birlikte yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin en düşük ve en yüksek olduğu üye devletler gösterilmektedir. Söz konusu farklılaşma ışığında, üye devletlerin yoksullukla mücadelede ulusal hedefleri de farklılaşmaktadır. Birlik içinde yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki nüfusun en fazla olduğu Bulgaristan ve

GRAFİK 9.

Yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki nüfusun toplam nüfusa oranı (%)

Yazar tarafından Avrupa Komisyonu verileri uyarınca hazırlanmıştır.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Romanya’da 2020 yılına kadar yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında yaşayanların sayısının sırasıyla 380.000 ve 580.000 azaltılması hedeflenmektedir. Yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin en düşük olduğu Hollanda’da hedef 100.000 ve Çek Cumhuriyeti’nde 30.000’dir (European Commission 2011b).

Ancak Avrupa 2020 Stratejisinin yoksullukla mücadele hedefi kapsamında belirlenen ulusal hedefler Avrupa Komisyonu tarafından yetersiz görülmekte; dolayısıyla hâlihazırdaki ulusal hedefler ile 2020 yılına kadar Stratejinin hedefine ulaşılamayacağı ifade edilmektedir (European Commission 2011a).

Sonuç

Küresel kriz ve Avro alanı borç krizinin Birlik üzerindeki ekonomik etkileri ile mücadele sürecinde kabul edilen ve önceliği AB’de akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin sağlanması olan Avrupa 2020 Stratejisi, Birliğin krizden çıkışına yönelik kısa vadeli hedeflerini değil, 2020 yılına kadar gerçekleştirilmesi gereken uzun vadeli hedeflerini belirlemektedir. Avrupa 2020 Stratejisi’nin öncesindeki Lizbon Stratejisi’nin uygulanmasında üye devletlerin birbirlerinden farklı performans sergilemiş olduğunun tecrübe edilmesi ve ayrıca küresel ekonomik krizin AB’nin tüm üyelerini aynı ölçüde etkileyerek, Birlik ekonomisinin heterojen niteliğini derinleştirilmesi nedeniyle Avrupa 2020 Stratejisi’nde “one size fits all” (tek ölçü herkese uyar) yaklaşımı benimsenmemiştir. Dolayısıyla, Avrupa 2020 Stratejisi’nin kabul edildiği dönemdeki ulusal ekonomik koşullar her bir üye devletin hareket noktası olarak alınır, hareket noktaları farklı olan üye devletlerin aynı süre içinde aynı varış noktasına varması beklenmediğinden Avrupa 2020 Stratejisi hedefleri ulusal koşullar dikkate alınarak farklılaşan ulusal hedeflere dönüştürülmüştür.

Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında Yunanistan’ın ulusal hedefleri incelendiğinde, hedeflerin AB düzeyinde belirlenen hedeflerin altında tutulduğu görülmektedir. Yunanistan’ın ulusal hedeflerinin iddialı hedefler olmamasının nedenlerini, krizle birlikte derinleşen yapısal ekonomik sorunların şekillendirildiği ulusal ekonomik koşullarda aramak gerekmektedir.

Avrupa 2020 Stratejisi’nin benimsenmesinden günümüze kadar geçen süre içinde Yunanistan’ın ulusal hedeflerine ulaşma yönünde genel olarak etkili performans gösteremediği ve etkili performans göstereceği yönünde beklenti de oluşturmamaya çalıştığı görülmektedir. Ancak Yunanistan’ın Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında etkili performans gösteremeyen tek devlet olmadığı da açıktır. Avrupa Komisyonu’nun Birlik genelini için yaptığı değerlendirmelerde, olumlu gelişmelerin altı çizilmekle birlikte, Stratejinin hedeflerine zamanında ulaşılacağı yönünde olumlu bir izlenim sunulmamaktadır. 2020 yılına kadar Stratejinin hedeflerine ulaşılması Komisyon’un değerlendirmeleri ışığında zor görüldüğüne göre, bu durumun nedenlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu noktada karşımıza birbirine alternatif iki görüş çıkmaktadır. Birincisi; Birlik düzeyinde 2020 hedefleri, Birliğin krizden olumsuz etkilenen ekonomik koşulları dikkate alınmayarak fazlasıyla iddialı belirlenmiştir; dolayısıyla hâlihazırdaki ekonomik koşullar, belirlenen hedeflere ulaşmayı güçleştirmektedir. İkincisi; Birlik düzeyinde belirlenen hedefler ulaşılabilir olmasına rağmen, üye devletlerin ulusal hedefleri iddialı olmamak adına minimum seviyede tutulmuştur. Dolayısıyla, ulusal hedefler gerçekleşse bile ulus-üstü düzeyde belirlenen hedefler yakalanamayacaktır. Söz konusu görüşlerden hangisinin doğru olduğu

Kaynakça

- ise, 2020 yılından önce Stratejinin ya da ulusal hedeflerinin revize edilmesi durumunda, revizyonun ne yönde olduğu ışığında; herhangi bir revizyon gerçekleşmezse üye devletlerin 2020 yılına gelindiğinde varmış olacağı sonuçlar ışığında netlik kazanacaktır.
- Agh, Attila. 2010. The Lisbon and Europe 2020 Strategies of the EU: The Birth Pangs of the European Governance. *From the Lisbon Strategy to the Europe 2020 Strategy: Think European for the Global Action* içinde, der. Attila Agh ve Andras Vertes. Budapest: Together for Europe Research Centre, 115-235.
- Alogoskoufis, George. 2012. Greece's sovereign debt crisis: Retrospect and prospect. GreeSE Paper No.54. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.
- Butkovic, Hrvoje ve Samardzija, Visnja. 2010. From The Lisbon Strategy To Europe 2020 An Introduction. *From The Lisbon Strategy to Europe 2020* içinde, der. Visnja Samardzija ve Hrvoje. Butkovic, Zagreb: Institute of International Relations, 3-30
- European Commission. 2005. Working Together for Growth and Jobs: A New Start for the Lisbon Strategy. COM(2005) 24 final. Brussels.
- European Commission. 2010. Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. COM(2010) 2020. Brussels
- European Commission. 2011a. Annex Progress Report on the Europe 2020 Strategy to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions, Annual Growth Survey 2012. 23.11.2011, Brussels.
- European Commission. 2011b. Europe 2020 Targets. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012a. Europe 2020 Targets: Employment Rate. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012b. Europe 2020 Targets: Research and Development. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012c. Europe 2020 Targets: Climate Change and Energy. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012d. Europe 2020 Targets: Early School Leaving. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012e. Europe 2020 Targets: Poverty and Social Exclusion Active Inclusion Strategies. <http://ec.europa.eu>
- European Commission. 2012f. At risk of poverty or exclusion in the EU 27. Press Release. Stat/12/21
- European Commission. 2012g. Macro-Economic Report to the Communication from the Commission, Annual Growth Survey 2013. COM(2012)750 final.
- European Environment Agency. 2012. GHG trends and projections in Greece. <http://eea.europa.eu>
- Eurostat. 2011. Unemployment rate, 2000-2011. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Eurostat. 2012a. Euro area and EU 27 government deficit at 4.1% and 4.4% of GDP

- respectively. Newsrelease. 22 October. Brussels.
- Eurostat. 2012b. Euro area government debt up to 90.0% of GDP. Newsrelease. 24 October. Brussels
- Eurostat. 2012c. Unemployment rate, 2000-2011. 2 May 2012. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Hellenic Republic Ministry of Finance. 2012. Hellenic National Reform Programme 2012-2015. Athens.
- Ioannou, Demosthenes, Ferdinandusse, Marien, Lo Duca Marco, Coussens Wouter. 2008. Benchmarking The Lisbon Strategy. European Central Bank. Occasional Paper Series. No. 85.
- Mrak, Mojmir. 2010. The Post-2010 Lisbon-Type strategy perspectives and challenges. *From The Lisbon Strategy to Europe 2020* içinde, der. Visnja Samardzija ve Hrvoje Butkovic. Zagreb: Institute of International Relations, 65-81.
- OECD. 2011. Restoring Public Finances. Paris.
- Sklias, Pantelis ve Galatsidas, George. 2010. The political economy of the Greek crisis: Roots, causes and perspectives for Sustainable Development. *Middle Eastern Finance and Economics*. 7, 165-177. www.eurojournals.com
- Tilford, Simon ve Whyte, Philip. 2010. The Lisbon scoreboard X: The road to 2020. Centre for European Reform.
- Yiğit, Dilek. 2011. Avrupa 2020 Stratejisi Gerçekleşebilir Mi?, *Stratejik Düşünce* 2(21), 80-83.
- Zgajewski, Tania ve Hajjar, Kalila. 2005. The Lisbon Strategy: Which failure? Whose failure? And why? Royal Institute for International Relations, Egmont Paper No. 6.

Abstract

Greece's National Objectives and Performance in View of the Europe 2020 Targets

The Europe 2020 Strategy, which was adopted as a growth strategy in 2010, has set five targets on employment, innovation, education, social inclusion, climate and energy to be reached by 2020. The Europe 2020 targets have been translated into national objectives. The aim of the article is to assess Greece's national objectives and its progress towards the Europe 2020 targets. Greece's national objectives and performance are compared with other member states' national objectives and performances to underline the gap between the best and worst performing countries and the extent to which the European Union economy is heterogeneous.

Keywords:

Lisbon strategy, Europe 2020 strategy, employment, R&D, education, renewable energy, energy efficiency, poverty and social exclusion.

M

utluluğun Peşinde Olma Hakkı: Acaba Nedir?

Görkem Birinci

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Öz

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, sadece ABD'nin doğum sertifikası olarak kalmamış, siyasi tarihin de en önemli belgeleri arasında yer almıştır. Bildirgenin en bilinen ve felsefi içerikli kısmı olan ikinci paragrafında, “tüm insanların yaratıcıları tarafından yaşama, özgürlük ve mutluluğun peşinde olma hakkı gibi bazı devredilmez haklarla donatıldığı” yazar. Ancak Bildirge’de, her ne kadar, tüm insanların bu haklarla donatılmış olduğu *apaçık gerçekler* olarak ifade edilmiş olsa da, *mutluluğun peşinde olma hakkının* mahiyeti ne geçmişte ne de günümüzde hiç de o kadar açık olmamıştır. Bu çalışmanın başlıca amacı da, öncelikle, “mutluluğun peşinde olma hakkı”nın böylesi bir metinde yer alma nedenini ve hakkın mahiyetini araştırmaktır. Bu araştırma da, söz konusu hakkın yer aldığı ve onu popüler kılan Bağımsızlık Bildirgesi’ni kaleme alan Thomas Jefferson üzerinden yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara istinaden mutluluğun peşinde olma hakkının gerçekten de bir insan hakkı olup olmadığı irdelenmiş, başka bir ifadeyle çağdaş insan hakları fikriyle ilgisi kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mutluluğun peşinde olma hakkı, Bağımsızlık Bildirgesi, Thomas Jefferson, insan hakları.

Giriş

Mutluluk, felsefi düşüncenin başladığı Antik Yunan'dan günümüze kadar en fazla ele alınan kavramlardan biridir. Mutluluğun doğası düşünce tarihinin en başlarından beri filozofların temel sorunlardan biri olmuştur. Etik yaklaşımın mutlulukçuluk (*eudaimonism*) olduğu Antik Çağ'da “Yunan filozofları ‘Mutlu olmak için nasıl yaşamak gerekir?’ dolayısıyla bu amaç için ‘Ne yapmak gerekir?’ sorularını yanıtlamaya çalışmışlardır” (Kuçuradı 2000, 19). Mutluluk üzerine felsefi araştırmalar Antik Yunan'da son bulmamış, her çağda pek çok düşünür tarafından tekrar tekrar ele alınmıştır. “Mill'e göre, felsefenin doğuşundan itibaren *summum bonum* (*en yüksek iyi* ya da *mutluluk*) ile ilgili sorun ya da aynı anlama gelecek şekilde ahlaklılığın (moralitenin) temeli, spekülatif düşüncede temel problem olarak kabul edilmiş ve en yetenekli zihinleri meşgul etmiştir” (akt. Kenny 1966, 93). Mutluluk gerçekten de felsefede öyle önemli bir yer tutar ki, Vernon gibi kimi yazarlar “felsefenin ve dinin varoluşunu, büyük ölçüde, mutluluğa tam anlamıyla erişmenin gerçekten zor oluşuna ve insanlığın mutluluğa hiç erişememe korkusuna borçlu” olduğunu savunurlar (Vernon 2011, 13). “İster bir dine inanalım ister inanmayalım ya da ister şu dine ister bu dine inanalım, herkesin hayatta daha iyi bir şeyi aradığını” ifade eden Dalai Lama da “yaşamımızın gerçek amacının mutluluğu aramak olduğunu” yazar (Dalai Lama 2012, 19).

Ancak, pek çok önemli filozof tarafından irdelenen mutluluğun, mahiyeti konusunda bir uzlaşıdan bahsetmek mümkün değildir. Düşünce tarihi boyunca mutluluğun ya da insan için nihai olarak iyi olanın doğasına ilişkin çok sayıda görüş dile getirilmiştir. Henüz Ortaçağ'ın başlarında “Aziz Augustinus, Marcus Varro'nun kitabı *De Philosophia*'yı temel alarak filozofların mutluluğun doğasına ilişkin iki yüz seksen sekiz farklı kanaatini derlemiştir” (Ford 1951, 429). On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, mutluluğun her insanın amacı olduğuna dair yaygın görüşe, yani mutlulukçu yaklaşıma ilk esaslı eleştiriyi getiren Kant'a göre “mutluluk kavramı öylesine belirsiz bir kavramdır ki, her ne kadar her insan ona ulaşmayı dilese de, hiçbir zaman kesinlik ve tutarlılıkla, aslında ne dilediğini ve istediğini söyleyemez” (Kant 1982, 34).

Orta Çağ'da dünyevi mutluluk hedefi yerini büyük oranda uhrevi mutluluk hedefine bırakmış olsa da, insanın amacı olan mutluluğa bu dünyada ulaşabileceği düşüncesi özellikle Rönesans'tan itibaren yeniden filozofların başlıca konusu haline gelmiştir. Thomas More, 1516 yılında yayınladığı *Ütopia*'sında, Ütopia halkının ahlak felsefesi söz konusu olduğunda “asıl tartıştıkları sorunun insan mutluluğunun bir tek ya da birçok koşullarını aramak” (More 1993, 79) olduğunu yazmış ve kamusal kurumların amacını halkın mutluluğuyla ilişkilendirmişti. Ancak, etik ve siyaset felsefesinin yüzlerce yıl başlıca problem alanlarından biri olan –bireysel ve kamusal– mutluluk on sekizinci yüzyılın sonunda haklar bildirgelerinde yer alarak sadece hukuksal bir nitelik kazanmamış aynı zamanda siyasetçi ve devlet adamlarının da başlıca hedefi haline gelmiştir.

Esasında terim olarak ‘mutluluğun peşinde olmak’ “Locke’un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*’sinden (1690) beri sadece İngiltere’de değil, Amerika’daki kolonilerinde de yaygın olarak kullanılmaktaydı” (Bober 2007, 107). Locke, bu eserinde mutluluğun insan eyleminin ana nedeni olduğunu yazmışsa da bunu bir doğal hak olarak

nitelendirmemişti.¹ Diderot'nun derlediği *Ansiklopedi*'nin (1752) ikinci cildinde yer alan 'mutluluk' maddesinin yazarı Abbé Pestré'nin, "herkes mutluluk hakkına sahip değil mi?" diye sorması için ise yaklaşık altmış yıl geçmesi gerekmişti. Dünyevi mutluluğun bir doğal hak olduğu ve dolayısıyla herkesin talep etmeye hakkı olduğu fikri en güçlü şekilde 1776 yılında yaklaşık birer ay arayla ilan edilen iki önemli bildirge ile gündeme gelmiştir. Bunlar 12 Haziran tarihli *Virginia Haklar Bildirgesi* ile 4 Temmuz tarihli *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi*'dir. Birleşik Devletler'in Kurucu Babalarından biri olan George Mason tarafından kaleme alınan Virginia Haklar Bildirgesi'nin birinci maddesine göre:

Tüm insanlar doğa gereği eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar ve bazı doğal haklara sahiptirler; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, *mutluluğun* ve güvenliğin peşinde *olma* ve *elde etme* de bunların arasındadır.

Ancak 'mutluluğun peşinde olma hakkı' asıl popülerliğini *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi*'yle kazanmıştır. Bu Bildirge, pek çok yazara göre modern zamanların en etkili belgelerinden biri ve hatta ilkidir. "Bağımsızlık Bildirgesi yalnızca kolonilerin sömürgeci güçten kurtuluşunu anlatmaz; aynı zamanda (...) devrimci sürecin nasıl sürekli olacağını, 18. yüzyıl devrimcilerinin kamusal mutluluk dedikleri şeyin hükümet yoluyla nasıl tesis edileceğini, otonomi ve demokrasinin nasıl gerçekleşeceğini açıklamaya çabalarak toplum içindeki özgürlük arayışını canlı tutmayı hedefler" (Hardt 2012. 8) Bildirge'nin felsefi temelini oluşturan ikinci paragrafında şöyle yazar:

Şu gerçekleri apaçık kabul ediyoruz ki; tüm insanlar eşit yaratılmıştır, Yaratan tarafından insanlara yaşama hakkı, özgürlük ve mutluluğun peşinde olma hakkı gibi bazı devredilmez haklar bahşedilmiştir. Bu hakları koruma altına almak için insanlar arasında yönetimler kurulur, bunlar haklı güçlerini yönetilenlerin rızasından alırlar, ancak ne zaman ki bir yönetim biçimi bu hedefler bakımından zararlı olmaya başlar, o zaman o yönetim biçimini değiştirmek veya ortadan kaldırmak, güvenlik ve mutluluklarını azami ölçüde etkileyeceğini düşündükleri ilkeler üzerine temelleri atılacak ve yetkileri bu amaçla örgütlenecek yeni bir yönetim kurmak insanların hakkıdır.

Amerikan devrimcileri ve Kurucu Babalar tarihin en büyük siyasal dönüşümlerinden birine önderlik ederken felsefi fikirleri etkin bir şekilde kullanmışlardı. Bir bütün olarak Bağımsızlık Bildirgesi'nin anlamı ve özellikle de yukarıda alıntılanan paragraf, pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bunun temel nedeni söz konusu paragrafın Amerikan devriminin özünü oluşturduğuna dair yaygın kanaattir. Bu araştırmaların odaklandığı başlıca isimler Birleşik Devletler'in 'Kurucu Babalar'ı ve özellikle de Thomas Jefferson'dır. Bağımsızlık Bildirgesi'nin taslak metni Jefferson tarafından kaleme alınmış ve bu taslak Philadelphia'daki Kıta Kongresi'nde bazı küçük değişikliklerle kabul edilmiştir.²

¹ Locke'un ünlü doğal hak üçlemesi 'yaşama', 'özgürlük' ve 'mülkiyet' haklarını içermekteydi.

² Bildirge'nin ikinci paragrafında yapılan en önemli değişiklik 'doğasından gelen' ifadesinin metinden çıkarılmasıdır: "Yaratan tarafından insanlara yaşama hakkı, özgürlük ve mutluluğa erişme hakkı gibi *doğasından gelen* ve [bazı] devredilmez haklar bahşedilmiştir."

“Jefferson’ın, Amerikan demokrasisinin, Amerikan yaşam tarzı olarak adlandırılan şeyin temel ilkelerini formüle edilmesine en fazla katkı sağlayanların başında geldiği” konusunda bir uzlaşma vardır (Becker 1943, 661). Bu yaşam tarzının en genel anlatımı yukarıda alıntılanan ikinci paragrafta dile getirilen fikirler ve özellikle de mutluluğun peşinde olma amacıdır. “Amerikalılar için hiçbir tarihsel söylem Bildirge’nin *Başlangıç* kısmında ebedileştirilen ‘mutluluğun peşinde olma’ söyleminden daha bilindik değildir” (Schlesinger 1964, 325). Arendt, “Jefferson’un yeni bulduğu bu hakkın 1776-1902 yılları arasında eyalet anayasalarının yaklaşık üçte ikisinde yer almasını, onun ne kadar yerinde bir ifade kullandığını göstergesi” olarak kabul eder (Arendt 2012, 166).

Ancak, söz konusu hak talebinin ne anlama geldiği–Bildirge’de ifade edildiğinin aksine– ‘apaçık’ değildir. Wisconsin Yüksek Mahkemesi 1906 yılındaki bir kararında³ ‘yaşam ve özgürlüğü’ tanımlamak nispeten kolaydır fakat belli ki mutluluğun peşinde olmak çok geniş bir alanı kaplayan çok kapsamlı bir terimdir” diyerek mevcut muğlaklığa dikkat çeker. Arendt’e göre “büyük ihtimalle Jefferson’ın kendisi de [mutluluk arayışı hakkının] peşine düştüğünde, kafasında ne tür bir mutluluk olduğundan pek emin değildi” (Arendt 2012, 166).

Bu çalışma da, mutluluğun peşinde olma hakkının mahiyetini “Amerikan Devrimi’nin entelektüel liderliğine ilişkin her tartışmada doğal başlangıç noktası olan” (Gerber 1993, 220) ve Bildirge’yi kaleme alan Jefferson üzerinden araştırmayı amaçlamıştır.

Öte yandan Jefferson, “en fazla felsefi birikime sahip Kurucu Babalardan biri olsa da” (Golden ve Golden 2002, ix), “sistematik bir düşünür değildi ve görüşleri eklektik ve pragmatikti” (Peterson 1970, 46).⁴ Tüm çalışmaları düzinelerce cilt dolduran Jefferson, genel olarak felsefe üzerine özeldir de mutluluk üzerine geniş inceleme yazıları hatta deneme yazıları dahi bırakmamıştı. Yazılarının büyük çoğunluğunu ve en ilgi çekici olanlarını arkadaşlarıyla ve tanınmış bazı kimselerle yazışmaları ya da mektuplaşmaları oluşturmaktaydı. Bunlar ise, çoğunlukla, genel politik ve felsefi düşünceler için bir çıkış noktası olarak yararlandığı dönemin olayları üzerine yoğunlaşmaktaydı.

Jefferson’ın felsefi görüşlerinin şekillenmesinde pek çok düşünürün etkisi vardır. Ancak bu çalışma, kapsamını –onun mutluluk kavramsallaştırmasına kaynaklık eden; tüm yaşamı boyunca üzerine kafa yorduğu erdem ve ahlaklılık hakkındaki görüşleri üzerinde odaklandığından– Jefferson’ın ahlaklılığın temelini ve mutluluğa ilişkin görüşlerini açık bir şekilde ve doğrudan etkilemiş olan düşünürlerle sınırlandırmıştır ve onun mutluluk kavrayışı bu düşünürler üzerinden incelenmiştir.

Bu açıdan ilk sırada Epikuros gelir. Epikurosçuluğun temel ilkeleri ve kısmen Stoacılık Jefferson’ın mutluluk kavrayışının şekillenmesinde başat bir rol oynar. Pek çok yazara göre, John Locke’un Jefferson ve Bağımsızlık Bildirgesi üzerindeki etkisi de apaçıktır. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskoç Aydınlanmasının ve özellikle

³ Nunnemacher v. State 129 Wis. 190 (1906).

⁴ Bu nedenle düşünceleri arasında zaman zaman çelişiklere rastlanır.

de ‘Ahlak Duygusu Okulu’nun temsilcilerinin etkisinin Locke’tan çok daha belirgin olduğunu savunan güçlü tezler öne sürülmüştür. İsa’nın etik öğretilerinin Jefferson’ın mutluluk ve erdem kavrayışının şekillenmesinde oynadığı rol de göz ardı edilemez. Bu yazıda, Jefferson’ın ‘mutluluğun peşinde olma hakkı’ ile neyi kastetmiş olabileceği onun mutluluk kavrayışında önemli etkileri olduğu düşünülen bu dört ana kaynak çerçevesinde irdelenmiştir.⁵

Öte yandan, bu çalışmayla ilgili bir hususun daha belirtilmesinde fayda var. Jefferson, mutluluğun peşinde olma hakkını popüler kılan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ni kaleme aldığında henüz otuz üç yaşındaydı ve Bildirge’nin yayınlanmasından altı yıl önce; 1770 yılında Shadwell’deki evinde çıkan yangında kütüphanesindeki neredeyse tüm kitaplar yanmıştı. Bu nedenle, kendisinin Bildirge’den önce hangi kitapları okuduğu araştırmacılar için kısmen karanlık kalmaktadır. Şüphesiz ki, genç Jefferson’ın bu dönemde hangi kitapları okuduğu, Bildirge’yi kaleme aldığında nasıl bir mutluluk kavrayışına sahip olduğunu öğrenebilmek açısından önemlidir.⁶ Ancak bu çalışma, kendini, sadece Jefferson’ın Bildirge’nin ilan edildiği tarihe kadar olan entelektüel gelişimiyle sınırlamamış, onun mutluluğa ilişkin sonraki görüşleri de araştırmaya konu etmiştir. Zira Jefferson’ın düşünsel gelişimi incelendiğinde onun hayatında köklü bir dönüş ya da savruluş yaşamadığı görülür.

Jefferson: Bir Epikuroşçu

Aydınlanmacı çağdaşları için olduğu gibi, Jefferson’ın felsefi ve siyasal görüşlerinin oluşumunda da Antik Yunan ve Romalı düşünürlerin etkisi çok fazladır. Onun ‘üstadımız’ olarak adlandırdığı Epikuros, bu düşünürlerin başında gelir. Bazı yazarlara göre “Epikuroşçuluğun modern bilimsel ve ahlaksal versiyonunu savunan gerçek bir filozof” (Hale 1997, 76) olan Jefferson, Epikuros’u Lucretius’un Romalılara Epikuroşçu felsefeyi anlatmayı amaçladığı ‘Şeylerin Doğası Üzerine’ (*De rerum natura*) adlı eseri ile Diogenes Laertius tarafından yazılan ve Pierre Gassendi⁷ tarafından çevrilen *Epikuros’un Yaşamı* kitabı üzerinden okuduğu bilinmektedir.

Stoacı öğretisi –başta kardeşlik ideali olmak üzere– Hıristiyanlık tarafından özümserken, Epikuros duyusal zevklere düşkün bir zevkperest olarak; Epikuroşçuluk da libertinizm olarak görülmüş ve değersizleştirilmiştir. Bu kavrayışa bazı Stoacıların neden olduğunu yazan ve onları Epikuroşçuluğu çarpıtmakla suçlayan Jefferson’a göre, “Epikuros’u

⁵ Çeşitli kaynaklar Jefferson’ın beslediği düşünür ve yazarlar arasında şu isimleri de sayarlar: Thomas Reid, David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, Jean-Jacques Burlamaqui, Hugo Grotius, Richard Hooker, Samuel von Pufendorf, Montesquieu, Voltaire, Cesare Beccaria, Comte de Buffon, Lord Bolingbroke, C. F. De Volney, Marquis de Condorcet, Paradis de Raymonis, Pierre Charron, Conyers Middleton, Laurence Sterne.

⁶ Bildirge’nin ilanından önce Jefferson’ın okuduğu kitaplar hakkında önemli bir kaynak 1771 yılında, yani yangından kısa süre sonra, kütüphanesini tekrardan oluşturduğu yıllarda Robert Skipwith’e yazdığı ve içinde geniş bir kitap listesi bulunan mektuptur.

⁷ Orta Çağ’da gözden düşen Epikuroşçuluk Peterson’a göre, “Aydınlanmacıların çok büyük bir hayranlık beslediği 17. yüzyıl filozofu Pierre Gassendi tarafından bu yazısından kurtarılmıştır” (Peterson 1970, 47). Jefferson da “Pierre Gassendi’nin *Syntagma philosophicum* adlı eserinde ele alınan Epikuroşçu öğretinin gerçek Epikuroşçuluk olduğunu” yazar (Jefferson 1944, 693).

karalamaları ve öğretisini yanlış yorumlamaları Stoacıların büyük bir kabahatidir.” Öte yandan o, Stoacıları bu konuda suçlasa da Epiktetus, Seneca ve Cicero gibi Stoacı düşünürlere olan ilgisini gizlemez. Örneğin, William Short’a mektubunda (1819) Epiktetus’u Stoacıların iyi bir örneği, Seneca’yı da iyi bir ahlakçı olarak nitelendirir. Bu Stoacılar, Jefferson’ın 1785 tarihli bir başka mektubunda genç yeğeni Peter Carr’a moralite alanında okuma önerileri arasında da yer alır. Ancak gene de Jefferson, “ahlaksal karakterin Stoacı kayıtsızlıkla mükemmelleşemeyeceği” kanaatindedir (Jefferson 1944, 693).

Rönesans’la birlikte Epikuros’a yönelik bu olumsuz değerlendirmelerin değişmeye başladığı görülür. Örneğin, Jefferson’ın da kütüphanesinde 1743 tarihli İngilizce bir baskısı bulunan More’un Ütopia’sında (1516) egemen ahlak kuramı Epikurosçuluktur: “Ütopyalılara göre bütün davranışlarımızın, hatta bütün erdemlerimizin amacı, son ereği hazdır” (More 1993, 82). Ütopya’nın bilginleri, Ütopya halkını ruhsal ve bedensel olarak mutlu kılacak şeylerin arayışı içindedirler. More, kitabında kaptan Raphael Hythloday’in ağzından şöyle yazar: “Ütopya’lıları belki Epikurosçuluğa fazla kaymakla suçlayabilirsiniz. Çünkü onlara göre haz, insan mutluluğunun tümü olmasa bile, belli başlı parçalarından biridir” (More 1993, 79).

Jefferson, William Short’a mektubunda (1819) kendisinin “Epikurosçu olduğunu ve Epikuros’un—ona isnat edilen değil ama—gerçek öğretisinin Yunan ve Roma’dan bize kalan ahlak felsefesindeki tüm rasyonel şeyleri barındırdığını” yazar. *Summum bonum* kavrayışının tamamen Epikurosçu bir tarzda olduğunu ifade eden Jefferson’a göre *summum bonum*, ‘bedenin gönenci ve ruhun dinginliği’ ya da “bedende acının ve zihinde huzursuzluğun olmaması” demektir (Jefferson 1944, 693).

Jefferson, Epikurosçu öğretiyi Short’a yazdığı mektubunun sonuna eklediği tek sayfa ve iki bölümden oluşan *Epikuros’un Öğretilerinin Özeti*’inde genel hatlarıyla açıklar. Bölümlerden ilki Epikuros’un doğa felsefesi ve kozmolojisine ilişkindir. Epikuros’un fizik-doğaya dair materyalist, ampirist ilkelerini benimseyen Jefferson (1944, 696), Epikuros’un ahlak öğretisinin özetini yaptığı ikinci kısmın hemen başında yer alan üç temel önermeyle de Epikuros’un mutluluk kavrayışını ‘haz’, ‘erdem’ ve ‘fayda’ kavramlarıyla ilişkilendirir:

Mutluluk yaşamın amacıdır.
Erdem mutluluğun temelidir.
Fayda erdem ölçütüdür.

James Monroe’ya mektubunda (1782) “Yaşamı Bahşedenin onu ıstırap için değil, mutluluk için verdiğini” yazar Jefferson (1944, 364), *Epikuros’un Öğretilerinin Özeti*’nde ‘aktif’ ve ‘pasif’ (*indolent*) olmak üzere iki tür hazdan bahseder. Pasif haz acının yokluğudur ve gerçek mutluluktur. Aktif haz ise, fiziksel ve zihinsel anlamda keyif veren (*agreeable*) hareketi içerir. Ancak bu, mutluluk değil, fakat onu üreten bir araçtır. Jefferson *Özet*’te bu önermeyi şu örnekle açıklar: “[Bu nedenle] açlığın yokluğu mutluluğun bir parçasıdır; yemek onu üreten bir araçtır.” Başka bir ifadeyle, yemek (yemek) edimi mutluluğun kendisi değil, ona yol açan keyif veren harekettir ve aktiftir. Tokluk ise, mutluluğun

bir parçasıdır. Bu nedenle esasında yaygın kanının aksine, “Epikuros’un hazcılığı katestematiktir. Yani, insanlar hazza acının giderilmesiyle ulaşırlar” (Holowchak 2013, 81). Bu açıdan kimi yazarlara göre “Epikuros, aslında hazzı azamileştirmekten ziyade acıyı asgarileştirmeyi amaçlayan bir çilecidir” (McMahon 2006, 209). Maria Cosway’e yazdığı ünlü mektubunda (1786) Jefferson da “yaşama sanatının acıdan kaçınma sanatı olduğunu” ifade eder (Jefferson 1944, 395).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, yaşamın amacı olan mutluluk, erdem ve fayda kavramlarıyla bağlantılıdır. ‘Erdem, mutluluğun temelidir’ önermesi, *Özet*’te, Epikuros’un etik öğretisinin ikinci önermesidir. “Eğer bilge mutlu bir insan olacaksa aynı zamanda erdemli de olmalıdır. Çünkü erdem olmadan mutluluk da olmaz” diye yazan Jefferson’a göre erdem mutluluğa erişmenin yegâne aracıdır.⁸

‘Doğa, faydayı erdemin ölçütü olarak tesis etmiştir’ önermesi Epikuros’un ahlak öğretisinin üçüncü önermesidir. Ancak Jefferson’da erdemin ölçütü olan fayda kavramı Epikuros’un öğretisinden farklı olarak toplumsal bir nitelik taşır. ‘Diğer insanlara fayda sağlamak’ ya da ‘toplumsal fayda’ Jefferson’a göre, ‘erdemin özünü oluşturur’ (Jefferson 1944, 667). Bu nedenle onun etikteki yaklaşımını faydacılığın tanrıcı (teist) bir tarzı olarak adlandıranlar da vardır; Tanrıcıdır çünkü Tanrının istencine dayanır; faydacıdır, çünkü mümkün en fazla sayıda insanın dünyevi mutluluğu ahlaklılığın ölçütüdür. Jefferson’da mutluluğun temeli olan bu erdem-fayda kavrayışının oluşmasında rol oynayan İskoç “Ahlak Duygusu Okulu” ve İsa’nın etik öğretileri ileride daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Jefferson’ın Mutluluk Kavrayışının Dayanağı Locke mudur?

Locke, Helvétius’un ‘mutluluk yüzyılı’ olarak adlandırdığı onsekizinci yüzyılın en etkili düşünürlerinden biridir. Lockeçu liberalizmin Bağımsızlık Bildirgesi’ne teorik temel oluşturduğu bugün hala yaygın olarak savunulmaktadır. Örneğin, Bassani’ye göre “Bağımsızlık Bildirgesi’nin felsefi dayanağı Lockeçu geleneğin dokunulmaz haklar öğretisidir ve bu İngiliz filozofun [Bildirge’nin yazarı üzerindeki] etkisi o kadar çarpıcıdır ki, sadece tembel bir öğrenci bunu görmekte başarısız olur” (Bassani 2010, 51). Bir başka yazara göre ise, “Bildirge’de dile getirilen doğa ve doğal haklara ilişkin siyaset felsefesi doğrudan Locke’dan ve onun dolayısıyla da Hooker’dan kopyalanmıştır” (Jayne 1998, 2).

Locke’un Amerikan Devleti’nin ‘doğum sertifikası’ olan Bildirge üzerindeki etkisi esasında o dönemde de bilinmekteydi. “İkinci Kıta Kongresi’nde (1775) kolonilere Büyük Britanya’dan bağımsızlık çağrısında bulunan senatör Richard Henry Lee, Jefferson’ı, Bildirge’yi Locke’un *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*’sinden kopyalamakla itham etmişti” (Bassani 2010, 51; Jayne 1998, 55). Jefferson, Lee’ye cevaben 1825 yılında yazdığı mektupta söz konusu ithama ve Bildirge’ye dayanak olan fikirlere ilişkin olarak şu yanıtı verir:

⁸ Jefferson, Short’a yazdığı mektubundaki (1819) Epikuros özetinde basiret, ölçülülük, metanet ve adalet olmak üzere dört ana erdeme ve bunların karşıtlarına yer verir: Basiretsizlik, arzu, korku, aldatma (*deceit*).

(...) Dünya mahkemesine başvurmak temellendirmemiz için uygun görüldü. Bu, Bağımsızlık Bildirgesi'nin amacıydı. Daha önce düşünülmemiş ilkeler ya da savlar bulmak ya da daha önce hiç söylenmemiş şeyler söylemek değil; sadece, insanlara konuya ilişkin sağduyu aşlamak, onayladıkları şeyleri yönetme konusunda yalın ve katı olmaları ve üstlenmek zorunda bırakıldığımız durumlarda haklı olduğumuzu bağımsız bir duruş sergileyerek kanıtlamamız amaçlandı. Ne ilke ya da duyguda bir özgünlük ne de geçmişteki belirli bir metinden kopya etmek [amaçlandı]; [Bildirge'nin] Amerikan zihniyetinin bir ifadesi olması ve bu ifadeye ortamın gerekli kıldığı uygun bir tını ve ruh verilmek istenmişti. Bildirge'nin bütün otoritesi dönemin duygularının bağdaştırılmasına dayanıyordu. Bu duygular ister sohbetlerde, mektuplarda, basılmış denemelerde, isterse Aristoteles, Cicero, Locke ya da Sidney gibi kamu hukukunun (*public right*) temel kitaplarında bulunsun (Jefferson, 1944, 719).

Şüphesiz, Jefferson'ın entelektüel gelişiminde Locke'un önemi yadsınamaz. Bacon ve Newton'la birlikte Locke'u "dünyaya gelmiş en büyük üç insan" olarak nitelendiren Jefferson'a göre onlar, "fizik ve ahlak biliminin yükseldiği üst yapıların temelini atan düşünürlerdir" (Jefferson 1944, 607). Kimi yazarlara göre Jefferson'ın savunduğu ve Aydınlanma'nın taahhütleri olan "sorgulama özgürlüğü, keyfi otoriteye düşmanlık, cahilliğin ve batıl inançların karanlığından kurtulmak için insan bilgisinin gücüne ve insanın gelişebilirliğine olan inanç çeşitli derecelerde Bacon, Newton ve Locke okumalarından kaynaklanır" (Hale 1997, 82).

Her ne kadar kimi çağdaş yazarlar Bildirge'nin *Hükümet Üzerine İncelemeler*'inden kopyalandığını ve fikri temelini Lockeçu liberalizme dayandığını ileri sürseler de söz konusu olan 'mutluluk' kavramı olduğunda bu sava şüpheyle yaklaşmak için bazı nedenler vardır. Öncelikle Locke, *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'de mutluluktan hemen hiç bahsetmez.⁹ Dolayısıyla, eğer Bildirge'deki 'mutluluğun peşinde olma' hakkı Lockeçu bir kökene dayanacaksa bu köken "genç Jefferson üzerinde önemli etkisi olduğu bilinen" (Bassani 2010, 88) *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'sinde (1689) bulunmalıdır. Çünkü Locke, mutluluk ve 'mutluluğun peşinde olma' fikrini *Deneme*'nin 'Güç İdesi' başlığını taşıyan 21. bölümünde ayrıntılı bir biçimde ele alır. Ancak buradan yola çıkarak Jefferson'ın mutluluk kavramlaştırmasının temelini Locke'un söz konusu *Denemesinde* bulunduğu peşin hükmünü çıkarmak için erkendir.

Epikuros gibi bir hazcı olan Locke için de "tüm insanların mutluluğu arzuladığı su götürmez bir gerçektir" (Locke 2007, 358). Ona göre, tam anlamıyla iyi veya kötü olan, yalın zevk ve yalın acıdan başka bir şey değildir. Locke, *Deneme*'sinde şöyle yazar:

(...) şeyler acı ya da haz bağlamında *iyi* ya da *kötüdürler*. İyi dediğimiz bizde hazza neden olan ya da çoğaltma veya acıyı azaltmaya, başka bir deyişle, bize başka bir iyinin kazanımını sağlamak ya da bir kötünün yokluğunu güvencelemeye yatkın olandır. Kötü dediğim ise, tersine bizde acı üretmek ya da artırmak veya varolan

⁹ Jefferson'a göre, "Locke'un *Hükümet Üzerine* adlı küçük kitabı aslında mükemmeldir, ancak teoriden pratiğe doğru gidildiğinde *Federalist*'ten daha iyi bir kitap yoktur" (Jefferson 1944, 497).

hazrı azaltmaya, yani bizde bir kötüyü doğururken bir iyiden yoksun bırakmaya elverişli olandır (Locke 2007, 301-302).

“Bir insanın, varlığı kendisinde hoşnutluk yaratan bir şeyin yokluğu üzerine duyduğu sıkıntıya” *arzu* adını veren Locke, “o sıkıntının şiddeti ölçüsünde arzunun da arttığını ya da azaldığını” belirtir. Bu sıkıntı ise, “insanı hareketlendiren ve eyleme yönelten tek şey değilse de başlıca şeydir” (Locke 2007, 303). Dolayısıyla, “rahatsızlığın olduğu yerde arzu da vardır.” “Arzuları güdüleyen nedir?” sorusuna yanıtı ise, “yalnızca mutluluktur: Sürekli mutluluğu arzularız; neyin rahatsızlığını hissedersen hissedelim belli ki mutluluktan yoksunuz.” Dolayısıyla “herkes mutluluğu izler ve mutluluğuna katkıda bulunacak olanı hep arzular.” Çünkü “doğa (...) insana bir mutluluk arzusu ve sefalete karşı isteksizlik yerleştirmiştir; bunlar gerçekten doğuştan pratik ilkelerdir” (Locke 2007, 336 ve 338).

McMahon’a göre “Locke, bu Epikürosçu görüşleri büyük oranda Epiküros’un öğretisini Hıristiyanlıkla bağdaştırmaya çalışan onyedinci yüzyıl Fransız matematikçi ve din adamı Pierre Gassendi’den edinmiştir” (McMahon 2006, 181). Locke’da dünyevi haz, artık Hıristiyan Orta Çağ’ında olduğu gibi kötü addedilmez. Ona göre, eğer Tanrı haz ve acıyı –bir doğa yasası olarak– istencimizi belirleyen hareket ettirici güç kıldıysa, gerçek haz ve acının ne olduğuna karar verebilmemiz için de aklın kullanımına olanak tanımış ve bizi bu konuda özgür bırakmıştır. İnsanlar kendi mutlulukları ya da mutsuzluklarını kendileri yaratırlar. Öte yandan insanlar kısa dönem hazlar ve acılar konusunda pek yanılmasa da kötü alışkanlıklar, yanlış gelenekler ya da değerlendirmeler nedeniyle uzun dönemde ortaya çıkabilecek hazları ve acıları saptamakta hataya düşebilirler.

“Akıllı doğanın en yüksek kusursuzluğu gerçek ve tam mutluluğun sürekli ve titizlikle izinin sürülmesinde yatar. Gerçek mutluluktan şaşmamak adına özen göstermek özgürlüğün temelidir” (Locke 2007, 345). Bu açıdan Locke için mutluluk ‘devamlı olarak’ peşinde olunan, elde etmek için ‘sürekli’ çabalanan, düşünen varlıkların doğasından kaynaklanan ve bu doğanın sürekli bir belirlenimi olan bir eğilim ya da yönelimdir. Ancak “doğa yasasının bütün bilgisi çalışarak edinilir. Doğa yasasını bilmek için kişi ‘o yasanın bir öğrencisi’ olmalıdır” (Strauss 2011, 261). Mutluluk süreklilik göstermez. “Yeni bir rahatsızlık olur olmaz, bu mutluluk zedelenir ve yeniden mutluluğun peşine düşeriz” (Locke 2007, 352). Ancak farklı insanlar (lüks yaşam ve hovardalık, şöhret, avlanma, öğrenme gibi) çok farklı şeylerden haz aldıklarından özgürlük, özellikle de tercih özgürlüğü mutluluk arayışında olmazsa olmazdır.

Locke’un mutluluk kavrayışına ilişkin buraya kadar değinilen hususlar ile Jefferson’ın mutluluk kavrayışı arasında bir farklılığın olduğu söylenemez. Ancak Jefferson’ın mutluluk kavrayışını Locke’un yaklaşımından farklı kılan asıl nitelik mutluluğun erdemle kurulan ilgisidir. Her ne kadar Locke, “Tanrı’nın erdem ile mutluluğu sıkı sıkıya bağlantılandığından ve erdemli yaşantıyı toplumun birlikteliği adına gerekli ve tüm insanlık için yararlı kıldığından” (Locke 2007, 78) bahsetse de, Locke ile Jefferson’ın erdem ve dolayısıyla mutluluk kavrayışları arasında bazı önemli farklar dikkat çeker.

Locke'da erdem ya da erdemsizlik "insanların genelde eylemlerinin ahlaksal doğruluk ya da bozukluğunu dayandırdıkları üç tür yasadandır" (Locke 2007, 472). Locke'un *sanı* ya da *saygınlık yasası* (*felsefi yasa*) adını verdiği bu yasanın "ölçütü (...) övgü ya da utançtır. (...) övgüye/saygıya değer bulunan, her yerde erdemdir ve halkın saygısını kazanan, erdem diye adlandırılır yalnızca. Erdem ve övgü o kadar iç içedir ki sıklıkla aynı adla anılırlar" (Locke 2007, 474-475). *Deneme*'sinde (pratik) ilkelerin doğuştan olmadığını göstermeye çalışan Locke için erdem de doğuştan ilke olarak düşünülemez. Ona göre, "tüm erdem ve erdemsizliklerin belli ölçü ve sınırları zihinde yazılı olmadıkça doğuştanlıkları anlamsızdır. (...) Tanrının zihinlere ilkeleri erdemler ve günahlar gibi belirsiz sözcüklerle, farklı insanlara farklı şeyler çağrıştırır içerikte işlemiş olması pek olası değildir" (Locke 2007, 92). Oysa Jefferson'da erdem-ileride daha ayrıntılı bir şekilde gösterileceği üzere-insanın doğasında mevcut ve bu nedenle evrensel olan 'ahlak duygusu'na dayanır.

Benzer bir ayrışma 'vicdan' kavramı bakımından da söz konusudur. Vicdanın 'bireysel' ve 'değişken' olduğunu düşünen Locke'a göre "vicdan (ahlaksal bilinç) kendi eylemlerimizin ahlaksal doğruluğu ya da bozukluğu konusunda yine kendimize ait sanı yargıdır".¹⁰ Dolayısıyla, vicdana dayanarak verilen yargılar görelidir. Oysa Jefferson, vicdan kavramını ahlak duygusuyla eşanlamli kullanır. Onun için "ahlak duygusu ya da vicdan tıpkı insanın kolu ve bacağı gibidir" (Jefferson 1944, 430-431).

Thomas Jefferson ve İskoç Ahlak Duygusu Okulu

ABD'de 1950'li yıllardan itibaren Locke'un Bağımsızlık Bildirgesi üzerinde etkisinin aslında sınırlı olduğunu öne süren bazı yazarlar, Bildirge'nin düşünsel temeli konusunda dikkati bireysel çıkarları toplumsal çıkarın üzerinde tutmayan ve erdem kavramının önemli bir yer tuttuğu 'Ahlak Duygusu Kuramı'na çekerler.

On sekizinci yüzyılda eylem ilkelerinin görel olmadığını, aksine genel geçer ilkelerin; 'yasalar'ın bulunduğu öne süren-özellikle de Hobbes'la karşıtlık içinde olan-bazı düşünürler bu genel geçerliğin ayırıcına varmanın akıl yürütmeyle değil, duygular, özellikle de belirli bir duygu (duyu); ahlâk duygusu ile gerçekleşebileceğini öne sürdüler. Antony Ashly-Cooper ya da yaygın bilinen adıyla Earl of Shaftesbury (1671- 1713) ve Francis Hutcheson (1694-1747) ahlâk duygusu adı verilen bu teorinin kurucularıdır. Bu düşünürler, modern empirizm tarafından yaratılan büyük sorunlardan birini çözmeye çalışıyorlardı: "Eğer Locke'un da savunduğu gibi tüm bilgi duyu izlenimlerinden kaynaklanıyorsa ya da bunlar duyumların zihin üzerindeki refleksiyonları iseler, o halde ahlaklılık nereden gelmektedir? Ahlaklılık, acı veren şeyden kaçınma temelinde bencil bir arzuya mı dayanır, yoksa erdem için insanın doğasında mevcut daha başka bir dayanak var mıdır?" (Yarbrough 1997: 273).

¹⁰ Locke bu savını şu örneklerle destekler: "Bir kasabayı yağmalamakta olan orduyu düşünün ve yaptıkları zulümlerde, kıyımlarda ahlak ilkelerine ne kadar duyarlı ve bağlı olduklarına, nasıl bir vicdan sorumluluğu taşıdıklarına karar verin (...) Belli yaşlara gelen ebeveynlerin çocukları tarafından hiçbir vicdan azabı duyulmadan terkedildikleri ya da öldürüldükleri yerler yok mu? (...) Göreneklerce soyluluk diye nitelendirildiği yerlerde düellolardaki cinayetler hiçbir vicdan azabı duyulmadan işlenir" (Locke 2007, 80-82).

On sekizinci yüzyılın başlarında, insanın bir ‘ahlak duygusu’yla donanmış olduğu fikrini ilk dile getiren Shaftesbury, ‘Ahlak Duygusu Okulu’nun kurucusu olarak kabul edilir. “Evrenin güzel ve uyumlu bir bütün olduğunu, insanın da kendisini bu ‘düzenli bütün’ içinde ‘güzel ve uyumlu bir bütün’ olarak yetiştirmesi gerektiğini” savunan Shaftesbury’ye göre, “insanın kendi içindeki ve toplumla olan uyumu erdemle sağlanabilir ve bu, uyumu sağlayan kişiye mutluluk verir. Başka bir deyişle, erdem, gerçek mutluluğun biricik kaynağıdır” (Gökberk 1990, 369)

Shaftesbury’ye göre, ahlaksallık insan doğasının bir parçasıdır ve “her insan en azından belli bir düzeye kadar ahlaksal değerleri kavrama, erdemi ve erdemsizliği ayırtetme yeteneğine sahiptir.” Ona göre, “bir insanın duyguları ve tutkuları hem kendisi hem de toplum açısından doğru bir uyum ve denge durumdaysa, bu doğruluk, dürüstlük ya da erdemdir.” (Copleston 1991, 241). Başka bir deyişle “erdemli kimse, ahlak duygusunu kendisine kılavuz yaparak tutkuları arasında doğru ölçüyü bulmuş olan kimsedir” (Gökberk 1990, 370).

“Her varlığın kendine özgü kişisel iyiliği ve çıkarı vardır ve doğa, kişiyi bunu aramaya zorlar.” Ancak bu arayışta ahlak duygusu yalnız değildir: “Herkes zorunlu olarak kendi öz-mutluluğunun, iyiliğinin/kötülüğünün ne olduğu konusunda akıl yürütmelidir. Soru yalnızca kimin en iyi uslamlama yaptığıdır”.¹¹ Öte yandan her insan ahlak duygusuna sahip olsa da yanlış alışkanlıklar, gelenekler ve eğitim kişilerin hatalı davranışlarda bulunmasına yol açabilir. Bu nedenle Shaftesbury, istenilen, doğru davranışların kazandırılmasında eğitimin son derece önemli olduğunu düşünür: “Bu eğitimin amacı çıkarsız bir erdem sevgisi yaratmaktır” (Copleston 1991, 239).

İnsanı, özünde kötü, bencil bir varlık olarak gören ahlak anlayışına karşı çıkan Shaftesbury, insanın toplumsal doğası üzerine vurgu yaparak ahlak anlayışına toplumsal bir nitelik kazandırmaya çalışır. O, birinin kendi çıkarı için duyduğu kaygı ile kamu çıkarı ya da ortak yarar için duyduğu kaygının aslında ayrı düşünülemeyeceğini ve iyilikseverliği özsel olarak içeren erdemin bireyin yararına olduğunu göstermeye çalışır: “Eğer herhangi bir insanda olağandan daha öte bir öz-kaygı ya da kişisel iyilik kaygısı bulunuyorsa, ki bu türün ya da kamunun çıkarıyla tutarsızdır, o zaman bu, her bakımdan kötü ve sakat bir duygu olarak görülmelidir. Ve genel olarak bencillik dediğimiz şey budur” (akt. Copleston 1991, 240).

Norman Fiering gibi kimi yazarlarca 18. yüzyıl Amerika’sında en etkili ve saygı duyulan ahlak filozofu olarak nitelendirilen Francis Hutcheson ise, Shaftesbury’nin ‘ahlak duygusu’ kuramını geliştiren ve popüler kılan kişidir. “Hutcheson’ın Ahlak duygusunu yorumladığı *Erdem ve Güzellik Kavramlarımızın Kaynağı Üzerine Bir İnceleme*’si (1725) bütün bir İskoç Aydınlanmasına egemen olmuş ve hızla Amerika’ya yayılmıştır” (Wills 2002, 194).

¹¹ Bazı yazarlara göre Shaftesbury’nin ahlak duygusu kuramı kimi kuramsal sorunlar barındırır. Örneğin “ahlak duygusu kavramı hiçbir yerde açık bir şekilde tanımlanmamış ve açıklanmamıştır. *Characteristics*’in bazı bölümlerinde bu duygu akıl yetisinden ayrırt edilememekte diğer bölümlerde de doğuştan idelerle neredeyse aynı anlamda kullanılmaktadır” (Voitle 1955, 17).

Locke'un, insanı "haz ve acının duygular üzerinde etkisiyle belirlenen bir varlık olarak tasavvur etmesini, erdemin olanaklılığına bir tehdit olarak gören" Hutcheson, Wills'e göre, her ne kadar "Locke'un temel duygusal belirlenimini kabul etse de hayırseverlik erdemini muhafaza etmenin bir yolunu bulmuştu" (Wills 2002, 193-194). Hutcheson için de ahlâk duygusu bir 'duyu'nun ürünüdür ve 'değer yargılarının temeli' ahlâk duygusuna dayanır. "Ahlaksal duyunun birincil nesnelere istencin duygularıdır" (Copleston 1991, 249). O, bunu kendi ahlak kuramında önemli bir yer tutan 'sevecen duygular' ya da 'iyilikseverlik duyguları' olarak adlandırır. "Hutcheson'ın ötekilere yönelik olan ahlak duygusu, bencilliğin değil, toplumsallığın, iyilikseverliğin ilkesidir" (Jayne 2009, 5).

"Öz-sevgiden doğan eylemler başkalarını incitmiyorlarsa ve iyilikseverlikle bağdaşmaz değillerse kötü değildirlere; ama öte yandan böyle eylemlere ahlaksal olarak iyi de denemez. Ahlaksal olarak iyi olanlar yalnızca iyiliksever eylemler ya da duygulardır. Böylece Hutcheson erdemi iyilikseverlikle anlamdaş yapma eğilimindedir: Dingin, evrensel iyilikseverlik, evrensel mutluluk isteği olarak, ahlakta egemen ilke olmalıdır." O, bu yaklaşımıyla esasında Klasik Çağın bireyci hazcılığına toplumsal bir boyut kazandırarak yararcılığı önceler. Hutcheson şöyle yazar: "Eylemden doğması beklenen mutluluğun eşit derecelerinde erdem mutluluğun ulaşacağı kişilerin sayısı ile orantılıdır (...) öyle ki en büyük sayı için en büyük mutluluğu yaratan eylem en iyi; sefaletle yol açan ise en kötüdür" (Copleston 1991, 250 ve 252).

David Hume'un kuzeni Henry Home ya da yaygın bilinen adıyla Lord Kames (1696-1782), Jefferson'ın Bildirge'yi kaleme almadan önce, henüz bir hukuk öğrencisiyken okuduğu ve kendisini en fazla etkileyen hukukçu-düşünürlerden biri, hatta "bir entelektüel kahramandır" (Wills 2002, 201). Chinard'a göre, "Bildirge'nin ilanından önce Kames'in Jefferson üzerindeki etkisi olağanüstüydü. Bu İskoçyalı hukukçu onun için bir akıl hocası ve rehberdi" (Chinard 1929, 30). Jefferson, Thomas Law'a mektubunda (1814) Lord Kames'i ahlak duygusu öğretisinin "en yetkin savunucularından biri" olarak nitelendirir (Jefferson 1944, 640).¹²

"Locke'un *Hiristiyanlığın Uygunluğu*'nda (*Reasonableness of Christianity*) savunduğu gibi Kames de *Ahlaklılığın ve Doğal Dinin İlkesi Üzerine Denemeler*'inde (*Essays on the Principle of Morality and Natural Religion*), Samuel Clarke'ın yazılarına cevaben, soyut akıl yürütmenin doğanın yasasından kaynaklanan ahlak kurallarının bilgisinin edinilmesinde etkili olmadığını savunmaktaydı" (Jayne 1998, 67). Kames, insanların Tanrı tarafından ahlak duygusu adı verilen içkin bir duyguyla donatıldığını, bu duygunun insanlara ahlaki ödevlerin bilgisini verdiğini ve onların bu ödevleri yerine getirmelerine olanak sağladığını savunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, doğanın yasasının bilinmesinin bu içsel ahlak duygusu ile mümkün olduğunu düşünmekteydi.

Kames, insanda ahlaki davranışa yol açan şeyin ne olduğunu incelerken insan doğasını ikiye ayırır. İlkini 'iştahlar', 'tutkular' ve 'beğeniler'den (*affections*) oluşan 'eylem

¹² Jefferson, aynı mektupta Kames'in *Doğal Dinin İlkeleri* kitabını en son okuduğundan bu yana elli yıl geçtiğini de ekler. O tarih ise 1764 yılına, yani Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilan edildiği tarihin on iki yıl öncesine denk gelir.

ilkeleri' olarak adlandırır. Bu ilkeler insanı eyleme sevk eder ve başlıca beş kısma ayrılır. Bunlardan ilki yaşama sevgisidir. Bu *sevgi* yaşamı sürdürme arzusunun kaynağıdır ve "tüm içgüdülerin en güçlüsüdür". İkincisi Kames'in 'ben-sevgisi' olarak adlandırdığı 'kendi mutluluğumuz' için arzu duymadır. Üçüncüsü sadakat ilkesi, "sözün tutulması (...) ve genel olarak güven vermedir. Dostluk bu kategori içinde yer alır çünkü bir güven ilişkisi içerir. Dördüncüsü minnettarlık ve beşincisi de hayırseverliktir" (Kames 1751, 77).

Kames, insanın ahlaksal davranışının ilk boyutunu oluşturan bu beş ilkenin, ikinci boyut, yani 'ahlak duygusu' tarafından yönetildiğini savunur. Ahlak duygusunun amacı ve görevi hangi ahlak ilkelerini yerine getireceğimiz hangisinden kaçınacağımız konusunda yol göstermektir. O, Tanrının içimizdeki sesi, yani vicdan olarak da adlandırdığı ahlak duygusunun doğanın ahlaksal yasalarını bulmada akla başvurmaya ihtiyacı olmadığını düşünür. Ona göre, nasıl ki, renk, tat, koku ya da güzellik ve çirkinlik *gibi* nesnelere ikincil niteliklerinin algılanmasında aklın bir rolü yoksa insanın istençli (*voluntary*) eylemlerinin nitelikleri olan doğruluk ya da yanlışlığın kavranması da hiçbir düzeyde akıl yürütmeye bağlı değildir. Bunlar sezgisel algının konusudur. "Masum bir bebeği bir kurdun ağzından kurtarmanın, aç bir insanı doyurmanın ya da bir çıplağı giydirmenin doğru eylemler olduğunu ispatlamak için herhangi bir düzeyde akıl yürütmeye ihtiyaç yoktur" (Kames 1802, 5).

Öte yandan Kames, ahlaki *anlamda* doğru ya da yanlış olana ilişkin farklı ülkelerde hatta aynı ülkede farklı zamanlarda çok farklı kanaatlerin olmasının doğal olduğunu düşünür.¹³ Bu çeşitlilik ahlaktaki sağduyu gerçeğinin aksini ispatlamaz; bu, sadece ahlak duygusunun tüm zamanlarda ve tüm ülkelerde aynı oranda mükemmel olmadığını kanıtlar. Bu farklılıklar eğitimden kaynaklanır. Kames'e göre, bireyler gibi uluslar da güzel sanatlarda olduğu gibi ahlaklılıkta da yavaş yavaş olgunlaşır.

Ahlak duygusunun yol açtığı ahlak yasasının uygulanmasına gelince, Kames burada adalet ve hayırseverlik ayırımına gider. "Adalet, başkalarına zarar verecek hareketlerden kaçınmaktır; hayırseverlik ise, başkalarına faydası dokunacak eylemlerde bulunmaktır. Adalet "ana erdem"dir çünkü bu erdem toplum için zorunludur. Herkesin birbirine zarar verdiği bir toplum varlığını sürdüremez. Diğer taraftan hayırseverlik başkalarına faydalı da olsa toplum için zorunlu değildir ve bu nedenle 'ikincil erdem'dir." "Adil davranışlar belli bir haz verir fakat hayırsever eylemlerin verdiği tatminle kıyaslandığında bu haz daha azdır" (Kames 1751, 103). Dolayısıyla Kames, hayırsever eylemleri isteğe bağlı ve ödev niteliğinde olmadığından daha değerli bulur.

Diğer ahlak duygusu kuramcıları gibi Kames için de insan toplumsal bir varlıktır. "*İnsan apaçık bir şekilde toplum içinde yaşamaya meyillidir. Çünkü insanlar ayrı ayrı yaşadığında tüm varlıklar arasında en zayıfı, toplum halinde ise, en güçlüsüdürler. Bu*

¹³ Locke gibi Kames de kitabında bu türden farklılıklara bazı örnekler verir. Bazı milletlerde bir insanın kendi çocuklarını köle olarak satması ve kendi bebeklerini vahşi hayvanlara terk etmelerinin meşru olması ya da ebeveynlerin suçları yüzünden çocuklarının cezalandırılması ya da insan kurban etmelerin genel bir pratik olması gibi (Kames 1802, 9).

nedenle karşılıklı yardım toplumun başlıca amacıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için de karşılıklı güven zorunludur” (Kames 1751, 67).

Bazı yazarlara göre Jefferson, “erdemın için ve sezgisel bir yeti olduğu yönündeki düşüncelerini Shaftesbury, Hutcheson ve Lord Kames’in görüşleri üzerine inşa eder” (Golden ve Golden 2002, 25). Bunlar arasında ise özellikle Kames öne çıkar.

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında İskoç ahlak felsefesi Amerikan üniversitelerinin müfredatının temel bir parçasıydı. “Jefferson, ahlak duygusu kuramıyla Bağımsızlık Bildirgesi’ni kaleme almadan önce tanışmış” (Wills 2002, 199) ve ahlak duygusu kuramcılarının öğretilerini genç yaşta özümsemişti. Bu tanışıklığın –otobiografisinde entelektüel gelişiminde önemli bir yeri olduğunu söylediği ve kendisiyle tanışmış olmasını da büyük bir şans olarak nitelendirdiği– Profesör William Small vasıtasıyla olması kuvvetle muhtemeldir (Jefferson 1944, 4). Jefferson, henüz *College of William and Mary*’de hukuk öğrenciyken ilk etik, retorik ve edebiyat derslerini İskoçya’da doğan ve eğitimini orada alan Small’dan almıştı.

Ahlak duygusu kuramcıları için olduğu gibi Jefferson için de insanın toplumsal bir varlık–kendi tabiriyle ‘insanın topluma yazgılı’–olması ile ahlak duygusu kavramlaştırması arasında güçlü bir ilgi vardır. Thomas Law’a mektubunda (1814) “Yaratan, toplumsal eğilimleri yerleştirmeden insanı toplumsal bir hayvan kılmaya niyetlenmiş olsaydı gerçekten acemi bir sanatçı olurdu” (Jefferson 1944, 638) diye yazan Jefferson’a göre, insan toplumsal bir varlık olduğu için “ahlaklılığı da bu amaç istikametinde şekillendirilmek durumundaydı” (Jefferson, 1944, 430). Francis Gilmer’e mektubunda (1816) ise, tıpkı Kames gibi insanın doğasının bir gereği olan “toplumsal ilişkinin, -içgüdüsel- adalet duygusu olmadan sürdürülemeyeceğinden” bahseder.

Jefferson’a göre, toplumsal bir varlık olan insan, ‘ahlaklılığın gerçek temeli’ olarak gördüğü “bir doğru ve yanlış duygusuyla donatılmıştır.” O, bu duyuyu–aynı anlama gelecek şekilde– ‘ahlak duygusu’, ‘vicdan’ ve ‘ahlaki içgüdü’ olarak adlandırır. “Bu duyu, görme ve işitme duyularıyla aynı oranda insan doğasının bir parçasıdır. İnsanın kolu ve bacağı nasıl onun bir parçasıysa ahlak duygusu da aynı oranda insanın bir parçasıdır” (Jefferson 1944, 430-431). Öyle ki, “ahlaki içgüdü insan karakterine işlenen en parlak taşır ve onun yokluğu en çirkin fiziksel bozukluklardan bile daha aşağılayıcıdır” (Jefferson 1944, 640).

Jefferson’ın ahlaklılığın temelini soyut akıl yürütmede arama çabaları ya da ahlaksal davranışlarımızda aklın rolüne yönelik tutumu–diğer ahlak duygusu kuramcılarında olduğu gibi– problematik ya da çelişkilidir. O bir yandan, “ahlakın, insan mutluluğu için zihnin muğlak kombinasyonlarıyla riske atılmayacak kadar temel olduğunu ve bu nedenle doğanın, ahlakın temelini bilimde değil, duyguda attığını”¹⁴ yazarken (Jefferson 1944, 404) diğer yandan ahlaksal meseleleri değerlendirmede aklın rolünü bütünüyle yadsımaz:

¹⁴ Bu çabayı sergileyenlerden biri de *The Religion of Nature Delineated* kitabıyla vahye başvurmadan matematiksel bir model üzerine bir etik sistem kurmaya çalışan İngiliz teolog William Wollaston’dır (1659-1724). Jefferson’a göre “ahlaklılığın temelini doğruluk (*truth*) olduğunu savunan Wollaston’ın teorisi en tuhafıdır” (Jefferson 1944, 637).

(...) Bu duygu gerçekten de belli bir dereceye kadar aklın rehberliğine ihtiyaç duyar. Fakat bunun için gerekli olan az bir miktardır; hatta bizim sağduyu dediğimiz şeyin daha azı. Bir ahlaksal sorunu bir çiftçi ve bir profesöre anlattığında çiftçi, profesör kadar hatta çok kere daha iyi karar verecektir. Çünkü çiftçi yapay kurallar tarafından yanlış yönlendirilmemiştir (Jefferson 1944, 431).

Bu nedenle Jefferson'a göre "bizi yaratan, eğer ahlaki davranış kurallarını bilim meselesi yapsaydı, beceriksiz olurdu" (1944, 430). Çünkü bu bilime sahip olmayan insanlar sahip olanlara kıyasla çok daha fazladır. Doğruluk, "şüphesiz ahlaklılığın bir dahıdır ve toplum için çok önemlidir. Ancak onu ahlaklılığın temeli olarak sunmak, bir ağacı köklerinden söküp havada ters çevirdikten sonra dallarından birini toprağa dikmeye benzer" (Jefferson 1944, 637).

Jefferson, 'kişisel çıkar', daha doğrusu 'ben-sevgisi' ya da *egoizmi* ahlaklılığın temeli olarak savunan yaklaşımların soyut akıl yürütmeye ya da *το καλον* (*güzellik*) gibi teorilere dayanan temellendirmelerden daha makul bir alternatif olarak görüldüğünü dile getirir. Ancak ona göre "ahlaklılığın sınırlarını diğerleriyle olan ilişkimiz oluşturduğundan, bizzatlı kendimize karşı ödevimiz olmadıktan ve yükümlülük iki tarafı gerekli kıldığından ben-sevgisi ahlaklılığın bir parçası değildir. Gerçekte onun bütünüyle karşıtı; erdemin tek düşmanıdır. Bizi, sürekli kendi arzularımızın esiri kılarak diğerlerine olan ahlaksal ödevlerimizi ihmal etmemize neden olur" (Jefferson 1944, 637). Bu nedenle Jefferson'a göre "ahlak kuramcıları ve dindarlar ahlaklılığın uygulanması önündeki tek engel olarak bunu gördüler. İnsandaki bencil eğilimleri ortadan kaldırdığımızda erdemin hayata geçirilmesi önündeki tek engel de ortadan kalkar. Veyahut, bu eğilimlerimizi eğitim, öğretimle bastırdığımızda ya da sınırladığımızda erdem rakipsiz kalır. Bu nedenle geniş anlamda egoizm ahlaksal eylemin kaynağı olarak sunuldu. Açları doyururuz, muhtaçları giydürürüz, hırsızlarca darp edilenin yaralarını sararız, üzerine yağ ve şarap dökerek onları sarar, kendi hayvanımıza bindirip bir hana götürür; [ve ona bakarız] çünkü bu eylemlerden haz alırsız denildi."¹⁵ Jefferson'a göre bu görüşün "en hünlerli savunucusu dünyadaki en iyi insanlardan biri olan Helvetius'tur." Çıkarı sadece maddi çıkar ile özdeşleştirmez. Çıkar, Helvetius için "hazza yol açan ve acıdan kaçınmamızı sağlayan her şeydir" ve Jefferson bu iyi eylemlerin bize haz verdiği konusunda Helvetius ile hemfikiridir. Fakat Jefferson'a göre "Helvetius, asıl noktanın bir adım gerisindedir." Çünkü o iyi eylemler "neden haz verir?" sorusunun yanıtını vermez." Bunun yanıtı Jefferson'a göre "doğanın kalbimize diğer insanları sevmeyi, onlara karşı ödev duygusunu, özetle ahlaki bir içgüdüyü yerleştirmiş olmasıdır" (Jefferson 1944, 638).

Öte yandan Jefferson her insanın ahlak duygusuna sahip olmayabileceğini ama istisnaların da kuralı bozmayacağını dile getirir. "İstisnaları genel bir kurala çevirmek hatalı bir akıl yürütme olacaktır. Bazı insanların görme ya da işitme duygusundan yoksun olarak dünyaya gelmesi, bu yetilerin insanın genel tanımından çıkarılmasıyla sonuçlanamaz ya da bunların türün genel karakteristiği olmadığına bir kanıt teşkil etmez" (Jefferson 1944, 639).

¹⁵ Aynı örneklerin Lord Kames tarafından da kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Yukarıda Locke tarafından da savunulduğu vurgulanan insanda ahlak duygusunun mevcudiyetine karşı getirilen başlıca argümanı Jefferson şöyle özetler: “Eğer doğa, bize, bizi erdemli davranışlara yönelten ve erdemsiz davranışlara karşı uyarıcı böyle bir duygu verseyse, o zaman doğa bizi bu iki davranış setinden hangilerinin erdemli hangilerinin erdemsiz olduğunu–belli bazı emareler vasıtasıyla–bilecek şekilde tasarımlardı. Oysaki biz, aynı eylemlerin bir ülkede erdemli başka bir ülkede erdemsiz sayıldığını biliyoruz.” Bu argümana Jefferson fayda bağlamında bir yanıt getirir. “Doğa, *faydayı* insana erdemini ölçütü ve sınaması kıldı. Farklı ülkelerde farklı koşullar, farklı alışkanlıklar ve rejimler altında yaşayan insanlar farklı gereksinimlere sahip olabilir. Bu nedenle aynı edim bir ülkede yararlı ve bu nedenle de erdemli olabilirken bir başkasında zararlı ve erdemsiz olabilir.”

Öte yandan ahlak duygusu insanların doğası gereği sahip oldukları bir yeti de olsa geliştirilmeye müsaittir ve hatta geliştirilmelidir. Jefferson, tıpkı Kames gibi ahlak duygusunun ya da erdeme dönük eğilimlerin pratikle ve iyi edebi eserler okuyarak güçlendirilebileceğini savunur. 1771 yılında Robert Skipwith’e mektubunda şöyle yazar:

Erdem ilkeleri ve uygulamalarını geliştirmeye katkı sağlayacak her şey faydalıdır. Örneğin, her gerçek hayırsever ya da kadirşinas edim –ister bu edime [bizatihi] tanık olunsun isterse tahayyül edilsin– tanıtıldığı zaman biz bu edimin güzelliğinden derinden etkileniriz ve aynı edimi kendimiz de gerçekleştirmek için güçlü bir arzu hissederiz. Aksine, herhangi zalime davranış gördüğümüzde ya da okuduğumuzda onun çarpıklığından iğrenir ve onu bir erdemsizlik örneği olarak idrak ederiz. Şimdi, bu türden her duygu bizim erdeme yönelik eğilimlerimizin bir alıştırmasıdır ve zihnin eğilimleri bedeninin uzuvları gibi alıştırmayla güç kazanır.

Dolayısıyla Jefferson da diğer bazı ahlak duygusu kuramcıları gibi insanın doğuştan sahip olduğu ahlaksal niteliklerinin geliştirilmesinde duygulara hitap eden bir eğitimin önemine vurgu yapar.

Jefferson ve İsa’nın Ahlaksal Öğretileri

İsa’nın ahlaksal öğretileri, Jefferson’ın ahlaksal görüşlerinin şekillenmesinde ve mutluluk kavrayışında rol oynayan bir diğer önemli etkidir. “İsa’nın öğretisinin yalın ve bütünüyle insanın mutluluğuna yönelik olduğunu” düşünen Jefferson kimi yazarlara göre “evrenin yaratıcısı Tanrıya inanan bir teist” idi. “Bağımsızlık Bildirgesi’nden önce Ortodoks Hıristiyan insan tasarımı reddeden ve heteredoks bir görüş benimseyen Jefferson’ın Tanrısı, İncil’in Tanrısıyla özdeş değildi” (Peterson 1970, 51).¹⁶ O, bir mektubunda “İsa’nın sahici buyruklarına değil ama Hıristiyanlığın bozulmuş kısımlarına gerçekten de karşı olduğunu” yazar (Jefferson 1944, 567). ‘Doğanın Tanrısı’ ya da Doğal Teolojinin Tanrısı, bireyleri ahlaksal bilgiye bağımsız bir şekilde erişebilme olanağıyla donatmıştır. Tanrının biz insanları ahlaki özneler olarak biçimlendirdiğini düşünen Jefferson, bireyleri “Kilisenin, kutsal kitabın ve ruhban sınıfının otoritesinin üzerine çıkarır” (Jayne 1998, 62).

¹⁶ Ortodoks Hıristiyan insan tasarımına göre, erkekler ve kadınlar Hıristiyanlığın ‘ilk günah’ öğretisi nedeniyle bozulmuş, kötü bir doğaya sahiptir ve bu nedenle ahlaksal konularda alacakları kararlar bakımından güvenilirmezdirler. Dolayısıyla Tanrı, ahlaksal bilginin tek güvenilir kaynağıdır ve insanlar bu kaynağa yalnızca kutsal kitap, Kilise ve ruhban sınıfı aracılığıyla erişebilirler.

Jayne'a göre "Jefferson'ın bu heteredoks dini görüşleri genel olarak Aydınlanma bakış açısından ve özeld de Lord Viscount Bolingbroke'ın yazılarından kaynaklanır" (Jayne 1998, 19).¹⁷

Jefferson, Dr. Benjamin Rush'a yazdığı mektubuna (1803), İsa'nın ahlaksal öğretisini Musevi inancı ve Sokrates, Epikuros, Epiktetus, Seneca gibi Antik dönemin ahlakçı filozofların öğretileriyle karşılaştırdığı bir özet eklemiştir. Ona göre, filozofların önermeleri büyük oranda kendimizin ve zihnimizin sükûnetini bozan tutkularımızın yönetilmesiyle ilgilidir. Felsefenin bu alanında bu filozoflar gerçekten mükemmeldirler. Ayrıca filozoflar öğretilerinde hısım-akraba ve dostları kucaklamakta ve vatanseverliği ya da ülkemizi sevmeyi aşlamakta ya da öncelikli bir ödev olarak görmekteydirler. Ancak gene de diğerlerine karşı ödevlerimiz söz konusu olduğunda bu düşünürler yetersiz kalmaktadır. Filozoflar, komşularımıza ve hemşerilerimize karşı ödevlerimizi adalet bağlamında öğretmekte ama meseleyi hayırseverlik bağlamında hemen hiç ele almamaktadırlar. Onlar barış, iyilikseverlik ve insan sevgisi aşılama ya da bütün bir insanlık ailesini iyilikseverlikle kucaklama bakımından yetersiz kalmaktadırlar (Jefferson 1944, 569).

Jefferson'a göre, kısa süren yaşamı –Sokrates ve Epiktetus gibi– öğretilerini içeren hiçbir yazılı metin bırakmamış olması ve takipçileri arasındaki hizipler ve çarpıtmalar gibi kimi dezavantajlarına rağmen, İsa'nın ahlak öğretisi insanlar tarafından öğretilen en mükemmel ve yüce ahlak sistemidir. Onun akrabalık ve dostlukla ilgili ahlaksal öğretileri filozoflarınkinden daha saf ve mükemmeldir. Sadece akraba ve dostlara değil, tüm insanlara yöneliktir. Ayrıca evrensel iyilikseverlik telkin etme bakımından daha öteye gider. İsa'nın ahlaki öğretileri tüm insanları sevgi, hayırseverlik, barış, müşterek ihtiyaçlar ve yardımlarla bağlar (Jefferson 1944, 570).

Buraya kadar ele alınan hususlar birarada değerlendirildiğinde Jefferson'ın etikteki yaklaşımı ve mutluluk kavrayışının ana hatları, genel olarak Epikuros (ve kısmen Stoacılar), Locke, İsa'nın ahlaksal öğretileri ve "ahlak duygusu" kuramcılarının bir sentezinden oluşur. William Short'a mektubunda (1819) "bazen, henüz iyi bir çevirisinin yapılmadığını düşündüğüm Epiktetos'u çevirmek istiyorum" diyen Jefferson, "Gassendi'nin *Syntagma*'sında yer alan Epikuros'un gerçek öğretilerini ve İsa'nın güzel sözlerinden ve imgesinden bir özeti de bu çeviriye eklemeyi düşündüğünü" yazar (Jefferson 1944, 695). Ona göre, "Epiktetus ve Epikuros kendimizi yönetmemiz için gerekli olan yasaları vermiş, İsa'nın öğretileri ise, diğerlerine karşı borçlu olduğumuz ödevler ve hayırseverlikle onları tamamlamıştır" (Jefferson 1944, 694).

Başka bir ifadeyle, Jefferson ne Antik Çağın büyük ahlakçılarının öğretilerinin ne de Tanrı sevgisinin tek başına ahlaklılığın temeli olabileceğini düşünür: "Tanrı sevgisi, genellikle, Tanrıya karşı ve insanlara karşı ödevlerimiz olarak ayrılan ahlaksal ödevlerimizin bir

¹⁷ Jefferson, her insanın kendi aklının teoloji ve din alanında tek otorite olduğuna katı şekilde inanıyordu. "Bu inanç kısmen Bolingbroke'ın–Kilise otoritesi ve vahiy geleneğine yıkıcı saldırılar içeren- yazılarından kaynaklanmaktaydı. Bu inancın ayrıca Locke'un *Of the Conduct of Understanding* okumalarından da kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir" (Jayne 1998, 56).

dalıdır.” Ancak bazılarının savunduğu gibi “doğru eylemi sadece Tanrı sevgisine ve bu davranışın Onu mutlu ettiği inancına dayandırdığımız taktirde ateistin ahlaklılığı meselesi ortaya çıkacaktır.” Çünkü örneğin, Diderot, D’Alembert, D’Holbach, Condorcet gibi Fransız Aydınlanmasının tanrıtanımaz düşünürleri Jefferson’a göre “en erdemli insanlar arasında sayılırlar.” Dolayısıyla, ahlaklılığın ya da “onların sahip olduğu erdemini temelini Tanrı sevgisinin dışında bir yerde aramalıdır” (Jefferson 1944, 637).

Sonuç

Öncelikle Jefferson’ın Batı düşünce tarihinin kadim bir geleneğinin, Sokratik geleneğinin, takipçisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, yaşamı boyunca ahlaklılığın temeli üzerine kafa yoran Jefferson, siyaseti hiçbir zaman etik sorunlardan ya da etik değerlerden bağımsız düşünmemiştir. Jefferson’da “ahlaksal değerler mutluluk için çok temel olmakla” (Jefferson 1944, 395) kalmaz; George Logan’a mektubunda (1813) yazdığı gibi “barış, refah ve özgürlük de ahlakla çok yakın bir ilişki içindedir.”

Diğer pek çok çağdaşı için olduğu gibi Jefferson için de mutluluk ahlaklılığın bir ölçütü, kişisel bir amaçtı. Bir Epikurosu olan fakat aynı zamanda Stoacılığın önemli ahlakçı filozoflarından da etkilenen Jefferson’ın mutluluk kavrayışının ilk boyutu bireyseldir. O –basiret, ölçülülük, metanet ve adalet gibi– bazı erdemler aracılığıyla kişilerin iç huzuru ve mutluluğu yakalayabileceğine inanır ve başta Epikuros olmak üzere Antik düşünürlerde kişilerin –etik ve pratik– yaşamda ihtiyaç duyacağı belli davranış ilkeleri bulur. Bu ilkelerin en başında Epikuros’un ‘gerçek mutluluk’ olarak adlandırdığı *ataraxia*, yani fiziksel ve zihinsel anlamda acının yokluğu gelir.

Esasında bu ilke çağdaş insan hakları fikrinin dile getirdiği kimi taleplerle de büyük ölçüde örtüşür. Yaşamın nihai amacı olan mutluluğun bir parçası olan bedensel gönenc; bedensel acıların yokluğu, iki grup temel hakla doğrudan ilişkilidir. Günümüzde ‘kişi güvenliği hakları’ olarak adlandırılan yaşama hakkı, işkence ve kötü ya da insanlık dışı muamele yasağı gibi yasaklar esasında doğrudan kişilerin bedensel esenliğini güvence altına almayı amaçlayan normlardır. Bedenin gönenciyle ilgili diğer bir grup temel hak ise beslenme, barınma, sağlık gibi haklardır ki, bu haklar kişilerde gene aslında bedensel acılara yol açan ve insanının değeriyle (onuruyla) bağdaşmayan koşulların ortadan kaldırılmasını talep eder.

Bu türden hak talepleri aynı zamanda Epikuros’un *zorunlu* ve *doğal* ihtiyaçlar ya da arzular adını verdiği –ve giderilmediğinde acı ya da mutsuzluk sebebi olan– arzulara temelini bulur. Ancak günümüzde giderilemeyen ya da yoksun kalınan bu türden ihtiyaçlar artık sadece genel bir mutsuzluk sebebi olarak görülmez: Böylesi ihtiyaçların giderilmediği durumlar insan hakları ihlali olarak da adlandırılır. Kişilerin nihai amacı olarak mutluluğun diğer bir koşulu olan zihinsel ya da ruhsal dinginlik de bedeninin acılardan korunabilmesiyle doğrudan ilgilidir. Jefferson’ın–Epikuros’un etik öğretisinden yola çıkarak –zihnin arzusuyla birlikte– iki temel hastalığından biri olarak gördüğü ‘korku’nun başlıca kaynaklarından biri yukarıda değinilen bedene ya da insanın maddi-manevi (psşik) varlığına yönelik tehditlerdir. Bu tehditlerin asgariye indirilmesi korkunun (zihinde) huzursuzluğa dolayısıyla da mutsuzluğa yol açmasını engeller. Benjamin Franklin’e göre

de rasyonel varlığın mutluluğu “sağlam bir zihinde, sağlıklı bir bedende, yaşamın temel gereksinimlerinin karşılanmasında bulunur” (McMahon 2006, 313).

İnsan hakları fikrinin gelişimine bakıldığında yukarıda değinilen –kişi güvenliği ve asgari geçim olanaklarının sağlanması gibi– kimi hak taleplerinin temeli, Epikürosçu yaşama ilkesinde, yani insanın varlık yapısında; acıdan kaçınma ve hazza yönelmede bulunabilir. Bu açıdan bir hak iddiası olarak mutluluğun peşinde olma, kendi başına bir temel (doğal) hak ya da insan haklarından biri olmanın ötesinde çağdaş insan hakları fikrinin farklı bir terimle dile getirilişi gibi görünmektedir. Başka bir ifadeyle çağdaş insan haklarının talepleri ya da gerektirdikleriyle mutluluğun peşinde olma hakkının talep ya da gerektirdikleri kısmen örtüşür. Ancak genel olarak bakıldığında mutluluk kavramı daha önce de ifade edildiği gibi son derece muğlaktır. Oysa insan hakları fikrine kaynaklık eden insan kavramı, mutluluğa nazaran çok daha açık ve insana dair (felsefi-antropolojik) bilgimiz çok daha fazladır. Dolayısıyla insan hakları normlarının gerektirdikleri konusunda bilgimiz de fazladır.

Öte yandan Epiküros’un mutluluk öğretisi genel olarak bireycidir; bireysel mutluluğu amaçlayan bir yaşama felsefesidir. Oysa devrim döneminde ve öncesinde Amerikalılar “mutluluğun yalnızca özel hayatta kalacağı ve yalnızca orada yaşanacağı taktirde hep birlikte mutlu olamayacaklarını biliyorlardı” (Arendt 2012, 165). Kamusal mutluluk terimi zamanın siyasal yazınında çokça kullanılmıştı. “Bir kişinin mutluluğu deneyimlemesi ve demokratik bir toplumun gelişebilmesi için özel ve kamusal iyi arasında anlamlı ve verimli bir etkileşim olması gerektiğini» savunan Jefferson için de “bireysel iyi, mutluluğun sağlanmasına katkı sağlayan bir faktör olmasına rağmen, onun asıl işlevi daha büyük bir kamusal mutluluğa hizmet etmektir” (Golden ve Golden 2002, 28). Jefferson’ın bu kamusal mutluluk görüşünün düşünsel arka planında yukarıda değinildiği gibi Ahlak Duygusu Okulu’nun ve İsa’nın ahlaki öğretilerinin önemli payı vardır.

Jefferson’ın mutluluk kavramlaştırmasını Epiküros’tan ayıran bir diğer nokta, yurttaşların kamusal/siyasal yaşama katılımlarına ilişkin görüşlerinde ortaya çıkar. Epiküros’un öğretilerinde siyaset ya da kamusal yaşama aktif katılım ruhun dinginliğini bozar ve bu nedenle bilge insan siyasetle zorunda kalmadığı sürece ilgilenmemelidir. Oysa “Jefferson –bir yaşam tarzı olarak– siyasal meselelere mesafeli durmayı savunmaz. Herkesin kendi kapasitesi oranında siyasal yaşama katılımını bir yurttaşlık ödevi olarak görür” (Holowchak 2013, 87). Bu anlamda “kamusal mutluluk, yurttaşın kamusal alana erişme hakkına, kamusal iktidarda payının olmasına –Jefferson’ın etkili ifadesiyle, ‘meselelerin yönetimine katılımcı’ olmaya– dayanır” (Arendt 2012, 165).

Esasında siyasal katılım insanın toplumsal/siyasal varlık olmasının doğal sonucudur. “Amerikalılar kamusal özgürlüğün, kamusal işlerde paydaş olmaya dayandığını ve kamuyla ilgili bütün etkinliklerin asla bir yük oluşturmadığını, aksine bunları kamusallaştırabilenlere başka hiçbir yerde kazanamayacakları türden bir mutluluk bahşettiğini biliyorlardı.” Onlar Arendt’e göre kamuyla ilgili bütün etkinliklere “bir görev olarak ya da kendi çıkarları adına değil, zevk aldıkları için katılmaktaydılar” (Arendt 2012, 154). Jefferson için de kamusal

sorunları çözmek amacını güden siyasal katılım; “Kongre’deki yaşam, yani, konuşmanın, yasamanın, işleri halletmenin, ikna etme ve ikna olmanın hazları, ebedi saadeti önceden tatmaktı” (Arendt 2012, 171).

Ayrıca Jefferson için mutluluk ister bireysel olsun isterse kamusal olsun her zaman yurttaşların eğitimiyle doğrudan ilgilidir. Çünkü o, ülkenin refahının ve siyasal kurumların işleyişini bütün yurttaşların eğitime bağlı olduğunun ve eğitimin kamusal mutluluğun çoğalmasına yardımcı olacağına bilincindeydi.

Son olarak vurgulanması gereken bir diğer husus da mutluluk ile devletin ya da hükümetin amaç ve işlevleri arasında kurulan ilgidir. Fransız ve Amerikan devrimlerinin öncesinde “Atlantik’in her iki yanındaki yazar tayfası, halkın refahı ve kamusal mutluluk bağlamlarında ‘Yönetimin amacı nedir?’ gibi eski bir soruyu cevaplamayı denemişlerdi” (Arendt 2012, 173). Örneğin, Thomas Jefferson, John Adams, James Wilson ve diğer pek çok devrimci devlet adamı için bir siyasal elkitabı olan *Milletler Hukuku (Law of Nations)* adlı eserinde Emer de Vattel (Ford 1951, 446) sivil toplum ya da devletin amacına ilişkin şunu yazar: “Sivil toplumun hedefi ya da amacı kendi yurttaşlarının gereksinimini, esenliğini ve yaşamdan keyif almalarını, genel olarak mutluluklarını sağlamaktır” (Emer de Vattel 1797, 5).¹⁸ “İnsanın özgürlüğü ve mutluluğunun her meşru yönetimin yegâne amacı olduğunu” –Bağımsızlık Bildirgesi de dahil olmak üzere– sıkça dile getiren Jefferson için bu amaç onun siyaset felsefesinin birincil ilkesidir. Tıpkı günümüzde, insan haklarının egemen kılınmasının devletlerin başlıca amacı ve işlevi olması gibi.

Kaynakça

- Annas, Julia. 1993. *The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press.
- Arendt, Hannah. 2012 [1963] *Devrim Üzerine*. çev. O. E. Kara. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bassani, L. M. 2010. *Liberty, State, Union: The Political Theory of Thomas Jefferson*. Georgia: Mercer University Press.
- Becker, Carl. 1943. What is still living in the political philosophy of Thomas Jefferson. *Bulletin of the American Association of University Professors* 29(5), 660-678.
- Bober, S. N. 2007. *Thomas Jefferson: Draftsman of a Nation*, Charlottesville: University of Virginia Press.
- Chinard, Gilbert. 1929. *Thomas Jefferson: The Apostle of Americanism*. Boston: Little, Brown and Company.
- Copleston, Frederick. 1991. *İngiliz Görgücülüğü: Hobbes, Locke, Berkeley*. çev. A. Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.

¹⁸ Emer de Vattel’e göre de “akıl ve duyguyla donanmış her varlığın en büyük amacı mutluluktur” (Emer de Vattel, 1797, vii).

- Dalai Lama. 2012. *Mutluluk Sanatı / Kutsal Dalai Lama ve Howard C. Cutler, M.D.* çev. G. Tokcan. İstanbul: Klan Yayınları.
- Emer De Vattel. 1797. *The Law of Nations or Principles of the Law of Nature*, London.
- Ford, C. J (1951.) Natural law and pursuit of happiness. *Notre Dame Law Review* 26(3), 429-461.
- Gerber, S. L. 1993. Whatever happened to the Declaration of Independence? A commentary on the Republican revisionism in the political thought of the American Revolution. *Polity* 26(2), 207-232.
- Golden, L. J. ve A. L. Golden. 2002. *Thomas Jefferson and the Rethoric of Virtue*. Oxford: Rowman & Littlefield Publisher.
- Gökberk, Macit. 1990. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hale, Daryl. 1997. Thomas Jefferson: Sublime or sublimated philosopher? *International Social Science Review* 72(3/4), 75-83.
- Hardt, Michael. 2012. *Thomas Jefferson: Bağımsızlık Bildirgesi*. çev. G. Kurt. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Holowchak, Mark. 2013. *Dutiful Correspondent: Philosophical Essays on Thomas Jefferson*, Rowman & Littlefield Publishers.
- Jayne, Allen. 1998. *Jefferson's Declaration of Independence: Origins, Philosophy & Theology*. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.
- Jefferson, Thomas. 1944. *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson*. ed. A. Koch & W. Peden. New York: Random House.
- Kames, Lord. 1751. *Essay on the Principle of Morality and Natural Religion*. Edinburgh: R. Fleming.
- Kames, Lord. 1802. *Sketches of the History of Man*. Glaskow: Gray, Maver, and Co. Booksellers.
- Kant, Immanuel. 1982. *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*. çev. İonna Kuçuradi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kenny, Anthony. 1966. Happiness. *Proceedings of the Aristotelian Society* 66, 93-102.
- Kuçuradi, İoanna. 2000. Felsefi etik ve meslek etikleri. *Etik ve Meslek Etikleri*. Yayına Hazırlayan. H. Tepe. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Locke, John. 2007. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*. I-II. Kitap, İstanbul: Öteki Yayınevi.
- McMahon, D. M. 2006. *The Pursuit of Happiness: A History from Greeks to the Present*. New York: Penguin Books.
- Peterson, D. M. 1970. *Thomas Jefferson and the New Nation*. New York: Oxford University Press.
- Schlesinger, A. M. 1964. The Lost Meaning of 'The Pursuit of Happiness' *The William and Mary Quarterly* 21(3), 325-327.
- Strauss, Leo. 2011. [1953] *Doğal Hak ve Tarih*. İstanbul: Say Yayınları.

- Vernon, Mark. 2011 [2008] *Mutluluk için Felsefe*. çev. E. Karadoğan. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Voitle, R. B. 1955. Shaftesbury's moral sense. *Studies in Philology* 52(1), 17-38.
- Yarbrough, M. J. 1997. The moral sense, character formation, and virtue. *Reason and Republicanism: Thomas Jefferson's Legacy of Liberty* içinde, der. Gary L. McDowell ve Sharon L. Noble, 271-303. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

The Right to the Pursuit of Happiness: What Exactly is it?

Abstract

The American Declaration of Independence has not only represented the birth certificate of the USA, but also has been involved in the most significant documents of political history. In the second paragraph of the declaration, which is the most philosophical and well-known section, it has been stated that "all men are created equal and are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the Pursuit of Happiness". However, although it has been expressed that all men are endowed with these rights is a *self-evident truth*, the nature of *the right to the pursuit of happiness* has never been that self-evident neither in the past nor today. The principle purpose of this study is, first, to investigate the reason of existence of the 'right to the pursuit of happiness' in such a declaration and the nature of the right. This is carried out by considering the ideas of Thomas Jefferson, the author of the Declaration of Independence, who popularized the right in question. The study thus addresses the question of whether the right to the pursuit of happiness is really a human right as well as its connection with the idea of modern human rights.

Keywords

The right to the pursuit of happiness, Declaration of Independence, Thomas Jefferson, human rights.

Y

olsuzlukla Mücadele: Bir Oyun Teorisi Analizi¹

Nesrin Dağ

Atılım Üniversitesi İktisat Bölümü, Politik Ekonomi Doktora Öğrencisi

Öz

Günümüzde yolsuzlukla mücadele devletlerin gündeminde her zaman yer almaktadır. Devlet, yolsuzlukla mücadele etme ya da mücadele etmeme kararı vermekle, bu olayın içindeki oyuncular olan yolsuzluğu yapan kişi ve buna göz yuman kişilerin kararını da şekillendirmektedir. Bu çalışmada yolsuzlukla mücadele etmenin oyun teorisi açısından incelenmesi yapılmaktadır. Devlet, rüşvet veren ve rüşvet alan oyuncular ile bunların oyun stratejileri, bir sıralı oyun kurularak incelenmekte, verdikleri kararların olası kazanımları hesap edilmektedir. Devletin, yolsuzlukla mücadele etmesi ve rüşvet verenin vermeme kararına varması, oyunun çözümü olarak bulunmuştur. Devletin yolsuzlukla mücadele edeceği bir yapı oluşturmasında hem kendi kazanımı olacaktır, hem de toplum bu faaliyetten bir kazanım elde edecektir.

Anahtar Kelimeler

Yolsuzluk, yolsuzlukla mücadele, rüşvet, oyun teorisi, oyun ağacı.

¹ Yazar, bu makaleye verdiği değerli yorumları için Doç.Dr. Seyit Mümin Cilasun'a teşekkür eder.

Giriş

Yolsuzluk, içinde rüşvet, iltimas, etik olmayan yollarla kazanç sağlama anlamları olan bir kavramdır. Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde “bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanma” olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, bireyler için olduğu kadar, firmalar, uluslararası kuruluşlar ya da devletler için de geçerlidir.

1997 yılında 34 OECD ülkesinin girişimiyle, *Yolsuzluk Algı Endeksi (Corruption Perceptions Index-CPI)* oluşturulmuştur ve her yıl Transparency International adlı kuruluş tarafından yayımlanmaktadır. Ülkeler 1’den 100’e kadar derecelendirilmektedir. Yolsuzluğun hiç olmadığı ülke için 100, çok yoğun yolsuzluğun olduğu ülke için 1 değeri verilmektedir. Buna göre 2012 yılında 176 ülke arasında yolsuzluğun en az olduğu ülkeler olarak, 90 puan ile Danimarka, Finlandiya ve Yeni Zelanda gelmekte, Türkiye 49 puanla 54. sırada bulunmaktadır. Bu endekse göre 50 puanın altındaki ülkelerin yolsuzluk düzeyi kritik olarak kabul edilir ve Dünyanın üçte ikisi bu durumdadır. Kanada ve Hollanda 9., Almanya 13., Japonya ve UK 17., USA 19., Fransa 22., Brazilya 69., İtalya 72., Yunanistan ve Hindistan 94., en son ülkeler ise Afganistan, Kuzey Kore ve Somali 174. olarak sıralanmaktadır (Transparency International 2012). Bu endeksin içeriğinde farklı anketler ve öznel unsurlar da bulunmakla birlikte endeksin önemi, ülkelerin iş yapış biçimlerini göstermesi, uluslararası yatırımcılara dolaylı olarak fikir vermesindedir. Sıralamada, gelişmiş ülkeleri yolsuzluğun az olduğu ülkeler olarak görmek şartıdır.

Transparency International tarafından ayrıca *Rüşvet Verenler Endeksi (The Bribe Payers Index-BPI)* yayımlanmaktadır. Bu endex, sanayileşmiş ve gelişmekte olan toplam 28 ülkedeki firmaların hangi seviyede rüşvete göz yumarak rekabet ettiklerini göstermeye çalışmaktadır. Ülkeler 0’dan 10’ a kadar derecelendirilmekte, ülkedeki firmaların iş yapmak için hiç rüşvet vermediği durumda 10 puan, her zaman rüşvetle iş yaptığı durumda 0 puan verilmektedir. İlk defa 1999 yılında yayımlanan endex, daha sonra 2002, 2006, 2008 yıllarında yayımlanmıştır. Son olarak yayımlandığı 2011 yılı değerlerine göre listenin en sonunda 6.5 puanla Çin, 6.1 puanla Rusya, listenin en başında 8.8 puanla Hollanda ve İsviçre gelmektedir. Türkiye 7.5 puanla aynı puanı taşıyan Tayvan ve Hindistan’dan sonra 21.sırada bulunmaktadır. Endeksi oluşturan ankette en çok hangi sektörde rüşvet verildiği de ortaya çıkmaktadır. BPI 2011’e göre, en çok rüşvet verilen sektörün kamu işlerinde ve inşaatlarında olduğu görülmektedir (Transparency International 2011).

Ayrıca Dünya’da yolsuzluğu azaltmak için oluşturulan bazı girişimler olmuştur. Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO) bunlardan biridir. Türkiye, Ocak 2004’ten bu yana GRECO üyesidir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 9). OECD’nin *Rüşvet ile Mücadele Sözleşmesi*’ni imzalamış, 2003’te çıkan *Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi*’ni 2006 yılında yasalaştırmıştır (5506 sayılı kanun). Böylece, dürüstlüğü, hesap verilebilirliğin ve kamusal işler ile kamu mallarının düzgün yönetiminin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Sözleşmeye uyulmamasının cezai yaptırımları bulunmaktadır.

Bu bağlamda iktisat yazınında da yolsuzlukla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Yolsuzluğun, toplum üzerinde sosyal, siyasal, sosyolojik, ahlaki etkileri olduğu gibi, ülkelerin

makroekonomik performansları üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Tanzi ve Davoodi (1998, 10), yolsuzluğun kamu yatırımlarını artırarak büyümeyi azalttığını göstermiştir. Ayrıca, yolsuzluğun büyüklüğü, ücretlerdeki ve maaşlardaki toplam harcamanın büyüklüğü ile bağlantılı olmakta, ücretler ve maaşlar ise hükümetin harcamalarının büyük bir kalemini oluşturduğu için hükümet harcamalarının büyüklüğü de düşük büyümeye yol açmaktadır. Tanzi ve Davoodi (1998, 10) ayrıca, yolsuzluğun mevcut altyapıda kalite kötüleşmesiyle büyümeyi düşürdüğünü göstermektedir. Alt yapıdaki bozulma, hükümet ve özel sektör ile iş yapma maliyetini artırmakta, bu da düşük toplam hasıla ve düşük büyümeye neden olmaktadır.

Yolsuzluk geliştirmekte olan ülkelerin büyümelerini engelleyici bir faktördür. Easterly (2001, 251), yolsuzluk yoluyla, özel şirketlerin üretim üzerinde doğrudan ödedikleri verginin çok arttığını, dolayısıyla ülkenin büyümesini yavaşlattığını açıklamaktadır. Ampirik çalışma sonucu, yolsuzluğun çok olduğu ülkelerde büyümenin düşük olduğu görülmektedir. Diğer bir ampirik çalışmada, kamu harcamaları büyüdükçe, ülkedeki yolsuzluk düzeyinin düştüğü gösterilmiştir (Özkal Sayan ve Kışlalı 2004, 48). 90 ülke için sekiz kategoride, 12 değişken yolsuzlukla ilgili değerlendirmeye alınmış ve yolsuzluğun yüksekliği ile kamu kesiminin büyüklüğü arasında ters orantılı bir ilişki bulunmuştur.

Yolsuzluğun ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratabileceği görüşü de tartışılmaktadır. Aidt (2009, 272), bu görüşü savunanların, rüşvet ile çarkların dönmesine yardımcı olduğunu böylece tikanan yolların açıldığını ileri sürdüğünü açıklamaktadır (*greasing the wheels* hipotezi). Fakat Aidt, bulguların bunu teyit etmediğini örnek olayla gösterir: rüşvetin rutin hale geldiği Peru'da iki dikiş makinalı bir giysi atölyesinin işi başlatabilmesi, gerekli izinleri alması 300 gün sürmektedir. Girişimciler, rüşvetin yoğun olduğu bu tür ülkelerde yatırım yapmaya çekinmekte, bu da büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Yolsuzluk, verimli harcamaları finanse etmek için gerekli hükümet gelirlerini de azalttığı için büyümeyi düşürmektedir. İsmihan ve Özkan (2011, 170), kamu harcamalarının bileşenlerini göz önüne alarak politika yapıcının aldığı kararı kapsayan bir makroekonomik politika yapıcı modeli önermiştir. Politika yapıcının bir harcama tipini diğerine kıyasla seçmesiyle oluşan maliye politikasının, makroekonomik performans üzerinde çok önemli rol oynadığı gösterilmektedir. Ayrıca modelde yolsuzluğun verimlilik üzerinde olumsuz etkisi olduğunu gösteren bulgular elde edilmiştir. Yolsuzluğun gelir eşitsizliğine ve yoksulluğa etkisi, Gupta vd. (2002, 23) tarafından ayrı ayrı ölçülmüş ve etkinin büyüklüğü araştırılmıştır. 1980-1997 yılları arası ülkelerin kesit verileri üzerinde çalışılmış, yolsuzluktaki bir standart sapma kadar yükselmenin, gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısında 11 puan artışa ve yoksulluğun da her yıl yüzde 5 oranında büyümesine neden olduğu gösterilmiştir.

Rose-Ackerman (1975, 202), yolsuzluğun nedenlerinde hukuki yaptırımın çok fazla etkili olmadığını, daha çok piyasa yapısının etkili olduğunu savunmaktadır. Örneğin, devletin satın alım sürecinde, eğer aynı ürün özel sektör tarafından da kullanılıyorsa yolsuzluk, çoğunlukla devletin kullandığı ürünlerin satın alım sürecinde yaşanan yolsuzluktan daha

az olmaktadır. Ayrıca, satın alma şartnamelerinin belirsizliklerinin, yolsuzluk yapmaya müsait olduğu, gereksinimler ne kadar detaylı belirtilirse, yolsuzluğun da azaldığı gösterilmektedir.

Yolsuzluğa neden olabilecek faktörler arasında aslında ilk akla gelen maaşlardır. Rijckeghem ve Weder (2001, 307), kamu personel maaşlarının yolsuzluk üzerindeki etkisini araştırmışlardır.

Gelişmekte olan ülkeler ve düşük gelirli OECD ülkeleri için yapılan ampirik çalışmada, kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla göz önüne alındığında, maaşlardaki artış yolsuzluğu düşürmektedir. Ayrıca, maaşlar düşük bile olsa, memura sağlanan bazı yan hakların yolsuzluğa negatif etkisi olmuştur.

Shleifer ve Vishny (1993)'e göre, rüşvetin gizliliği gerekliliği devletin yatırımlarını sağlık ve eğitim gibi yüksek değerli projelerden, eğer daha iyi rüşvet fırsatları sunuyorsa, savunma ve altyapı gibi potansiyel olarak daha kullanışsız alanlara yönlendirmektedir. Bu durumdaki olumsuzluklar verimli yatırımları ve büyümeyi etkilemektedir. Fakat politik rekabet hükümetin politik olarak açık davranmasına ve gizliliğin azalmasına neden olmaktadır.

Mishra (2005), rüşvet mekanizmasını devam ettiren faktörler arasında itibarı, araçların bağlantılarını, toplumdaki sosyo-kültürel heterojenliği, şeffaflık ve bilginin dağılımının önemini vurgulamaktadır.

Yolsuzlukla ilgili çalışmalarda yolsuzluğun nasıl algılandığı ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Türkiye BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesini imzalamış olmasına rağmen, Türkiye'deki yolsuzluk algı seviyesinin düşüklüğü, kanunların ne kadar etkin uygulandığı konusunda soru işareti yaratmaktadır. Algı seviyesinin ölçülmesi konusunda Türkiye'de sağlık sektörüne yönelik yapılan çalışmada sağlık sektörü çalışanlarının, yolsuzluklara ilişkin belirtilen ifadeleri kabul edilemez olarak değerlendirdiği fakat belirtilen yolsuzlukların görülme sıklığını ise oldukça yüksek olarak nitelediği bulunmuştur (Top 2004, 130). Bahsedilen çalışmada, sağlık kurumları yöneticilerinin göreceli olarak yolsuzluğa karışma potansiyelinin, diğer personele göre daha yüksek olduğu gösterilmektedir. Ayrıca, yolsuzluk nedenleri önem durumuna göre sıralandığında kötü yönetim ve denetim, nüfuz sahibi etkili ve güçlü kişilerin etkisi, yetersiz hesap verme sorumluluğunun öncelikli olduğu anlaşılmıştır.

Akkuş (2010, 180), Türkiye'de yolsuzlukla ilgili doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilgili olan çalışmalar için bir 'Türkiye'de Yolsuzluk Bibliyografyası' çıkarmıştır. Bu listeden konunun toplumsal ve ahlaki boyutunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ekonomiye etkileri üzerinde ampirik çalışmalar bulunsa da, rüşvetin ölçülebilirliği düşünüldüğünde bunun ne kadar zor olduğu anlaşılabilir.

Yolsuzlukla İlgili Oyun Teorik Literatür İncelemesi

Genel anlamda yolsuzluk üç taraflı bir etkileşimdir: yolsuzluğu yapan, yolsuzluğu kabul eden ve yolsuzluktan etkilenen, maruz kalan taraflar bulunmaktadır. Bu durumdan kazananlar ve kaybedenler göz önüne alındığında, yolsuzluk oyun teorisi kuralları içinde incelenebilir. Bu çalışmada oyun teorisi analizi kullanılarak, yolsuzluğun devlet için analizi ele alınmaktadır. Devlet, rüşvet veren ve rüşvet alan için tarafların kazanım ve kayıpları hesaplanmaktadır. Dolayısıyla, yolsuzluğun var olduğu durumda Devletin, yolsuzlukla mücadele etme ya da mücadele etmeme kararına karşı en iyi olası stratejilerinin neler olduğuna cevap aranmaktadır. Önce bu konudaki literatür taramasından örnekler verilmekte, sonra oyunun bileşenleri, modelin kurulumu ve çözümü açıklanmaktadır. Son bölümde ise yolsuzlukla mücadelede oyun teorisi yaklaşımı ile ortaya çıkan olası strateji tartışılmakta ve politika önerilerinde bulunulmaktadır.

Yolsuzluğun nedenleri, bunu oluşturan motive eden durumlar, sonuçları, etkileri konusunda oldukça yoğun araştırmalar yapılmıştır. Oyun teorik çalışmalarda oyuncuların belirlenmesinde ve yöntemlerde farklılıklar bulunmaktadır. Lianju ve Luyan (2011, 106) çalışmasında oyun teorisini, rüşvet veren ve rüşvet alan oyuncuları arasında incelemiş ve mahkum açmazı tipi bir oyun ortaya çıkarmıştır. Oyunda pareto optimum noktası olan 'rüşvet yok, rüşvet yok' noktasında oyuncular daha çok kazanmakta iken, Nash dengesinde rüşvet alan ve veren daha az kazanmaktadır.

Güvel ve Ata (2009, 185), asimetrik bilginin yolsuzluk olgusuna olan etkisini araştırmıştır. Kurulan oyun, modeli, kurgusu ve sonucu açısından mahkum açmazı tipinde bir oyundur. Oyuncular, 1. kamu görevlisi ve 2. kamu görevlisi olarak, stratejiler ise 'rüşvet alma' ve 'rüşvet almama' kararları şeklinde tanımlanmıştır. Eş-anlı kurulan oyunda 'rüşvet alma' her iki oyuncu için de baskın strateji olarak bulunmuştur. Her iki görevli de rüşvet almadığında daha çok kazanmaktadır. Fakat Nash dengesinde, her ikisinin de rüşvet alarak, daha az kazandıkları görülmektedir.

Tsebelis (1989, 77), işlenen suçun, bunun cezasının büyüklüğü ile bağlantılı olmadığını, bunun yerine, cezanın artırılmasının kontrol mekanizmasının sıklığını azalttığını, oyun teorisi analizi kullanarak ileri sürmüştür. Benzer şekilde Tsebelis (1990, 278), suç hareketlerinin azaltılması için Nash dengesinde en iyi politikanın cezanın artırılması olmadığını, bunun yerine polislin kazanımlarını artırıcı ve denetimlerini özendirici politikalar gerektiğini, değişik varsayımlar ve oyun durumları altında teorik olarak ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Friehe (2008, 141), Tsebelis'in çalışmasının sadece belirli koşullar altında geçerli olacağını savunmakta, gerçek hayatta suç ile buna ilişkin yaptırımın ters orantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Karma stratejilerde, ceza oranı artışı, suç unsurunun oluşma olasılığını azaltmaktadır. Ayrıca, yakalama priminin artırılmasının suç unsurunu artırmadığını göstermektedir.

Vergi yönetiminde yolsuzluk araştırması için bir oyun teorisi, Chander ve Wilde (1992, 347) tarafından analiz edilmiştir. Bu modelde, yolsuzluk olduğu düşünülen işlerde daha fazla denetim yapılmakta, tüm işlerin denetimi yapıldığında Nash dengesi sürdürülebilme, bazı denetçilerin rüşvet kabul etmesi ile devlet gelirinin düşmesi, ceza ya da vergi artışı

ile engellenebilmektedir. Ayrıca, ilginç olan bulgu ise rüşvet veren vergi mükellefi sayısı azaldıkça, vergi sistemi verimliliği artmakta ve yolsuzluğun olmadığı bir sisteme doğru yaklaşmaktadır, fakat rüşvet kabul eden memur sayısının azalması ile yolsuzluğun olmadığı bir sisteme doğru yaklaşma olmamaktadır.

Basu vd. (1992, 358), rüşvet verme-alma oyununu tekrarlanan rüşvetler bazında açıklamaktadır. Trafikte suç işleyince yakalanan kişi, 1. polise rüşvet verir. Bu polis 2. polis ve 3. polise şeklinde n sayıda tekrarlanan rüşvet olayını ele alır, olasılıkları ve kazanımları ile oyunun çözümünü açıklar. Eğer $(n-1)$. polis, n . polisin rüşvet almayacağını bilirse, kendisi de almaz. Geriye doğru çözümde, 1. polis de rüşvet almaz. Başka bir senaryoda ise n . polis de rüşvet alanlardan ise oyunun çözümünde belli kazanımlar bulunmaktadır. Bu çalışma, literatüre tekrarlanan rüşvet olayı için farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Genel olarak yolsuzluğun, çalışmalarda basitleştirmek anlamında rüşvetin, oluşmasında rüşveti veren ve alan kişilerin risk sever ya da riskten kaçan kişiler olmasının önemi de bulunmaktadır. Risk seven kişi, yakalanma riskini kolaylıkla göze alabilir. Cadot (1987, 239), bunu göz önüne alarak bir oyun teorisi analizi yapmaktadır. Rüşvet alan için yakalandığında doğrudan işten atılma ya da maaşın düşük, riskin az olması, rüşvetin genel olarak yaygın olması, vb varsayımlar altında oyunun çözümünü açıklamaktadır. Yapılan çalışmada, birden fazla denge durumu, yönetimdeki değişik hiyerarşi seviyelerinde yolsuzluk ilişkileri, üst seviyedeki görevlilerin, rüşvet ile alt seviyedeki görevlilerin yolsuzluğunu göz ardı etmesi, böylece her seviyede rüşvetin cesaretlendirildiği gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Bayar (2003), yolsuzluğa neden olan faktörleri oyun teorisi modelleri ile incelemiştir. Modellerde rüşvet veren ve rüşvet alan tarafından oyunun başlatılması ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca, çoğu rüşvet olaylarında işi kolaylaştırıcı bir aracı bulunduğu varsayımıyla modellere rüşvet veren ve rüşvet alan arasında bir aracı rolü ilave edilerek analiz edilmiştir. Bürokrasi ve kuralların kolay olduğu, sisteme erişebilirliğin basit olduğu durumlarda rüşvetin gerçekleşmesinin zor olduğu anlaşılmıştır. Her durumda kamu görevlisi rolünün ve kamu hizmetinden yararlananların bilgilendirilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Baç (2001)'in modelinde ise kamu kurumlarındaki karar vericiler ile ilişkili olan oyuncunun bağlantıları (connections) göz önüne alınmış ve beklenen faydalar hesaplanarak analiz edilmiştir. Örneğin, rüşvet veren karar verici ile doğrudan bağlantılı olabilir ya da karar vericiyi etkileyecek daha alt seviyedeki memur ile bağlantılı olabilir. Şeffaflığın karar verme sürecini kamuya açarak yolsuzluğu engellediği, fakat yolsuzluk için bağlantı kurma insiyatifi geliştirdiği belirtilmektedir. Bağlantı inşa etmek zaman ve kaynak gerektirmektedir. Dolayısıyla Baç (2001), belirlenmiş sabit bağlantılarla, daha fazla şeffaflığın her zaman daha az yolsuzluğa işaret ettiğini, fakat uzun dönemde, bağlantı kurmanın bir seçim değişkeni olduğu durumda yolsuzluğun artabileceğini göstermektedir.

Deneysel olarak yapılmış oyun teorik çalışmalar da bulunmaktadır. Abbink vd. (2002), rüşvet ilişkilerinde uzun dönemli ilişkiyi, rüşvet verenin tekrar tekrar aynı kamu görevlisiyle

Oyun Modeli ve Çözülmesi

karşı karşıya geldiği durumu deneysel bir metotla incelemiştir. Çalışmada yakalanma olasılığı düşük olsa bile, ceza tehdidinin rüşveti azalttığı görülmüştür. Diğer bir çalışmada Berninghaus vd. (2013) oyuncular arasındaki bilinmezliklerin derecesi yükseldikçe yolsuzluğun azaldığını deneysel bir metotla açıklamışlardır. Ayrıca oyuncunun kararını vermesinde inanışların, risk alma davranışından daha etkili olduğu anlaşılmıştır.

Literatürdeki araştırmalar eşanlı veya sıralı oyunlar olarak çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Genellikle devletin yolsuzlukla mücadele ettiği baştan varsayılmakta, devamında oluşan durum için oyun analizi yapılmaktadır. Bu çalışmada ise sıralı oyun tasarlanmıştır. Devletin baştaki kararı da oyunun içine dahil edilmiş, yolsuzlukla mücadele edip etmediği kararı oyun stratejisi olarak düşünülmüştür. *2012 Yolsuzluk Algı Endeksi*'ne göre dünyanın üçte ikisinde hâlâ yolsuzluk düzeyi kritik boyutlardadır. Bu durum, ülkelerin bu konuda yeteri kadar mücadele etmediklerini ya da mücadelenin etkili olmadığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde yolsuzluğun boyutları düşüktür. Devletin politika koyucu olarak en başta yolsuzlukla mücadele etme kararı vermesi ve bunu ne kadar ciddiye aldığını açıklaması, diğer oyuncuların kararında ve sonuçta etkili olmaktadır. Bu nedenle, devlet de bir oyuncu olarak ele alınmış, stratejisi oluşturulmuştur.

Yolsuzluk daha genel bir kavram olmakla birlikte, analiz edilen oyun modelinde yolsuzluk, 'rüşvet alma / rüşvet verme' olarak ele alınmıştır. Bu durumda, oyun teorisinin ana bileşenleri olan oyuncuları, stratejileri ve kazanımları şu şekilde belirlenmiştir: Oyunda temel olarak 3 oyuncu bulunmaktadır: 'Devlet', 'rüşvet veren' ve 'rüşvet alan'. Oyuncular, kendilerinden önce gelen diğer oyuncuların kararını bilerek seçim yapmaktadır. Bu nedenle oyun, bir sıralı oyun olarak tasarlanmıştır. Ayrıca, oyuncuların rasyonel oldukları, en iyi tepki yöntemi ile kararlarını verdikleri, kazanımlarını maksimumda tutmaya çalıştıkları varsayılmıştır. Devlet, rüşvet ile mücadele ile ilgili politikaları yapmaktadır. Bu politikasının etkinliği diğer oyuncuların kararını etkilemekte, Devletin politikasına göre seçimlerini yapmaktadır. Devletin rüşvet ile mücadele edip etmeyeceği ya da rüşveti çarkların dönmesine yardımcı bir araç olarak görüp görmemesi, dolayısıyla başlangıçta rüşvete göz yumması kararı vermesi oyunun ilerlemesinde başlıktır.

Oyunun tasarımında, ilk oyuncu olan Devlet, rüşvete bakış açısını belirler ve duyurur. Rüşvet ile mücadele etmeye karar vermiş ise, rüşvete karşı yasaları yayınlar, gerekli finansmanı ayırır, yaptırımları belirler, uygulamaları duyurur ve denetimleri yapar. Yolsuzlukla mücadele için devletler bir araya gelmekte ve işbirliği yapmaktadırlar. OECD ve BM'in bu konuda sözleşmeleri bulunmaktadır. Uluslararası sözleşmeler uyarınca gerekli mücadeleyi verir. Bunun motivasyonu, politik oy kazancı, sosyal devlet olma getirisini ya da vergi kaybını önleyerek ekonomik getiri, vb nedenlerdir.

Diğer taraftan, bu sözleşmeleri imzalamayan ülkeler, bir bakıma yolsuzlukla ya kendileri bireysel (uluslararası işbirliği olmadan) mücadele etmekte ya da buna göz yummakta, rüşvet ile işlerini yaptıran yatırımcının gelirinden pay alacağını beklemektedir. Devlet yolsuzlukla mücadele ya da denetimlerin maliyetine katlanmak istemez ya da rüşvet ile yerleşik yürüyen sistemi değiştirerek bazı çıkar gruplarını karşısına almayı ve bunun

getireceği oy kaybını göze alamaz. Dolayısıyla Devlet, rüşvet ile mücadele etmemeye de karar vermiş olabilir ve bunun sinyalini piyasaya gönderir. Sonuçta bu kararlara göre diğer oyuncular hareket ederler. Bu durumda ikinci oyuncu rüşvet veren kişi, devletin kararına göre ve kendisi için en iyi olacağını düşündüğü rüşvet verip vermeme kararını verir. Rüşvet veren kişi, bir miktar rüşvet maliyeti ile işini sonuçlandırıp, ekonomik getiri sağlamayı beklemektedir. İşinden hızlı sonuç almak, yasalara uygun olmayan işlerini yaptırmak ya da normal sistem dışına çıkarak kazancını artırmak, vb motivasyonlar ile rüşvet vermeyi seçebilir. Üçüncü oyuncu rüşvet alan kişi ise yine kendisine sunulan koşullarda, kendisi için en iyi olacağı, en yüksek kazancın bulunduğu duruma, verilen rüşveti alıp almayacağına karar verir. Rüşvetten beklentisi, ekonomik ek getiri olmaktadır.

Dolayısıyla, oyuncular ve stratejiler şöyledir: Devlet: {mücadele et, mücadele etme}, rüşvet veren: {rüşvet ver, rüşvet verme}, rüşvet alan: {rüşvet al, rüşvet alma}. Oyun bileşenleri ve sıralı oyun ağacı Şekil.1'deki gibi gösterilebilir. Bu oyun modelinde, oyuncuların stratejilerine göre kazanımları aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

Bunun için önce devletin yolsuzlukla mücadele etmesi ve etmemesi kararına göre temel olan olası kazanımlar ve kayıplar belirlenmiştir. Oyun genelinde, ekonomik kazanımlar hariç, her bir olası kazanım için +1 ve her bir olası kayıp için -1 değeri verilmiş, kazanım ve kayıpların her birinin eşit önemde olduğu varsayılmıştır. Ekonomik kazanım ve kayıpta ise, ekonomik getirinin ya da kaybın kişilerin davranış motivasyonuna etkisinin daha fazla olduğu varsayılarak, +3 ya da -3 değeri verilmiştir. Ekonomik getirinin davranış motivasyonu ya da devletin ekonomisi üzerindeki etkisinin fazlalığı için, bu konuda yapılmış çalışmalar, bu değere dayanak olarak alınmıştır. Örneğin; Karagöz ve Karagöz (2010, 18), 1980-2005 yılları arasında Türkiye için yapılmış yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ampirik çalışmada ekonomik büyümeden yolsuzluğa doğru bir nedensellik olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, Hwang (2002, 176), Beşkaya ve Bağdigen (2008, 80), Goerke (2008, 193), Yüksel (2010, 46), Wright ve Craigwell (2013, 38), vb araştırmalarda da yolsuzluk ile ekonomik büyüme ya da vergi gelirleri arasında ters yönlü ilişkiler gözlenmiştir. Rijckeghem ve Weder (2001, 307)'in, kamu personel maaşlarındaki artışın yolsuzluğu düşürmekte olduğu bulgusu da önemlidir.

Kazanım ve kayıplar belirlendikten sonra toplamları alınarak, oyun ağacındaki her bir karar uçbirimine giden dal için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Devletin yolsuzlukla mücadele etmesi durumu (A dalı):

Devletin kazanımları: yolsuzlukla mücadelede başarılı olduğunda, itibarın yükselmesi dolayısıyla politik kazanım (+1), yolsuzlukla mücadele dolayısıyla elde edilen tüm ekonomik kazanımlar (+3).

Devletin kayıpları: yolsuzlukla mücadelede başarısız olduğunda politik kayıp (-1), yolsuzlukla mücadelede başarısız olduğunda ekonomik kayıp (-3), yolsuzlukla mücadele etmenin getirdiği maliyet (-1).

Rüşvet veren için kazanımlar: rüşvet vererek işini istediği sonuca ulaştırmanın ekonomik kazancı (+3).

Rüşvet veren için kayıplar: normal yoldan değil de rüşvet vererek işini yaptırdığı için itibarın zedelenmesi (-1), yakalanma riski (-1), rüşvet vermenin getirdiği maliyet (-1).

Rüşvet alan için kazanımlar: rüşvet aldığı durumda rüşvet ile gelen ekonomik ek gelir (+3), rüşvet almadığı durumda, rüşveti reddederek itibarın yükselmesi (+1).

Rüşvet alan için kayıplar: rüşvet aldığı için itibarın zedelenmesi (-1), yakalanma ve işten kovulma riski (-1).

Devletin yolsuzlukla mücadele etmemesi durumu (B dalı):

Devletin kazanımları: yolsuzlukla mücadele maliyeti olmamakla birlikte herhangi bir kazanç da yok (0).

Devletin kayıpları: yolsuzlukla mücadele etmediği için ulusal/uluslararası piyasalarda politik kayıp (-1), mücadele etmediği için yolsuzluğun getirdiği ekonomik kayıp (-3).

Rüşvet veren için kazanımlar: rüşvet vererek işini istediği sonuca ulaştırmanın ekonomik kazancı (+3).

Rüşvet veren için kayıplar: rüşvet vermenin getirdiği maliyet (-1).

Rüşvet alan için kazanımlar: rüşvet ile gelen ekonomik ek gelir (+3).

Rüşvet alan için kayıplar: rüşvet teklif edilme ile karşı karşıya kalmadığı durumda herhangi bir kayıp yok (0).

Oyun Ağacına Kazanımların Yerleştirilmesi

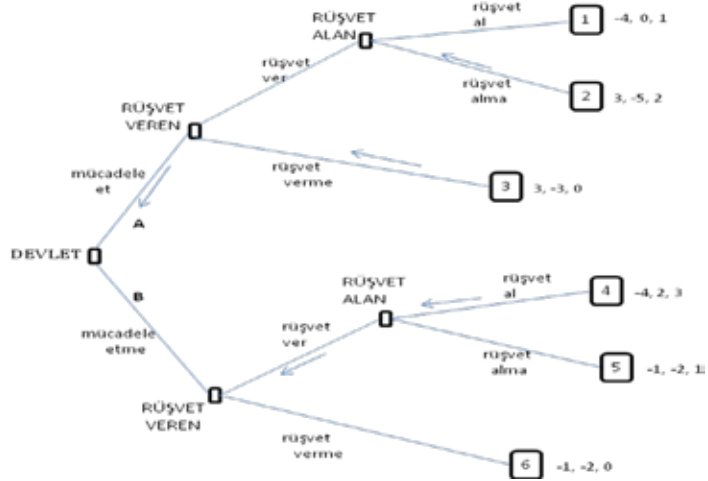
Oyuncuların olası kazanımları, oyun ağacı üzerine yerleştirilerek, **Şekil.1**'de gösterilmiştir.

1 numaralı uçbirim (terminal nod) (Devlet mücadele etti, başarılı olamadı, rüşvet veren verdi, rüşvet alan aldı): Devletin bir kazancı olmadı, politik ve ekonomik kayıpları var: $-1-3 = -4$. Rüşvet veren, işini sonuca ulaştırdığı için ekonomik kazancı var, fakat risk aldı, itibarı zedelenmiş ve rüşvetin maliyeti var: $+3-1-1-1 = 0$. Rüşvet alan, rüşvet ile gelen ekonomik ek geliri var, fakat rüşvet aldığı için itibarı zedelenmiş, yakalanma/işten kovulma riski oldu: $+3-1-1 = 1$.

Bu durum, Devlet için en kötü durumlardan biridir. Rüşvet veren için, işini yaptırmadığı durumda kaybetmesi, onun rüşvet verme motivasyonunu oluşturmaktadır. Rüşvet alan için de bir kazanım bulunmaktadır.

2 numaralı uçbirim (Devlet mücadele etti, başarılı oldu, rüşvet veren verdi, fakat sonunda rüşvet alan almadı): Devlet, başarılı oldu, politik ve ekonomik kazanımları var, fakat mücadele etmenin getirdiği bir maliyet var: $+1+3-1 = 3$. Rüşvet veren, başarılı olamadığı işini yaptırmadığı için ekonomik kaybı var, rüşvet teklif ederek risk aldı, itibarı zedelendi, fakat rüşvet maliyeti olmadı: $-3-1-1 = -5$. Rüşvet alan, rüşvet almadığı için itibarı yükselmesi kazanımı var, herhangi bir riske maruz kalmadı: $+1+1 = 2$.

Bu durum Devlet için en iyi durumlardan biridir. Devlet, yolsuzlukla mücadele etmiştir, aldığı önlemler Rüşvet veren için 'rüşvet verme' stratejisine karar vermeye yetmemiştir, rüşvet veren için en kötü durumdur. Rüşvet alan için ise rüşvet almamak '1' numaralı uçbirime göre daha iyi bir durumdur.

Şekil.I Yolsuzluk sürecinin oyun ağacı, kazanımların gösterilmesi, oyunun çözümü

3 numaralı uçbirim (Devlet mücadele etti, başarılı oldu, rüşvet veren vermedi): Devlet, başarılı oldu, politik ve ekonomik kazanımları var, fakat mücadele etmenin getirdiği bir maliyet var: $+1+3-1 = 3$. Rüşvet veren, rüşvet vermediği işini yaptırmadığı için ekonomik kaybı var, risk almadı, itibarı zedelendi, rüşvet maliyeti olmadı: $-3+0 = -3$. Rüşvet alan, kendisine rüşvet teklif edilme ile karşı karşıya kalmadığı için herhangi bir kazanım ya da kaybı yok: 0.

Bu durum Devlet için en iyi durumlardan diğeridir. Yolsuzlukla mücadele etmiştir, aldığı önlemler Rüşvet veren için 'rüşvet verme' stratejisine karar vermeye yetmiştir ve ortada

herhangi bir rüşvet olayı gerçekleşmemiştir. Rüşvet veren, '2' numaralı uçbirime göre daha iyi durumdadır. Rüşvet alan ise herhangi bir rüşvet teklifi ile karşı karşıya kalmamıştır.

4 numaralı uçbirim (Devlet mücadele etmedi, rüşvet veren verdi, rüşvet alan aldı): Devlet, yolsuzlukla mücadele etmedi, maliyeti yok, fakat uluslararası piyasalarda politik ve ekonomik kaybı var: $0-1-3 = -4$. Rüşvet veren, işini sonuca ulaştırdığı için ekonomik kazancı var, fakat risk almasına gerek kalmadı, çünkü öyle bir ortam yok, rüşvetin maliyeti var: $+3-1 = 2$. Rüşvet alan, rüşvet ile gelen ekonomik ek gelire sahip oldu, risk ortamı yok, bir kaybı yok: $+3$.

Bu durum Devlet için en kötü ikinci durumdur; yolsuzlukla mücadele etmediği için maliyeti olmamasına rağmen politik ve ekonomik kayıpları bulunmaktadır. Rüşvet veren için en iyi durumdur, çünkü Devletin mücadele etmemesi nedeniyle istediği sonuca riske girmeden ulaşmaktadır. Rüşvet alan için de en iyi durumdur, çünkü onun da risk alması gerekmemektedir, ekonomik getirisi bulunmaktadır.

5 numaralı uçbirim (Devlet mücadele etmedi, rüşvet veren verdi, rüşvet alan almadı): Devlet mücadele maliyeti yok, fakat uluslararası piyasalarda politik kaybı var, sonuçta rüşvet olayı oluşmadığı için ekonomik her hangi bir kazanım ya da kayıp söz konusu değil: $0-1 = -1$. Rüşvet veren, sonuçta işini yaptırmadığı için ekonomik kaybı var, fakat rüşvet maliyeti olmadı: $-3+1 = -2$. Rüşvet alan, rüşveti reddettiği için itibar kazanımı var: $+1$.

6 numaralı uçbirim (Devlet mücadele etmedi, rüşvet veren vermedi): Devletin yolsuzlukla mücadele maliyeti yok, fakat uluslararası piyasalarda politik kaybı var, sonuçta rüşvet olayı oluşmadığı için ekonomik her hangi bir kazanım ya da kayıp söz konusu değil : $0-1 = -1$. Rüşvet veren, rüşvet vermediği işini yaptırmadığı için ekonomik kaybı var, itibarı zedelenmedi, rüşvet maliyeti olmadı: $-3+1 = -2$. Rüşvet alan, kendisine rüşvet teklif edilme ile karşı karşıya kalmadığı için herhangi bir kazanım ya da kaybı yok: 0 .

5 ve 6 numaralı uçbirimler Rüşvet veren için ikinci en kötü durumdur, çünkü istediği sonuca ulaşamamıştır. En kötü durumdan farkı, ayrıca bir de riske girmemesi ve itibarının zedelenmesidir.

Oyunun çözümünde geriye doğru çıkarsama (*backward induction*) tekniği kullanılmaktadır. Bu teknikte her bir uçbirimden oyun ağacı boyunca her dalda geriye doğru adım adım analiz yapılmaktadır. Her dalda oyuncunun kazanımlarının en yüksek olduğu hamle, rasyonel olarak vereceği karar bulunarak (geriye doğru ok işareti ile gösterilmiştir) ilk oyuncuya ulaşılır. İlk oyuncu için de en yüksek kazanım, diğer bir deyişle vereceği karar oklar izlenerek bulunur.

Dolayısıyla, oyun sondan başlayarak çözüldüğünde olası sonuç: S: {mücadele et, rüşvet verme} olarak görünmektedir. Oyun çözümü geriye doğru çıkarsama tekniği ile şöyle açıklanabilir:

Devletin yolsuzlukla mücadele ettiği durumda, 'A' dalı için; rüşvet veren 'rüşvet ver' stratejisini seçtiğinde, rüşvet alan, 'rüşvet al' seçerse kazanımı 1, '**rüşvet alma**' seçerse kazanımı 2 olmaktadır. Dolayısıyla, rüşvet almamayı seçer. Bu durumda, rüşvet veren'in kazanımı -5'tir. Diğer bir deyişle eğer rüşvet veren, 'rüşvet ver' stratejisini seçerse kazanımı -5 olacaktır. O zaman, '**rüşvet verme**' seçeneğini oynayarak, -3 olarak daha çok kazanacaktır (daha az kaybedecektir).

Diğer taraftan, Devletin yolsuzlukla mücadele etmediği durumda, 'B' dalı için; rüşvet veren, 'rüşvet ver' stratejisini seçtiğinde, rüşvet alan, '**rüşvet al**' seçerse kazanımı 3, 'rüşvet alma' seçerse kazanımı 1 olmaktadır. Dolayısıyla 'rüşvet al' seçecektir. Bu durumda, rüşvet veren'in kazanımı 2'dir. Diğer bir deyişle eğer rüşvet veren, 'rüşvet ver' stratejisini seçerse kazanımı 2, 'rüşvet verme' stratejisini seçerse kazanımı -2 olacaktır. Dolayısıyla '**rüşvet ver**' stratejisi seçilir.

Devletin konumuna, 'A' ve 'B' dallarına birlikte baktığımızda; Devlet, yolsuzlukla '**mücadele et**' stratejisi seçerse, rüşvet veren, 'rüşvet verme' seçtiği için, Devletin kazanımı **3**'tür, (3 numaralı uçbirim için kazanımlar: 3, -3, 0'dır). Devlet, 'yolsuzlukla 'mücadele etme' stratejisi seçerse, rüşvet veren, 'rüşvet ver' stratejisi ve rüşvet alan da 'rüşvet al' stratejisi seçtiğinden, Devletin kazanımı **-4**'tür (4 numaralı uçbirim için kazanımlar: -4, 2, 3'tür). Bu durumda, Devlet kazanımı daha büyük olan 'mücadele et' stratejisini seçer.

Başlangıçta devletin yolsuzlukla mücadele etme kararının kuvveti, rüşvet veren için, rüşvet vermeme kararının seçilmesine neden olmaktadır. Oyunun çözümü '3' numaralı uçbirimdeki kazanımlardır.

S: {mücadele et, rüşvet verme} ve $C = (3, -3, 0)$: Devletin kazanımı: 3, rüşvet veren'in kazanımı: -3 ve rüşvet alan'ın kazanımı: 0'dır. Devlet için en iyi kazanımlar '2' ve '3' numaralı uçbirimlerde: (+3). Oyunun sonucunu etkileyen belirleyici faktör rüşvet verenin kararındadır. Eğer rüşvet verilirse, bunun alınmadığı durumda rüşvet alanın kazanımı, rüşveti aldığı durumdakinden fazladır. Dolayısıyla, bunu bilen rüşvet veren, kendisi için daha iyi durum olan rüşvet vermeme yoluna gider. Bu da Devletin kazanımına yaramaktadır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmanın amacı, toplumun üzerinde sosyal, siyasal, sosyolojik, ahlaki etkileri olduğu kadar, Devletin makroekonomik performansı üzerinde de etkisi bulunan yolsuzlukla mücadelenin Devlet açısından analizini yapmaktır. Yolsuzlukla mücadele oyun teorik bakış açısıyla incelenmiş, bir sıralı oyun oluşturulmuş ve modelde yolsuzluk, 'rüşvet alma/rüşvet verme' olarak ele alınmıştır. Modeldeki oyuncular 'Devlet', 'rüşvet veren' ve 'rüşvet alan', kendileri için en iyi kararları verdiğinde oyunun sonucu; 'Devlet yolsuzlukla mücadele etmeli, rüşvet veren rüşvet vermemeli' şeklinde bulunmuştur. Diğer bir deyişle, Devletin yolsuzlukla mücadele etme kararı ve buna uygun politikaların etkinliği, oyuncular açısından en iyi sonucu vermektedir. Dolayısıyla, Devletin yolsuzlukla mücadele edip başarılı olması, bir maliyeti olsa da, sonuçtaki kazanımı hiç mücadele etmemesinden ya da mücadele edip başarısız olmasından büyüktür. Devletin politikası, rüşvet alan'ın almama

ve rüşvet verenin vermeme motivasyonlarını sürekli tutacak şekilde belirlenebilirse, yolsuzlukla mücadelede Devlet, kazanan taraf olacaktır. Bu sonuç gerçek hayat ile de örtüşmektedir. Buradaki kazanımlar, ekonomik getiri olduğu kadar siyasi getiriye de kapsamaktadır. Yolsuzluğun etkilediği kamu harcamalarının büyüklüğü, yatırımların etkinliği, ekonomik büyüme, makroekonomik performans, gelir eşitsizliği, yoksulluk, vb faktörler devlet lehine sonuçlanmış olacaktır.

Devletin baştan koyacağı kurallar, yolsuzlukla mücadele ettiğinin bilinmesi ve bunun denetimlerle uygulanması, piyasanın durumu, yolsuzluğun oluşabileceği süreçlerin açık ve net olması gibi politikalar önem kazanmaktadır. Hukuki yaptırımın yolsuzluk üzerinde etkisinin göreceli olarak piyasa yapısından daha az olması nedeniyle, yolsuzluk olmaması için gerekli önlemlerin alınması daha önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, devletin baştan koyacağı kurallar açık ve net olarak bildirilmesi, denetim yapılması ve denetimlerin etkin olduğunun bilinmesi çok önemlidir. Devletin sonuçtaki kazanımı buna bağlıdır. İş dünyasında ise genellikle iş adamları, yolsuzluğun bulunduğu bir ortamda en iyi kararı vermenin yolunu bularak, kendi lehlerine haksız rekabet sağladığı sürece yolsuzluğun bir parçası olmaktan çekinmemektedir (Giannakopoulos 2010, 41). Rüşvet veren kişi, Devletin verimsiz çalışmasını kendi lehine çevirmek, sorununu kısa yoldan ve hızlı çözecek şekilde rüşvet vermek yoluna gitmektedir. Bu nedenle yolsuzluğu önlemede iş yapış süreçlerinin iyileştirilmesine daha çok önem verilmesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik ile rüşvet veren kişinin bu yola gitmemesi sağlanabilir.

Yolsuzluğun önlenmesinde diğer önemli faktör, maaşların büyüklüğüdür. Rüşvet alan oyuncunun kararını etkileyecek en önemli faktörlerden biridir. Diğer bir deyişle, rüşvet alan oyuncunun rüşvet ile gelen ekonomik kazanımı ne kadar az olursa, rüşveti kabul etmenin motivasyonu düşecektir. Benzer şekilde, rüşvet veren kişi için, rüşvetin maliyeti arttıkça, rüşvet vermeme motivasyonu artacaktır. Rüşvet alanın rüşvet almasına gerek olmayacak seviyede bir maaş politikasının oluşturulması da bunlara ulaşmada bir yol olacaktır. Oyun teorisi analizi, oyuncular için en iyi sonucu yolsuzlukla mücadele etmek olarak göstermektedir.

Bu çalışmada kurulan oyun modelinde sıralı ve tam bilgili bir model oluşturulmuştur. İleride yapılacak çalışmalarda, oyun modelinin eksik bilgili ve oyuncuların belli bir olasılık çerçevesinde hareket eden oyuncular olarak ele alınması gerçek hayata daha yakın sonuçlar verecektir. Ayrıca alternatif oyun modeli olarak ilk oyuncu 'Devlet' yerine 'politikacı' olarak seçilebilir, fayda fonksiyonları eklenebilir, siyasetçiler rüşvet sürecine dahil edilebilir ve Devletin rolünün farklılaştırıldığı bir oyun modeli kurulabilir.

Kaynakça

- Abbink, Klaus, Bernd Irlenbusch ve Elke Renner. 2002. An experimental bribery game. *The Journal of Law, Economics, & Organization* 18(2) 428-454.
- Aidt, Toke S. 2009. Corruption, institutions, and economic development. *Oxford Review of Economic Policy* 25 (2), 271-291.
- Akkuş, Merve. 2010. Türkiye’de yolsuzluk bibliyografyası. *Turkish Journal of Business Ethics* 3(6), 180-194.
- Avrupa Toplulukları Komisyonu. 2004. *Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu* SEC(2004) 1201, Brüksel. http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (erişim tarihi: 19 Nisan 2014).
- Baç, Mehmet. 2001. Corruption, connections and transparency: Does a better screen imply a better scene? *Public Choice* 107(1), 87-96.
- Basu, Kaushik, Sudipto Bhattacharya ve Ajit Mishra. 1992. Notes on bribery and the control of corruption. *Journal of Public Economics* 48(3), 349-359.
- Bayar, Güzin. 2003. Corruption: Game theoretical analysis. Basılmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Berninghaus, Siegfried K., Sven Haller, Tyll Krüger, Thomas Neumann, Stephan Schosser ve Bodo Vogt. 2013. Risk attitude, beliefs, and information in a corruption game: An experimental analysis. *Journal of Economic Psychology* 34, 46-60.
- Beşkaya, Ahmet ve Muhlis Bağdigen. 2008. The relationship between corruption and government revenues: A time series analysis of the Turkish case, 1980-2005. *Yapı Kredi Economic Review* 19(1), 67-84.
- Cadot, Olivier. 1987. Corruption as a gamble. *Journal of Public Economics* 33(2), 223-244.
- Chander, Parkash ve Louis Wilde. 1992. Corruption in tax administration. *Journal of Public Economics* 49(3), 333-349.
- Easterly, William. 2001. *The Elusive Quest for Growth: Economists Adventures and Misadventures in the Tropics*. Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press.
- Friehe, Tim. 2008. Correlated payoffs in the inspection game: some theory and an application to corruption. *Public Choice* 137, 127-143.
- Giannakopoulos, Angelos. 2010. Yunanistan ve Türkiye’deki yolsuzluk algıları ve bu algıların yolsuzlukla mücadele politikaları üzerindeki etkisi. *İş Ahlakı Dergisi* 3(6), 35-45.
- Goerke, Laszlo. 2008. Bureaucratic corruption and profit tax evasion. *Economics of Governance* 9(2), 177-196.
- Gupta, Sanjeev, Hamid Davoodi ve Rosa Alonso-Terme. 2002. Does corruption affect inequality and poverty? *Economics of Governance* 3(1), 23-45.

- Güvel, Enver Alper ve Ahmet Yılmaz Ata. 2009. Yolsuzluk olgusunun ortaya çıkmasında asimetrik bilginin rolü: Teorik bir bakış açısı. *Sosyoekonomi* 9(9), 168-189.
- Hwang, Jinyoung. 2002. A note on the relationship between corruption and government revenue. *Journal of Economic Development* 27(2), 161-178.
- İsmihan, Mustafa ve F. Gülçin Özkan. 2011. The political economy of public spending decisions and macroeconomic performance. *International Journal of Economic Perspectives* 5(2), 162-74.
- Karagöz, Kadir ve Murat Karagöz. 2010. Yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları: Türkiye için ampirik bir analiz. *Sayıştay Dergisi* 76, 5-22.
- Lianju, Sun ve Peng Luyan. 2011. Game theory analysis of bribery behavior. *International Journal of Business and Social Science* 2(8), 104-107.
- Mishra, Ajit. 2005. Corruption: An overview. *The Economics of Corruption* içinde, der. Ajit Mishra, 3-34. New Delhi: Oxford University Press.
- Özkal Sayan, İpek ve Mustafa Kışlalı. 2004. Yolsuzluk üzerine ekonometrik bir çalışma. *Amme İdaresi Dergisi* 37(2), 31-50.
- Rijkeghem, Caroline Van ve Beatrice Weder. 2001. Bureaucratic corruption and the rate of temptation: do wages in the civil service affect corruption, and by how much? *Journal of Development Economics* 65(2), 307-331.
- Rose-Ackerman, Susan . 1975. The economics of corruption. *Journal of Public Economics* 4, 187-203.
- Shleifer, Andrei ve Robert W. Vishny. 1993. Corruption. *The Quarterly Journal of Economics* 108(3), 599-617.
- Tanzi, Vito ve Hamid Davoodi. 1998. Roads to nowhere: How corruption in public investment hurts growth. *IMF Economic Issues* 12, 1-12.
- Transparency International. 2011. *Bribe Payers Index, 2011*. Transparency International, Berlin, Germany. <http://www.transparency.org/bpi2011> (erişim tarihi: 08 Ocak 2015).
- _____. 2012. *Corruption Perceptions Index, 2012*. Transparency International, Berlin, Germany. http://www.transparency.org/whatwedo/pub/corruption_perceptions_index_2012, (erişim tarihi: 19 Nisan 2014).
- Top, Mehmet. 2004. Yolsuzluk ve sağlık hizmetleri. *Amme İdaresi Dergisi* 37(2), 75-95.
- Tsebelis, George. 1989. The abuse of probability in political analysis: The Robinson Crusoe fallacy. *American Political Science Review* 83(1), 77-91.
- _____. 1990. Penalty has no impact on crime: A game-theoretic analysis. *Rationality and Society* 2, 255-286.
- Wright, Allan S. ve Roland Craigwell. 2013. Economic growth and corruption in developing economies: Evidence from linear and non-linear panel causality tests. *Journal of Business, Finance & Economics in Emerging Economies* 8(2), 23-43.
- Yüksel, Harun. 2010. Yolsuzluk ve ekonomik büyüme. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 11(43), 41-49.

Fight Against Corruption: A Game Theory Analysis

Abstract

Fighting against corruption is always on the agenda of states. In this paper, the state's decision whether to fight corruption is analyzed within a game theoretical context. A sequential game is established in which the state, the briber and the bribe taker are the players. Once a state makes a decision on its stance on corruption, this decision affects the strategies of the other players in the game. The estimated payoffs of alternative game strategies are calculated for each player. The solution to the game occurs where the state decides to fight against corruption and the briber decides not to give bribes. The analysis suggests that the state's determination to fight corruption will raise the payoff for the state as well as the community.

Keywords

Corruption, fighting against corruption, bribe, game theory, game tree.

B

ölgesel Kalkınma Ajanslarının Bölgelerin Ekonomilerine Katkıları¹

Neslihan Künye

Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye.

Öz

Günümüzde gelişmiş ülkeler küreselleşme olgusunun beraberinde getirdiği değişimin etkisiyle tüm ülkeyi kapsayan ulusal kalkınma politikalarını terk ederek bölgesel kalkınma politikalarına yönelmişlerdir. Bu politika araçlarından biri olan Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) kavramı ile, Türkiye, ilk olarak Avrupa Birliği'ne (AB) uyum sürecinde tanışmıştır. BKA'ların temel amacı, çeşitli hizmetler vererek bölgedeki ekonomiyi canlandırmak, bölgesel yatırımları artırmak, yerel dinamikleri harekete geçirerek bölge halkının kalkınmaya katılımını sağlamaktır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki kalkınma ajanslarının ilgili bölgelerin ekonomilerine katkısının olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada 2004-2012 yıllarına ilişkin veriler kullanılarak, kalkınma ajanslarının Gayri Safi Katma Değer'e (GSKD) etkisi, eğitim, dış ticaret ve sermaye yoğunluğu gibi etmenler de kontrol edilerek panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Ampirik sonuçlar, kalkınma ajanslarının ilgili bölgelerin ekonomisine katkı sağladığını göstermiştir. Bu da kalkınma ajanslarının ilgili bölgelerde başarılı olmasında, yöre ve bölgelerin kalkınmasında karar verme sürecinin merkezden değil de aşağıdan yukarıya doğru şekillenmesinin önemli olduğu söylenmelidir. Çalışmada ayrıca dış ticaretin GSKD'ı olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bölgesel kalkınma, kalkınma ajansları, panel veri, Türkiye.

¹ Bu çalışma yazarın Doç. Dr. Seyit Mümin Cilasun'un danışmanlığında Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda hazırladığı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Ayrıca çalışma gerçekleştirilirken büyük ölçüde Sosyal Bilimler Araştırma ve Eğitim Laboratuvarı'nın (SAEL) olanaklarından faydalanılmıştır.

Giriş

Ülkelerin en önemli sorunlarından biri bölgesel eşitsizliklerdir. Bu eşitsizlikler sosyo-ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerden refah düzeyi daha yüksek olan bölgelere doğru bir iç göçe neden olmaktadır. Göç, ülke nüfusunun dengesiz dağılmasına, büyük şehirlerde çarpık kentleşmeye yol açmaktadır. Ayrıca göçler, ekonomik açıdan bakıldığında bölgede işgücü kaybına neden olmakta ve bölgedeki yatırımları verimsiz kılmakta, bunun sonucunda da bölge ekonomisine negatif bir etkiye bulunmaktadır. Bu bağlamda bölgelerarası eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için merkez ya da yerel kurumlar tarafından gerçekleştirilen bölgesel politikalar önem kazanmaktadır. Küreselleşme olgusunun beraberinde getirdiği ve ülkelerdeki ekonomik, siyasi ve toplumsal dinamiklerden kaynaklanan değişimler yönetim alanında da, özellikle örgütlenmelerde yeni yaklaşımlarla, kendini göstermiştir. Yönetişim alanındaki bu değişimler dünyanın yarım asırdır gündeminde olan ve Türkiye’de de son yıllarda etkili olan Bölgesel Kalkınma Ajansları’nı (BKA) gündeme getirmiştir. Bölgesel Kalkınma Ajansları, bölgeler arası eşitsizliği azaltmak ve her bölgenin kendi içinde büyümesini teşvik etmek amacıyla kurulmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kalkınma ajanslarının ilgili bölgelerin ekonomilerine katkısının olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada 2004-2012 yıllarına ilişkin veriler kullanılarak, kalkınma ajanslarının Gayri Safi Katma Değer’e (GSKD) etkisi, eğitim, dış ticaret ve sermaye yoğunluğu gibi etmenler de kontrol edilerek panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda dış ticaret verisi olarak kullanılan dışa açıklık oranının verimliliği artırdığı ve bu bağlamda da dış ticaretin verimlilik kanalıyla bölge ekonomisini olumlu etkilediği ayrıca kalkınma ajanslarının faaliyete başladıkları yıllar itibarıyla etkin ve verimli bir şekilde faaliyet göstererek çalıştığı ve ilgili bölgelerin ekonomilerine pozitif bir etkiye bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda kalkınma ajanslarının bir bölgenin ekonomik büyümesinde doğru bir strateji olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın bölümleri şöyledir: ilk bölümünde Bölgesel Kalkınma Ajansları Türkiye’den örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde kalkınma ajanslarının ilgili bölge ekonomilerine katkısını test etmek amacıyla ekonometrik bir model kurulacak ve tahmin sonuçları yorumlanacaktır. Çalışmanın son bölümünde bulgular tartışılarak, politika önermelerinde bulunulacaktır.

Türkiye’de Kalkınma Ajansları

Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kavramı, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylığının resmen onaylandığı 1999 Helsinki Zirvesi’nden sonra AB Komisyonu’nun 2000 yılında Türkiye için hazırladığı ilk Katılım Ortaklığı Belgesi’nin açıklanmasından sonra gündeme gelmiştir. Bu belgede, bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik bir istatistiki bölge sistemine gidilmesi ve bir takım bölgesel politikaların hayata geçirilmesine yönelik program çerçevesinde, BKA’ları oluşturmak yer almıştır. EUROSTAT² tarafından 1988 yılında NUTS³ kurulmuş ve 2003 yılında yasal zemine kavuşturulmuştur (Paköz vd.

² European Community Statistical Office/ Avrupa İstatistik Enstitüsü

³ The Nomenclature Of Territorial Units For Statistics/ İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

2010, 726). Bu sınıflandırmaya bakıldığında NUTS; NUTS 1, NUTS 2 ve NUTS 3 olmak üzere üç düzeyli bir hiyerarşik sınıflandırmadır⁴.

Türkiye, AB'ye aday üye bir ülke olarak her alanda olduğu gibi istatistiki alanda da AB'ye üyelik sürecinde çeşitli uyumlaştırma politikaları uygulamaktadır. Bu amaçla aday üye ülkeler tarafından hazırlanması gereken ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması olarak adlandırılan sınıflama 2001 yılı içerisinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanmış olup Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 sayılı Kararı ile 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmış ve 28 Ağustos 2002 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile istatistiki bölge birimleri tanımlaması yapılmıştır (Taşkan 2006, 4)⁵. Türkiye'de Düzey 1 ve Düzey 2 bölgeleri Tablo 1'de gösterilmektedir. Kalkınma ajansları Düzey 2 bölgelerinde oluşturulmaktadır. Bu bağlamda AB'ye uyumlaşma süreciyle birlikte 08.02.2006 tarihinde yürürlüğe giren *5449 Sayılı Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun* ile başlangıçta pilot olarak iki kalkınma ajansı (İZKA ve CKA) takip eden yıllarda ise 24 adet kalkınma ajansı kurulmuş ve 2008 yılında faaliyete geçmişlerdir. Bu ajansların kuruluş amacı, bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak, bölge ekonomisine olumlu bir katkı sağlayarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de mevcut 26 adet kalkınma ajansı bulunmaktadır. Kalkınma ajanslarının bölge kodları, temsil ettiği bölgeler Tablo 1'de verilmiştir.

⁴ NUTS sınıflandırması üç kriterine göre yapılmaktadır. Bunlardan ilki ülkenin yaptığı bölge sınıflamasını temel alırken ikincisi aynı potansiyele sahip alanların bir araya getirilerek sınıflandırma, üçüncüsü ise nüfus olmaktadır (Şengül vd. 2013, 77).

⁵ Bu tanımlamaya göre Türkiye'nin mevcut idari yapısına göre NUTS sınıflamasında ilk olarak Düzey 3 belirlenir. Bunun sebebi olarak Türkiye'de temel idari birimin *il* olması ve NUTS 3 düzeyindeki nüfus ortalamasının AB'ye üye ülkelerdeki nüfus ortalamasına yakın olması gösterilmiştir (Fransa, İngiltere, İspanya... vb.) (Paköz vd. 2010, 728). Bu bağlamda Düzey 3 bölgeleri 81 il ile tanımlanmıştır. Düzey 3 bölgelerini tanımlanmasının ardından Düzey 2'ler belirlenmiştir. Komşu Düzey 3 illeri de bir araya getirilerek Düzey 2 ve Düzey 3 olarak gruplandırılmıştır. Düzey 2 kapsamında oluşturulan 26 bölgeye, bölgedeki en etkin ilin adı verilmiştir. Düzey 2 bölgelerinin merkez illeri Adana, Ağrı, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van, Zonguldak illeridir. Son olarak Düzey 2 bölgeleri birleşerek Düzey 1 bölgeleri tanımlanmıştır. Düzey 1 bölgeleri, İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere 12 bölgeden oluşmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Düzey 1, Düzey 2 Bölgeleri ve Kalkınma Ajansları

Kod	Düzey1 (12Alt Bölge)	Kod	Düzey-2 Bölgesi (26 Alt Bölge)	Kalkınma Ajansları	Ajansları Kuruluş Tarihleri
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul	İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)	10.11.2008
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ , Edirne, Kırklareli	Trakya Kalkınma Ajansı (TRAKYAKA)	14.07.2009
		TR22	Balıkesir , Çanakkale	Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA)	25.07.2009
TR3	Ege	TR31	İzmir	İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	06.07.2006
		TR32	Aydın , Denizli, Muğla	Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)	14.07.2009
		TR33	Manisa , Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	Zafer Kalkınma Ajansı (ZAFER)	14.07.2009
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa , Eskişehir, Bilecik	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)	14.07.2009
		TR42	Kocaeli , Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)	25.07.2009
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara	Ankara Kalkınma Ajansı (ANKARAKA)	25.07.2009
		TR52	Konya , Karaman	Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)	10.11.2008
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya , Isparta, Burdur	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)	14.07.2009
		TR62	Adana , Mersin	Çukurova Kalkınma Ajansı (CKA)	31.05.2006
		TR63	Hatay , Kahramanmaraş, Osmaniye	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	14.07.2009

TR7	Orta Anadolu	TR71	Aksaray, Kırıkkale , Kırşehir, Niğde, Nevşehir	Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA)	25.07.2009
		TR72	Kayseri , Sivas, Yozgat	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN)	25.07.2009
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Bartın, Karabük, Zonguldak	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)	25.07.2009
		TR82	Çankırı, Kastamonu , Sinop	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)	25.07.2009
		TR83	Amasya, Çorum, Samsun , Tokat	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	22.11.2008
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	25.07.2009
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Bayburt, Erzincan , Erzurum	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)	22.11.2008
		TRA2	Ağrı , Ardahan, Iğdır, Kars	Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)	25.07.2009
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Bingöl, Elazığ, Malatya , Tunceli	Fırat Kalkınma Ajansı (FKA)	17.07.2009
		TRB2	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	22.11.2008
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Adıyaman, Gaziantep , Kilis	İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	22.11.2008
		TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa	Karacadağ Kalkınma Ajansı (KARACADAĞ)	10.11.2008
		TRC3	Batman, Mardin , Şırnak, Siirt	Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	22.11.2008

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Not: Ajansların merkez illeri koyu karakterlerle belirtilmiştir.

EURADA⁶'nın tanımına göre Bölgesel Kalkınma Ajansları, sektörel veya genel kalkınma sorunlarını tanımlayan, bu sorunların çözümüne yönelik imkânlar ile çözümleri belirleyen ve bu çözümleri geliştiren projeleri teşvik eden kurumlardır (EURADA 1999, 16). Devlet Plânlama Teşkilatı BKA'yı, "Merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin girişimcilik potansiyelini geliştirip canlandırmak ve böylece ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve faaliyetlerini kanunun veya özel sektörün finanse ettiği bir kuruluştur." şeklinde tanımlamaktadır (DPT 2000, 174). Kalkınma ajanslarının temel amaçlarına bakıldığında Kanun'da (5449 s.k.m. 5) da belirtildiği üzere, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak, yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak olarak sayılabilir. Bunlara ek olarak, yatırımcıları teşvik etmek için, esnek ve rekabetçi bölgesel politikalar geliştirmek, bölgedeki istihdamı artırmak, bilgi bankaları oluşturarak bölgeyi izlemek, bilgi temini, yönetim, eğitim, mali kaynak, altyapı ve üstyapı gibi tüm hizmetleri sağlamak ajansların amaçları arasında sıralanabilir (DPT 2006, 1; Eraydın 2010, 45; İldıran 2004, 140; Özen 2005, 7; Scott ve Storper 2003, 587; Taş 2008, 10).

Kalkınma Ajansları'nın organizasyon yapısına bakıldığında, kalkınma kurulu, yönetim kurulu ve genel sekreterlik bulunmaktadır. Kalkınma Kurulu, ajansın danışma organıdır. Bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak bölgesel katılımı artırmak üzere, bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetim temsilcilerinden oluşmaktadır. Kurulun görevi, ajansa politika tavsiyesinde bulunmak ve ajansı yönlendirmek, işbirliklerini geliştirmek, tek ilden oluşan bölgelerde yönetim kuruluna üye seçmektir. Ayrıca ajans faaliyet raporlarını görüşmek ve bölge planlarının hazırlanması sürecinde birtakım çalışma grupları kurarak yönetim kuruluna görüş ve önerilerde bulunmak görevleri arasındadır. Yönetim Kurulu, ajansın karar organıdır. Ajans yönetim kurulu birden fazla ilden oluşan bölgeler için, il valileri, büyükşehir belediye başkanları, il genel meclisi başkanları, ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşmaktadır. Tek ilden oluşan bölgeler için ise kalkınma kurulu üyelerinin arasından seçilen üç üyeden oluşmaktadır. Yönetim kurulu başkanlığını birden fazla ilden oluşan bölgeler için alfabetik sıraya göre il valileri yapmaktadır. Yönetim kurulunun, çalışma programları ve bölge planlarını kontrol etmek, bütçeyi onaylamak, desteklenecek projeleri onaylamak, personelin işe alınması ve işten çıkarılması gibi durumlara karar vermek, seçilmek üzere Genel Sekreteri, Bakanlığa önermek görevleri arasındadır. Genel Sekreterlik, ajansın icra organıdır ve yönetim kuruluna karşı sorumludur. Genel sekreterlik bünyesinde bölgenin öncelik faaliyetlerine ve özelliklerine göre kendisine bağlı en fazla beş birim kurulabilmektedir. Bu birimler, planlama programlama ve koordinasyon birimi, program yönetim birimi, izleme ve değerlendirme birimi, idari ve mali işler birimi, yatırım destek ofisi ve destek birimidir. Ajansların personel yapısına bakıldığında; Kanunda (5449 s.k.m. 18) belirtilen tanımlamaya göre, genel sekreter; iç denetçi, uzman ve destek personelinden oluşmaktadır. Kalkınma ajansı personelinin hukuki statüsü 4857 sayılı İş

⁶ *The European Association of Development Agencies / Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği*

Kalkınma Ajanslarının Bölge Ekonomilerine Etkileri Üzerine Bir Uygulama

Kanunu kapsamında işçidir ve kendi içinde sınıflandırmaya göre değerlendirildiğinde, genel sekreter ve birim başkanının işveren vekili sıfatına sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca ajans personeli, emeklilik ve sosyal güvenlik yönünden 17.07.1964 tarihli ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa tâbidir (Bostancı 2010, 490). Ajansın bütçesi, ulusal ve bölgesel düzeyde plan ve programlara, Yüksek Planlama Kurulunca belirlenen ödenek tavanına ve yıllık çalışma programına göre hazırlanır. Ajansın bütçe yılı içindeki gelir ve gider tahminlerini gösterir. Bütçe yılı takvim yılıdır ve bütçe dışı harcama yapılamaz (Resmi Gazete 2006, 19). Ajansın denetimi, Kanun'a (5449 s.k.m. 25) bakıldığında ajansların iç denetiminin kurul başkanı ya da genel sekreter tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Fakat bunlar mesleği denetçilik olan kişiler değildir ve genel kabul görmüş denetim standartlarına göre denetim faaliyetinin profesyonel ve mesleği denetçilik olan kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Bu bağlamda faaliyetlerini büyük ölçüde kamu gücüne dayanan gelirlerle karşılayan ajansların parlamento denetimine tabi olması gerekir. Yani tüzel kişiliğe sahip bir kamu kurumu olarak kamu parası kullanan ajansların, şeffaflık ve hesap verme ilkeleri gereğince Sayıştay'ın denetimine tabi olmalıdır. 2001 yılından beri kanun teklifi birçok kez yapılmış ve yasalaşmamıştır. Sonuç olarak 2010 yılına kadar 5449 sayılı kanununun gerekçesinde yer alan "Sayıştay'ın denetim hakkı saklıdır" ifadesi anlamı bulmasına rağmen Sayıştay ajansların denetimini yapamamıştır (Koçberber 2006, 54). Ancak 03.12.2010 tarih ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile ajanslar Sayıştay denetimine tabi olmuştur (Resmi Gazete 2010).

Çalışmada Kalkınma Ajanslarının Düzey 2 Bölgelerinin ekonomisine katkısı olup olmadığı panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizde kullanılacak olan veri seti 2004-2012 periyodunda, tüm Düzey 2 Bölgesini (26 Kalkınma Ajansını) kapsamakta ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Bölgesel İstatistikleri'nden elde edilmiştir. Çalışmanın 2004-2012 yıllarıyla sınırlandırılmasının nedeni 2004 yılı öncesi Düzey 2 bölgelerine dair veri bulunmamasındandır.

Modele geçmeden önce çalışmanın kapsadığı dönemdeki Gayri Safi Katma Değer'in (GSKD) Düzey 2 Bölgeleri'nin 2004-2012 periyodundaki toplam GSKD'den aldıkları paylara (bkz. Tablo 2) ve Düzey 2 bölgelerinin 2004-2012 yılları arasındaki büyüme oranlarına bakmak yararlı olacaktır. Gayrisafi Katma Değer (GSKD), belli bir dönemde bir bölgedeki ekonomik birimlerin, bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir (TÜİK 2014, 2). Tablo 2'de TÜİK'in 2011 yılı Bölgesel Gayrisafi Katma Değer (GSKD) verilerine bakıldığında beklenildiği üzere Düzey 2 Bölgeleri'nde yapılan hesaplamalarda TR10 bölgesi (İstanbul) 312 milyar 438 milyon TL ile en yüksek GSKD'e ulaşmış ve toplam GSKD'den %27.2 pay almıştır. İstanbul'u, 99 milyar 305 milyon TL ve %8.6 pay ile TR51 Bölgesi (Ankara) ve 75 milyar 922 milyon TL ve %6.6 pay ile TR31 Bölgesi (İzmir) takip etmiştir. En düşük payı ise %0.7 ile TRA2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) almıştır.

Sözü geçen dönemde Kalkınma Ajansları'nın GSKD'nin genel olarak bir büyüme oranı sergilediği görülmüştür. Düzey 2 bölgelerinin 2004-2012 yılları arasındaki büyüme

oranları incelendiğinde genel olarak 2008 yılındaki ekonomik krizin etkisiyle büyüme oranlarında bir gerileme olduğu görülmektedir. Bölgelerde en fazla büyüme 2009 yılında 0.2636 oranıyla TRC3 (DİKA) bölgesinde gerçekleşirken yine 2009 yılında TRB2 (DAKA) bölgesinde 0.2475 oranında büyüme meydana gelmiştir. En az büyümenin olduğu bölge 2005 yılında 0.0021 oranıyla TR82 (KUZKA) olurken TR82 bölgesini 2008 yılında 0.0056 ile TR81 (BAKKA) takip etmiştir. Yıllar itibariyle toplam büyümelere bakıldığında en fazla büyüme 1.1576 oranıyla TRC3 (DİKA) bölgesinde, en az büyüme ise 0.5727 oranıyla TR82 (KUZKA) bölgesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Düzey 2 Bölgeleri'nin GSKD'den Aldıkları Paylar (2004-2011)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	GSKD	GSKD	GSKD	GSKD	GSKD	GSKD	GSKD	GSKD
TR Türkiye	100	100	100	100	100	100	100	100
TR10 İstanbul	27.8	27.4	27.5	27.9	27.7	27.1	26.9	27.2
TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	2.5	2.6	2.6	2.6	2.7	2.6	2.7	2.7
TR22 Balıkesir, Çanakkale	2.1	2.1	2.0	2.0	2.2	2.2	2.2	2.1
TR31 İzmir	6.8	6.7	6.6	6.6	6.5	6.4	6.5	6.6
TR32 Aydın, Denizli, Muğla	3.8	3.7	3.8	3.6	3.6	3.6	3.6	3.5
TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3.5	3.5	3.6	3.5	3.6	3.7	3.6	3.6
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	6.3	6.5	6.6	6.7	6.6	6.4	6.3	6.4
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5.8	5.9	6.1	6.0	6.2	6.0	6.0	6.3
TR51 Ankara	8.4	8.3	8.5	8.5	8.5	8.8	8.7	8.6
TR52 Konya, Karaman	2.4	2.4	2.3	2.3	2.4	2.4	2.3	2.3
TR61 Antalya, Isparta, Burdur	3.9	4.0	4.0	4.0	3.9	4.0	4.1	4.0
TR62 Adana, Mersin	4.1	4.1	4.1	4.1	4.0	4.0	4.1	4.0
TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2.4	2.4	2.3	2.4	2.6	2.6	2.6	2.6
TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	2.4	2.3	2.3	2.4	2.3	2.4	2.4	2.3
TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın	1.5	1.6	1.6	1.4	1.3	1.3	1.3	1.3
TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop	0.9	0.8	0.8	0.8	0.7	0.8	0.8	0.7
TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2.8	2.8	2.8	2.7	2.8	2.7	2.7	2.7
TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	2.5	2.7	2.6	2.6	2.6	2.6	2.6	2.4
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.0	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0.7	0.7	0.7	0.6	0.6	0.7	0.7	0.7
TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1.4	1.4	1.3	1.3	1.3	1.4	1.4	1.4
TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.1	1.1	1.0
TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis	1.6	1.7	1.7	1.6	1.6	1.6	1.8	1.8
TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır	1.9	1.8	1.8	1.7	1.7	1.9	2.0	2.0
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1.0	1.1	1.2	1.1	1.1	1.2	1.4	1.4

Kaynak: TÜİK.

Kalkınma ajanslarının bölgesel ekonomiye katkılarını analiz etmek için kullanılan ekonometrik model şu şekildedir⁷:

$$gskd_{it} = \beta_{0,it} + \beta_1 dao_{it} + \beta_2 kl_{it} + \beta_3 bs_{it} + \beta_4 fk_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Denklemden bağımlı değişken olarak Gayrı Safi Katma Değer (GSKD) kullanılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, belli bir dönemde bir bölgedeki ekonomik birimlerin, bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değer olan GSKD, bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Modelde kullanılan GSKD, TÜİK'ten temin edilmiş olup, parasal büyüklük içeren değişkenlerin zaman içinde düzgün karşılaştırılabilmesi adına Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) kullanılarak 2004 yılı fiyatlarında hesaplanmıştır.

Denklemden kullanılan ilk bağımsız değişken dışa açıklık değişkenidir (*dao*). Kontrol değişkeni olarak kullanılan dışa açıklık değişkeni, dış ticaret hacminin (ihracat artı ithalat hacmi) GSKD'e oranlanmasıyla hesaplanmıştır. Dışa açıklık, bölgelerin uluslararası rekabetçi yapısını göstermektedir. Dışa açıklıktaki artış verimliliği artırır. Bu bağlamda bir ekonomi ne kadar dışa açıksa verimliliği o kadar yüksek olacak ve ekonomi dışa açık olmayan ekonomilere göre daha fazla büyüyebilecektir. Bu nedenle bu oranın büyüklüğü GSKD'yi olumlu etkileyeceği beklentisinden hareketle değişkenin beklenen işareti pozitifdir.

Modelde kullanılan ikinci bağımsız değişken sermaye işgücü oranıdır (*kl*). Sermaye stoğu verisi bulunmadığı için sermaye iş gücü oranı bölgenin elektrik tüketim verilerinin istihdam verilerine oranlanmasıyla bulunmuştur. Bu oranın yüksek çıkması bölgelerin daha sermaye yoğun bir üretim şekline sahip olduğunu göstermektedir, sermaye yoğun bölgelerin ekonomilerinin daha fazla büyüme göstermesi söylenilebilir. Bu bağlamda sermaye işgücü oranının bölge ekonomisine olumlu bir etki sağlayacağı düşünüldüğünden değişkenin beklenen işareti pozitifdir.

Ekonomik büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden birisi de beşeri sermayedir. Beşeri sermayeye bakıldığında en önemli bileşenlerinden bir tanesi eğitimidir. Bu bağlamda bu çalışmada beşeri sermayeyi kontrol edebilmek adına eğitim göstergesi olarak öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (*bs*) kullanılmıştır. Bu oran ilgili bölgedeki öğrenci sayısı toplamının öğretmen sayısına oranlanmasıyla hesaplanmıştır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı arttığında eğitim kalitesinde düşüş olacağı beklentisinden hareketle bu bağımsız değişkenin bölge ekonomisini olumsuz etkileyeceği düşünüldüğünden beklenen işareti negatiftir.

⁷ Denklemden kullanılan "i" ve "t" alt indisleri sırasıyla, kalkınma ajansları ve yıl için kullanılmışlardır. Model tahminlerinde yıl etkilerini kontrol etmek adına kukla değişkenler modele eklenmiştir. 2004 yılı referans yılı olarak alınmıştır.

Çalışmada son açıklayıcı değişken olan (*fk*) değişkeni Kalkınma Ajansları'nın faaliyette olduğu yılları temsil etmektedir. Değişken, ajansların faaliyette olduğu yıllar için 1 değeri alırken, faaliyette olmadığı yıllar için 0 değeri almaktadır. Örneğin İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA) 2009 yılında faaliyete geçtiği için *fk* değişkeni İSTKA için 2009 yılına kadar 0 değerini alırken 2009-2012 yıllarında 1 değerini almaktadır. Kalkınma ajanslarının faaliyete geçtiği yıldan itibaren bölge ekonomisine olumlu bir katkısı olduğu fikri çalışmanın temel hipotezidir. Bu hipoteze göre değişkenin GSKD'i olumlu etkileyeceğinden işareti pozitif olarak beklenmektedir. Değişkenlere ilişkin bazı temel istatistikler aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Temel İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std.Hata	Min.	Max.
<i>gskd</i>	208	28400000	39400000	3385948	281000000
<i>dao</i>	208	209,4	220,8	10,3	1017,0
<i>kl</i>	208	6799,5	3175,5	1912,3	15098,5
<i>bs</i>	208	22,2	5,1	15,6	40,0

Not: GSKD değişkeninin daha rahat yorumlanabilmesi adına cari fiyatlarla alınmıştır.

Değişkenlere ilişkin temel istatistiklere bakıldığında cari GSKD'in en düşük değerinin 3,4 milyon ile 2004 yılı Serhat Kalkınma Ajansı'na (SERKA) ve en yüksek değerinin 281 milyon ile 2011 yılı İstanbul Kalkınma Ajansı'na (İSTKA) ait olduğu görülmektedir. Dışa açıklık değişkeninin (*dao*) en düşük değerinin 10,3 ile 2006 yılı Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'na (KUDAKA), en yüksek değerinin ise 1017 ile 2004 yılı İstanbul Kalkınma Ajansı'na (İSTKA) ait olduğu görülmektedir. Sermaye işgücü oranına (*kl*) bakıldığında en düşük değerinin 1912,3 ile 2004 yılı Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'na (KUDAKA) ve en yüksek değerinin 15098,5 ile 2007 yılı Doğu Marmara Kalkınma Ajansı'na (MARKA) ait olduğu görülmektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısına (*bs*) bakıldığında ise ortalamasının 22,2 olduğu, en düşük değerinin 15,6 ile 2009 yılı Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı'na (KUZKA) ve en yüksek değerinin 40 ile 2005 yılı Dicle Kalkınma Ajansı'na (DİKA) ait olduğu görülmektedir.

Tahmin Sonuçları

Kalkınma Ajansları'nın ilgili bölgelerin ekonomilerine katkısını incelemek adına yapılan bu çalışmada zaman boyutuna sahip yatay kesit verileri kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemi olan panel veri analizi tekniği kullanılmıştır. Panel veri analizinde sabit etkiler ve tesadüfi etkiler yöntemleri kullanılmıştır.⁸ Tablo 4'te düzey 2 bölgeleri için 2004-2012 yıllarına ait veriler kullanılarak elde edilen panel veri analizi sonuçları verilmektedir.⁹

⁸ Panel veri analizi kaynakları için bk. Baltagi (2005) ve Tatoğlu (2013).

⁹ Hausman test istatistiği sabit etkiler modelinin daha uygun olduğunu göstermiştir.

F ve Wald testlerine bakıldığında model hem sabit etkiler hem de tesadüfi etkiler hem de driscoll-kraay tahminlerinde istatistiki olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere modeller genel olarak iyi bir performans göstermiştir.

Dışa açıklık değişkeni (*dao*) tesadüfi etkiler tahminlerinde istatistiki olarak %5 ve sabit etkilerde ve driscoll-kraayda %1 düzeyinde anlamlı ve beklenildiği gibi pozitif işaretli bulunmuştur. Driscoll-kraay ve sabit etkiler yönteminde katsayılar aynı ancak standart hatalar farklıdır. Driscoll-Kraay'de yatay kesit bağımlılığı göze alınarak standart hatalar hesaplanmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkarak dışa açıklığın, verimlilik kanalıyla bölge ekonomilerine olumlu katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan sermaye işgücü oranı değişkeninin ise (*kl*) tüm tahmin yöntemlerinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu bulunmuştur.

Tablo 4. Düzey 2 Bölgeleri İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Tahmin Yöntemleri			
Değişkenler	Tesadüfi Etkiler	Sabit Etkiler	Driscoll-Kraay Sabit Etkiler
dao	32734.42** (15177.62)	56324.58* (13563.96)	56324.58* (13510.03)
kl	782.2272 (1007.38)	357.7827 (1133.678)	357.7827 (337.4925)
bs	-1140829** (491378.8)	-1118185** (507870.4)	1118185* (134103.5)
fk	82934.47** (36215.9)	92334.56** (39459.2)	92334.56** (39124.81)
yıl2	768318 (2862969)	714223.8 (2618093)	714223.8* (191819.6)
yıl3	3030234 (2938981)	4146585 (2724447)	4146585* (149676.3)
yıl4	8960689* (3179898)	10400000* (3048641)	10400000* (231374.8)
yıl5	9889586* (3200648)	12300000* (3105978)	12300000* (301129.2)
yıl6	15300000* (4786268)	16600000* (4422187)	16600000 (379687.1)
yıl7	16500000* (5092363)	19600000* (4738330)	19600000* (563130.6)

yıl8	21000000* (5312378)	27100000* (5031143)	27100000* (1298956)
C	-18600000 (13900000)	-2642725 (13900000)	-2642725 (3508800)
F		14.33*	1251.77*
Wald	106.45*		

Notlar: * %1 seviyesinde anlamlı değişken, ** %5 seviyesinde anlamlı değişken, *** %10 seviyesinde anlamlı değişkenidir. Parantez içindeki değerler White Robust standart hataları göstermektedir. dao dışa açıklık değişkeni, kl sermaye işgücü oranı, bs öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, fk ajansın faaliyette olduğu yılı simgelemektedir. Modelde gözlem sayısı 208'dir.

Öğretmen başına düşen öğrenci sayısına (*bs*) bakıldığında hem sabit etkilerde hem de tesadüfi etkilerde istatistiksel olarak %5, Driscoll-Kraay'de %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının artması eğitim kalitesini negatif etkileyeceğinden bölge ekonomileri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu söylenebilir. Zaman kukla değişkenlerine bakıldığında referans yılı olan 2004'e göre 2007 ve sonrasında daha yüksek GSKD'ler gözlenmektedir.

Modelin *fk* değişkeni olan ajansların faaliyet yıllarına bakıldığında tüm yöntemlerde istatistiki olarak %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüş ve beklenildiği üzere sonuç pozitif çıkmıştır. Yani ajansların faaliyette olduğu yıllar itibariyle bölgede etkin ve verimli çalışmış olduğu ve böylece GSKD'e önemli bir etki sağlamış olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç, ajansların faaliyette olduğu yıllarda ilgili bölge ekonomisine olumlu bir katkısı olduğu hipotezini destekler niteliktedir.

Diğer yandan kalkınma ajanslarının faaliyette olduğu yıllarda bölge ekonomisine katkısı olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan model sonuçlarının güvenilirliğini sınamak amacıyla birtakım placebo testi uygulanmıştır. Placebo testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Düzey 2 Bölgeleri için Placebo Testi Sonuçları

Tahmin Yöntemleri		
Değişkenler	Tesadüfi Etkiler	Sabit Etkiler
dao	90183,84* (15927,15)	39898,63* (7628,801147)
kl	-403,72 (905,2447)	79,46 (1172,24)
bs	-571922 (446245,9)	-775062 (548993,6)
fk	-38521,5 (2525645)	901656,7 (2318760)
yıl2	1615642 (1634151)	1029586 (1495802)
yıl3	3490214*** (1822903)	4824906* (1768074)
yıl4	8544271* (3010562)	11000000* (2948326)
C	-8868884 (12300000)	7811593 (16000000)
F		6,12*
Wald	67,63*	

Notlar: * %1 seviyesinde anlamlı değişken, ** %5 seviyesinde anlamlı değişken, *** %10 seviyesinde anlamlı değişkenidir. Parantez içindeki değerler White Robust standart hataları göstermektedir. *dao* dışa açıklık değişkeni, *kl* sermaye işgücü oranı, *bs* öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, *fk* ajansın faaliyette olduğu yılı simgelemektedir. Modelde gözlem sayısı 104'tür.

Placebo testinde asıl model örnek alınarak 2004-2007 yılları arası kalkınma ajanslarının etkinlikleri aynı değişkenler kullanılarak test edilmiştir. Ayrıca kalkınma ajanslarının faaliyet yıllarını gösteren *fk* değişkeni 2004-2007 arası dönemi yansıtabilecek şekilde uyarlanmıştır.

Placebo testi sonuçlarına bakıldığında, diğer değişkenlerde önemli bir değişiklik gözlenmezken *fk* değişkeninin anlamsız olduğu görülmüştür. Bu bağlamda placebo testi sonuçları, asıl modelin anlamlı olduğu yani kalkınma ajanslarının faaliyette olduğu

yıllarda etkin ve verimli çalıştığı, kalkınma ajanslarının ilgili bölge ekonomisine önemli katkı sağladığını doğrular nitelikte sonuç vermiştir.

Sonuç

Bu çalışmada bölge planlama aracı olarak kalkınma ajanslarının bölgesel ekonomiye katkısı olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla bölgelerin Gayri Safi Katma Değerlerinin belirleyicileri olarak kalkınma ajanslarının yanı sıra eğitim, dışa açıklık ve sermaye yoğunluğu değişkenleri de kullanılmış ve model 2004-2012 dönemi için panel veri yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; 1) Dışa açıklılık oranının verimliliği artırdığı ve bu kanalla bölge ekonomisini olumlu etkilediği, 2) Eğitim kalitesinin bölgelerin ekonomik gelişmişliklerinde önemli bir faktör olduğu, 3) Kalkınma ajanslarının bölgelerin ekonomilerine pozitif bir etkiye bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda kalkınma ajanslarının bir bölgenin ekonomik büyümesinde doğru bir strateji olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Çalışma sonuçlarından çıkartılabilecek bazı politika önermeleri şunlardır: Kalkınma ajanslarının bölge ekonomilerine olumlu katkısı olduğu bulunduğundan dolayı ajanslarının ilgili bölgelerde başarılı olmasında, yöre ve bölgelerin kalkınmasında karar verme sürecinin merkezden değil de aşağıdan yukarıya doğru şekillenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda BKA'ların daha da etkin çalışması için uygun ortam yasalarla sağlanmalı, başarılı uygulamalar diğer ajanslara yol gösterici olarak kullanılmalıdır. Böylelikle daha etkin çalışan kalkınma ajansları bölgedeki büyümeye daha fazla katkı sağlayabileceklerdir. Bir diğer politika önermesi de dış ticaretin olumlu etkisi göz önüne alındığında, özellikle bölgesel ihracatı teşvik edici politikaların yoğun olarak uygulanması olacaktır. Son olarak bölgelerdeki eğitim kalitesini artırmak amacıyla uygun eğitim politikaların oluşturulması önemlidir. Devletin kaliteli eğitim hizmeti sunması ve bu hizmetten tüm bölgelerin faydalanabilmesi için eğitim planlaması ve bölgelerin mevcut koşulları dikkate alınarak özellikle az gelişmiş bölgelere daha fazla kaynak aktarımı yapılmalıdır.

Kaynaklar ve Seçilmiş Kaynakça

- Baltagi, Badi H. 2005. *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd Edition). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Bostancı, Yalçın. 2010. Kalkınma ajansları personelinin hukuki statüsünün iş mevzuatı açısından değerlendirilmesi. *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* içinde, der. Birol Akgül ve Nisfet Uzey, 487-507. Bursa: Ekin Yayınları.
- Dinler, Zeynel. 2001. Cumhuriyetimizin kuruluşundan günümüze izlenen bölgesel kalkınma politikaları ve kalkınma ajansları. *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* içinde, der. Birol Akgül ve Nisfet Uzey, 53-65. Bursa: Ekin Yayınları.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). 2000. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Raporu*. Yayın No. 2502. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- _____. 2006. *5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri*

- Hakkında Kanun*. <http://www.mevzuat.dpt.gov.tr/kanun/5449.htm> (erişim tarihi: 1 Kasım 2013).
- Eraydın, Ayda. 2010. Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları. *Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* içinde, der. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, 33-52. Bursa: Ekin Yayınları.
- Ertek, Tümay. 1987. *Ekonometriye Giriş* (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- EURADA. 1999. Creation, development and management of RDAs: Does it have to be so difficult? www.eurada.org. (erişim tarihi: 4 Kasım 2013).
- Greene, William H. 2002. *Econometric Analysis* (5th Edition). New Jersey: Prentice Hall.
- Halkier, Henrik. 2006. Regional Development Agencies: European trends and experiences. Yayınlanmamış Çalışma. Aalborg Üniversitesi, Danimarka. http://vbn.aau.dk/files/56299279/Halkier_Malatya_120711x.doc (erişim tarihi: 12 Nisan 2014).
- Ildırar, Mustafa. 2004. *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Koçberber, Seyit. 2006. Kalkınma Ajansları ve sayıştay denetimi. *Sayıştay Dergisi* 61, Nisan-Haziran.
- Özen, Pınar. 2005. Bölge Kalkınma Ajansları. TEPAV. <http://www.tepav.org>. (erişim tarihi: 15 Ekim 2013).
- Paköz, Muhammed Ziya ve Yüzer, Mehmet Ali. 2010. Kalkınma Ajansları için işlevsel bir mekânsal atfık önerisi: Sürükleyici iller ve etki alanları. *Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* içinde, der. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, 723-757. Bursa: Ekin Yayınları.
- Pike, Andy, Andrés Rodríguez-Pose ve John Tomaney. 2007. What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies* 41(9), 1253-1269.
- Resmi Gazete. 2008. Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. Kanun No: 5449. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 26074. 8 Kasım 2008.
- _____. 2010. 6085 Sayılı Kanun. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 28351. 12 Temmuz 2012. www.sayistay.gov.tr/mevzuat/mevzuat/6353.docx (erişim tarihi: 27 Kasım 2013).
- Scott, Allen J. ve Michael Storper. 2003. Regions, globalization, development. *Regional Studies* 37(6&7), 579-593.
- Şengül, Ümran, Seyedhadi Eslemian ve Miraç Eren. 2013. Türkiye’de istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre düzey-2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerinin VZA yöntemi ile belirlenmesi ve Tobit model uygulaması. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 11(21), 75-99.
- Şimşek, A. 2013. Kalkınma Ajanslarının Performans Ölçümü. DPT Yayınlanmış Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Tamer, Ahmet. 2010. Kalkınma Ajansları’nın Türk Hukuk Sistemindeki Yeri. DPT Yayınlanmış Uzmanlık Tezi. 2. Baskı. Ankara.
- Tamer, Ahmet. 2012. *Kalkınma Ajansları Mevzuatı*. Ankara: Adalet Yayınları.

- Taş, Cesurhan. 2008. Kalkınmaya Giden Yol Kalkınma Ajanslarında mı Geçer? *Gündem, Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar* 45(523), 7-17.
- Taşkan, Pınar. 2006. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS). TÜİK Yöntem Araştırmaları Daire Başkanlığı. www.tuikapp.tuik.gov.tr (erişim tarihi: 1 Kasım 2013).
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen. 2013. *Panel Veri Ekonometrisi. STATA Uygulamalı* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü). t.y. *NUTS Nüfus Eşikleri*. <http://tuikapp.tuik.gov.tr> (erişim tarihi: 23 Eylül 2013).
- _____. 2014. *Gayri Safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar 2004-2011*. TÜİK Ulusal Hesaplar Daire Başkanlığı Yıllık Hesaplar Grubu. Ankara.
- Uzay, Nisfet. 2010. Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış. *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* içinde, der. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, 3-24. Bursa: Ekin Yayınları.
- Walburn, David. 2006. Regional Development Agencies: The tool to stimulate economic development in regions. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu bildirisi*, 49-54. 7-8 Eylül, Ankara: ODTÜ ve TEPAV.

The Contribution of Regional Development Agencies to the Economies of Regions

Abstract

The changes brought on by the effects of globalization have prompted developed countries to abandon national development policies in favor of regional strategies. Regional Development Agencies (RDAs) have become an important policy tool during this process. Turkey was first introduced to the concept of RDAs during the harmonization process with the EU. One of the main goals of RDAs is to invigorate the economy of a region by providing various types of services aimed at increasing regional investments as well as the mobilization of regional dynamics through the participation of the local community. The aim of this study is to investigate the contributions of RDAs to the region development in Turkey for the period between 2004-2012. The study analyzes the effect of Development Agencies on Gross Values Added (GVA) by controlling for education, foreign trade and capital intensity using panel data techniques. The results indicate that RDAs make substantial contributions to the related regions' economies. Moreover, foreign trade also appears to have a positive effect on GVA.

Keywords:

Regional development, development agencies, panel data, Turkey.

K

İnceleme / Book Review

İnceleyen / Reviewer: Nil Demet Güngör

Department of Economics, Atılım University

Michael J. Sandel. 2012. *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. London: Penguin Books, 244 pp. ISBN 978-0-241-95448-5.

Michael Sandel is a well-known Harvard University law professor and political philosopher whose *Justice* class reached a massive international online audience when it was made freely available over the internet for everyone to view. The popularity of the Harvard course and the book by the same name catapulted Sandel to worldwide academic celebrity status. Sandel's eloquent arguments for greater public discourse on moral and ethical questions in pursuit of a just society are carried over to his recent book *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. Written with a wide readership in mind, the book also sets out to challenge the central arguments presented by the proponents of free markets and gives economists important ethical issues to ponder.

What Money Can't Buy (WMCB) asks fundamental questions about how far the outreach of markets should be in society. What exactly is the business of economics and how fair or accurate is it to frame almost every type of human activity in terms of a cost and benefit analysis based on rational decision-making, as economists have done? Does everything have a price or are there some things that money can't buy, as the title of his book suggests? These are, Sandel maintains, questions well worth thinking about.

Sandel takes the reader on a case-by-case analysis of how markets have come to impinge on almost every aspect of social existence and the thorny ethical issues that this encroachment has raised. It is argued that modern capitalist societies have undergone a transformation from “*having* market economies” where market activities are limited mainly to economic goods and services, into “*being* market societies”, in which just about anything may be treated as a commodity to be bought and sold in the marketplace. Numerous anecdotal examples reveal the extreme proportions that the commercialization of everyday life has reached.

As Sandel points out, mainstream economists have made a strong case for the virtues of markets, their arguments being based on economic efficiency and the freedom of choice. The marketplace is simultaneously viewed as a democratic institution where all participants appear as equals and as a place of efficiency that brings together buyers and sellers who *voluntarily* engage in transactions that make all individuals better off. This harmonious account of markets, however, overlooks the unpleasant reality of disparities in income and wealth that makes market transactions less equitable and less democratic than at first glance. As many economists have conceded, the existence of ever-growing income disparities mean that markets cannot offer equal opportunities to its participants, and those with little income or resources are increasingly pushed to the periphery of market-driven societies. While liberal economists acknowledge that markets may ‘fail’ at times, they believe that this can easily be reconciled with the right policy interventions designed to regulate the market and offset the undesirable consequences of market failure.

But, Sandel argues, there are even more fundamental issues to consider that go beyond market failure and beyond economic arguments. He evaluates the arguments against markets under two headings: one of fairness and the other of ethics. Sandel questions, for example, how ‘voluntary’ is it for a man to sell his kidneys because he has nothing else of value to exchange in the marketplace. According to Sandel, the man is “unfairly coerced” into selling his organs “by the necessity of the situation.” In addition to the lack of fairness inherent in such exchanges, Sandel argues that the commodification of certain things “just does not feel right morally” even when there is full consent between buyers and sellers. While markets make transactions more efficient, Sandel argues that when you put a price tag on a good deed, such as donating blood, it degrades or corrupts it; it erodes the intrinsic value placed on the deed before its commercialization.

Sandel also presents compelling examples of how far some economists have taken the notion of market efficiency as exemplified in the social custom of gift-giving. Some economists have analyzed “the deadweight loss of Christmas” and found that cash is the perfect (optimal) gift that a gift giver can give because gift givers do not know with certainty the preferences of the person that they wish to give a gift to. Sandel argues that this ‘economic’ way of looking at gift exchange takes the warmth out of gift-giving, and in general corrupts the “spirit” or nature in which the act is otherwise carried out. The book provides plenty of examples where the “ethics of the market” collide with nonmarket morals. Is paying money to “jump the queue” (getting in front of the line instead of waiting your turn) acceptable behaviour? Is it right to use monetary incentives to “bribe” drug

addict mothers into sterilization in order to prevent “crack babies”? What, in general, are the consequences of commodifying aspects of human life previously held sacred?

What Money Can't Buy is written with the mission of making ordinary readers think about the consequences of living in an increasingly commercialized society dominated by markets. Within a broader context, the idea of the encroachment of markets is easily revisited by reading Polanyi's elegant account of the persistent struggle for dominance between the economic and social realms of human existence in his increasingly influential classic, *The Great Transformation*. Polanyi (2001 [1944]) argued that in earlier times, economic transactions were embedded in social life and economic concerns were only subsidiary to social customs, norms and traditions. Later on, however, as the neoliberal push gave prominence to markets and economic interests began to overtake or encroach upon the rest of society, this led not only to greater material wealth but also to the erosion of human values and a continuation of human suffering.

Polanyi's historical account presents the unfolding of a series of struggles and counter struggles between the opposing forces of the market and the rest of society. According to Polanyi, the growing prominence of the market was a planned assault by a profit/rent-seeking bourgeoisie whereas the resisting counter-movement was a spontaneous reaction by the rest of society to preserve itself. Published at the end of the Second World War, *The Great Transformation* set a sanguine tone for what lay ahead; Polanyi believed the conflict between market and non-market forces would ultimately lead to a better world where markets were kept in their proper place –or, in other words, “embedded” back into society (Block, 2001). Contrary to Polanyi's optimistic prediction, the decades following the publication of this important work have seen an unprecedented rise of markets and the widespread adoption of market-friendly neoliberal policies. Written nearly 70 years after Polanyi's publication, Sandel's contribution lends a sophisticated voice to a rising counter movement uneasy with the domination of markets and the crises and distress that seems invariably to accompany them.

The orientation toward markets and market-friendly policies has found strong reinforcement in academic work where mainstream economists have merged the previously separate realms of economics with other aspects of social reality, earning the pioneers of the new frontier much esteemed prizes along the way. Gary Becker won the 1992 Nobel Prize in Economics “for having extended the domain of microeconomic analysis to a wide range of human behaviour and interaction, including nonmarket behaviour” (Gary S. Becker - Facts <http://www.nobelprize.org>); in other words, for theorizing how to “embed society into economics”. While finally acknowledging the existence of nonpecuniary aspects of society as being more than a ‘nuisance’ in an otherwise smoothly running market system, Becker's route in the reconciliation of economics with the rest of society was to translate all non-economic decisions into economic ones in previously unforeseen areas such as ‘the economics of marriage’, ‘the economics of crime’, ‘the economics of gift-giving’ as well as the economics of nearly every other conceivable social phenomenon. ‘The economic way of looking at life’ as envisioned by Gary Becker (Becker 1992) is exactly the kind of approach to understanding society that Sandel stands opposed to because of its consequences for the ‘just society’ that he himself envisions.

Sandel makes a plea for reevaluating the ‘virtues’ of the market and market-oriented thinking within a broader framework that takes ethical and social issues into account; he also believes, however, that a line must be drawn between the economic realm consisting of purely economic activities and the social realm consisting of non-economic norms and customs. Sandel suggests that economists keep to purely economic issues and not presume that everything can be framed and solved within a narrow economic framework with economic criteria being views as the main criteria for judging the value of things.

Written with the general public in mind, a shortcoming of Sandel’s analysis is its tendency to place the whole of the economics profession, which represents a diversity of opinions and outlooks, within the single analytical framework of neoclassical economics – which is itself represented by a set of distinctive voices. Some may also question the practicality of a sharp delineation between economic issues and social issues as Sandel has called for, given that social and economic phenomenon are intrinsically linked and not easily disentangled. Nevertheless, in addition to being a popular reading that calls attention to and raises awareness of the dangers of an increasingly commodified society, *What Money Can’t Buy* offers plenty of well-documented examples to stimulate thinking and promote discussion on the ethics of the market within a classroom setting. It can readily serve as companion reading in economics and other social sciences classes as a way to introduce students to a much needed discussion of ethics related to the debate on the boundaries of markets.

References

- Becker, Gary S. 1992. The economic way of looking at life. Nobel Lecture. December 9, 1992. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1992/becker-lecture.pdf
- Block, Fred. 2001. Introduction. in Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Polanyi, Karl. 2001.[1944] *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Gary S. Becker - Facts. Retrieved August 5, 2015, from http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1992/becker-facts.html